

Proza. Deel VI

Albert Verwey

bron

Albert Verwey, *Proza. Deel VI*. Van Holkema & Warendorf / Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam
1922

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/verw008proz06_01/colofon.htm

© 2009 dbnl

Houston Stewart Chamberlain: Immanuel Kant

Het is een oorspronkelijke en toch natuurlijke greep van Houston Stewart Chamberlain dat hij, in zijn *Immanuel Kant*, die wijsgeer niet op zichzelf maar door vergelijking kennen doet. 'Hier' - zegt hij - 'toon ik u Kant, doch niet alleen, maar samen met Goethe. Let nu op hoezeer zij van elkaar verschillen of, ook wel, met elkaar overeenkomen. Na Goethe doe ik u Leonardo zien, - die met hem verwant is, o zeker, maar toch ook weer verscheiden en dan duidelijk meer met Kant verwant. Daarna Descartes en hier - geloof ik - kunt ge de geest van Kant aan het werk zien in een ander lichaam en andere verhoudingen.' - Het is duidelijk dat ge die geest nu in breede trekken al kennen zult, zoodat, wanneer ook nog Bruno als zijn tegengestelde en Plato als zijn onsterfelijke soortgenoot u zijn voorgevoerd, de uitvoeriger bemoeiing met Kant-alleen u ten slotte vertrouwelijk dunkt.

Deze opzet heeft mij aan het boek meer geboeid dan iets anders. Er blijkt dan ook uit dat Chamberlain beeldend vermogen heeft. Hij is een *zichtbaarmaker* van het geestelijke. Zijn stem en zijn stijl leenen zich daartoe. Hij spreekt zoo - schijnbaar - gemakkelijk, en zoo krachtig, - hij ontleedt het ingewikkelde tot zoo weinige en zoo heldere denkbeelden, - dat de hoorder niet alleen met genoegen

luistert, maar luisterend ook begrijpt, en nog niet het gevoel heeft dat door luisteren en begrijpen zijn kracht is uitgeput. Want meer dan doen luisteren en begrijpen, wil Chamberlain doen *zien*. Hij heeft het over mensen die *geleefd* hebben en *zichtbaar* waren, en door een groot aantal trekjes tracht hij u hun levende zichtbaarheid voortestellen, en onvergetelijk te maken.

Dat ligt alles in zulk een opzet: het boek is een zesdeelige gesprokenheid, met het doel ons denkende te doen zien.

Kant verschijnt er ons door als een man die naar binnen zag. Hij bouwde de voorstellingen in zich op met een zoo groot architectonisch inzicht, met zulk een volledigheid, en met een zoo levende helderheid, dat zij voor hem de plaats vervingen van voorwerpen en men begrijpt hoe hij de werkelijkheid missen kon mits hem maar voldoende gegevens over haar voorkomen werden verstrekt.

Dit vermogen van naar binnen zien was hoofdzaak voor Kant, die zich de wereld graag duidelijk wou voorstellen, máár... zonder gehinderd te worden door zinsindrukken.

Hij begint dan ook daar waar de Zinlijkheid de ervaringsstof gegeven heeft en het Verstand hem bewerken zal. Deze twee, Zinlijkheid en Verstand, zijn de pijlers van zijn innerlijke bouw. Is er aan die twee iets eigen? Ja, aan de Zinlijkheid de ruimtevoorstelling, aan het Verstand een aantal vaste vormen, waarin het denkt en die men zijn stambegrippen noemt. Bestaan die twee op zichzelf? Neen, onmogelijk. Zonder verstand bleef onze zinlijkheid blind; zonder zinlijkheid kreeg ons verstand niets te denken. Maar *hoe* houden dan die twee ge-

meenschap, daar de een alleen zien, de ander alleen denken kan? Door de Tijd, die in de ruimte zichtbaar is als Duur, en in de geest denkbaar als Beweging. De Tijd is de altijd werkzame geweldenaar die het zichtbare tot het gedachte maakt en het gedachte tot het zichtbare.

Zoo is dus Kant's innerlijke bouw u duidelijk. Maar - zegt ge - nu ken ik toch geen andere wereld dan die van mijn voorstelling.

Kant glimlacht. Een andere? Welke andere? Kent ge dan nog op een andere wijs dan door uw voorstelling?

Kant schreef aldoor als man van wetenschap. Men noemt de zijne een *kritische* wijsbegeerte.

Maar gij houdt aan: dat ge daar niet mee tevreden zijt, dat gij niet voldaan wordt door alleen uw voorstelling, dat gij behoefte hebt aan de wereld *opzichzelf*.

Kant spreekt met u erover. Hij toont u aan dat wat gij een wereld op-zichzelf noemt, wel gedacht kan worden, maar dat gij, gevangen in uw voorstellingen, nooit zulk een wereld kennen kunt. Gij, uitgaande eenerzijds van zinlijkheid, anderzijds van verstand, zult altijd leven in tweeërlei van elkaar onscheidbare voorstellingen, en ééne, die overeen zou komen met ééne wereld, vindt gij nooit.

Noodzakelijk bij elkaar behorende tegenstellingen noemt hij ze, en toont ze u, en het wordt er u helder door dat al wat ge meer omtrent een eenheid wanen mocht Geloof of Verbeelding is.

Het is een andere zijde van Kant's onderzoek - en noodzakelijk door velen gevoeld als in weerstrijd met de voorafgegane - wanneer hij een innerlijk *Moeten* en de Vrijheid er al of niet aan te gehoor-

zamen in de mensch als feit aanneemt en het Ideaal van vrijwillige plicht-ervulling wil prediken.

Een geloof als een ander - zeggen die velen.

Chamberlain doet dat niet. En zijn heele boek is niet alleen een nabebelden van Kant's gedachten maar ook een verdedigen daarvan.

Als tegenbeeld van Kant stelt hij Bruno op. Maar hij bedoelt Spinoza. Chamberlain is een groot Jodenhater en mij, die de meest germaansche van alle namen draag, mag het veroorloofd zijn daarover zonder boosaardigheid te glimlachen. Er is in zijn werk een plaats waar hij het eenheids-gevoel van Bruno en de tweeheids-gedachte van Descartes bespreekt, en ik lachte al omdat ik zag aankomen hoe hij deze bespiegeling niet zou kunnen eindigen zonder *beide* brandpunten te zien saamvallen in Spinoza. Zoo gebeurde het ook, maar owaai! dat kwam anders dan ik gedacht had en van schrik zou mijn lach me haast ontschoten zijn.

'Allereerst dit eene: ik heb bij dit schema alleen Indo-Europeërs op het oog gehad. Een man als Spinoza bijvoorbeeld is ons volslagen vreemd. Spinoza is de droomlooze man. De droomlooze man kan onmogelijk de droomvolle mannen verstaan. Zooveel te bedenkelijker is het, wanneer gene al wat hij heeft, merg en been, uit dezen trekt, zooals Spinoza dat doet. Want van de twee hoofdwerken van Spinoza heet het eene *Beginnelsen van de Philosophie van Descartes*, en het andere - de *Ethica* - draagt weliswaar Bruno's naam niet, maar trekt uit hem alle fundamenteele grondstellingen en wel, zooals is aangetoond, uit een nauwkeurige kennis van zijn voornaamste geschriften. Descartes en Bruno - de twee diametraal tegengestelde geesten - onder één

dak te brengen is zeker een knap stuk, maar gelukken kon het alleen aan iemand die volslagen vreemd tegen beiden over stond, die hun levende persoonlijkheid in het geheel niet, maar alleen sommige formeele momenten in de bouw van hun denken greep.'

Ziedaar! Hoe dan ook verhanseld, de waarheid heeft er uit gemoeten, maar de woede van Chamberlain is nu dan ook ontoombaar. Eerst bitter wordt hij: Descartes verzwolgen door Spinoza. Jawel! 'En wij blauwoogige blonde bloode *homines europaei* staan daar met open mond, staren de wijze gevoellooze Jood met verbazing aan en juichen met handgeklap hem toe voor zijn verhanseling van een grootsche wereldbeschouwing.'

Neen, gaat hij voort, het is al te erg: Descartes en Spinoza! Geloof niet de vakgeleerden die u Spinoza aanprijzen: 'Kijk toch eens naar Descartes hoe heerlijk die zijn leven leeft! Vandaag jaagt hij met Wallenstein over de vlakten van Boheme, morgen schrijft hij een verhandeling over de akoestiek, overmorgen een blijspel, - vandaag bouwt hij een teleskoop om de hemeldiepten te doorvorschen, morgen snijdt hij dieren om het geheim van de bloedsomloop te doorgronden, overmorgen neemt hij proeven over luchtzwaarte en lichtbreking, - de eene dag vindt hij de ether uit, de andere de analytische meetkunde, de derde het schema van de bewogen lichamen; dat is een leven des levens, een onafgebroken wisselwerking tusschen mensch en natuur. Daartegenover zit de "edele" Baruch van de wieg tot het graf in zijn achterkamertje, denkt na over dat wat hij bij Descartes en Bruno gelezen heeft en stelt zich daaruit (met onvergelykelijke vaardigheid) een weefsel van sluitredenen saam.'

Ge begrijpt dat ik mijn lach weerom had. Het was er bijna een van welbehagen. Welk germaansch hart klopt niet hoog als hij hoort van iemand die op de vlakten van Boheme gejaagd heeft met (Schillers) Wallenstein, welk man van de wereld watertandt niet van de gedachte dat hij, tusschen zooveel bedrijven door, overmorgen een blijspel schrijven zou. Maar hoeveel vroolijker werd die lach toen ik bedacht dat zeker niemand onder de wijsgeeren, wat zijn leefwijs aangaat, zóózeer op de edele Baruch geleken heeft als de groote Immanuel!

Het is het verrukkelijke van Chamberlain dat men altijd zeker is een voor de hand liggende gedachte binnenkort door hem te zien opgemerkt. Zoo ook nu. Dat Kant nooit Koningsberg uitkwam, dat hij dagelijks op hetzelfde uur dezelfde wandeling maakte - zoodat, volgens de boosaardige Heine, de omwonenden hun horloge op hem gelijkzetten -, Chamberlain weet het te goed dan dat het hem nu niet in zou vallen. Maar wat nood: 'slechts een enkeluiterlijke schijn zou in staat zijn ons, Kant aangaande, te doen dwalen, want natuurkunde, aard- en volkenkunde, politiek, krijgskunst waren dagelijks zijn hoofdvoedsel.'

Wij moeten aannemen dat Chamberlain voelde hoe zwak zijn zaak stond, en dat hij dáárom met ieder argument genoeg nam. Of kende hij niet de Spinoza die óók het Theologisch-Politisch Traktaat - het derde, door Chamberlain niet genoemde, hoofdwerk - geschreven heeft, de hartstochtelijke dulder en denker die aan al wat in zijn tijd gebeurde, een in waarheid verterend deel had?

Wij vinden het beminnelijk als Chamberlain van zijn 'lieben feinen Kant' spreekt. Wij houden het

hem ten goede als hij het mogelijke doet om hem, zelfs in uiterlijke schoonheid, niet te ver achter te doen staan bij de vorstelijke Plato. Maar wanneer wij de breede schedel en het bedachtzame mondje van de Koningsberger wijze beurt om beurt vereeren en liefhebben, dan vragen wij voor Spinoza's hoogoverwelfde oog en de bevalligheid van *zijn* edel voorhoofd, zoo niet uw liefde, dan toch uw onderworpenheid.

Het is een verfoeielijk ding dat gij, schrijvers over dichters en wijsgeeren, altijd de eene liefhebben en de andere haten moet.

Is het nooit in u opgekomen dat de waarde van die groote mannen nooit kan gelegen zijn in dat wat gij van hen kunt meedeelen? Wij die hun denkbeelden, kort saamgevat of breed uitgesponnen, aan anderen overdoen, geven daarmee toch niets van wat hun grootheid is.

Ik moet mij bij die gedachte een oogenblik ophouden. Gij zoekt de beteekenis van een wijsgeer in zijn denkbeelden, en ge vraagt: ben ik het eens daarmee? Nu, mij schijnt die doenwijs volkomen ongerechtvaardigd. De beteekenis van een denker ligt toch, naar mijn meening, in zijn gevoel van waarheid, zooals die van een dichter, van een kunstenaar, in zijn gevoel van schoonheid, die van een zedeleeraar in zijn gevoel van goedheid ligt. De stelling blijft natuurlijk onweersproken dat in elke wijsgeer die drie gevoels-soorten kunnen - niet moeten - vereenigd zijn; maar zij verhouden zich zóó in hem dat hij beschouwd wil worden als uiter van waarheidsgevoel.

Lees ik nu Kant - ik deed het sinds twintig jaar, in verschillende tijdperken van mijn leven - dan

boezemt mij elk woord dat hij zegt onvoorwaardelijk vertrouwen in. Ik voel aan zijn toon, ik weet aan mijn gedachte op tal van plaatsen, dat hij schrijft wat hij als waarheid weet.

Maar nu: wat voor waarheid? Een zulke waarbij onder ieder woord een werkelijkheid verborgen ligt, een ervaring die hij, onderscheidende, voorzichtig benadert. Zijn bouwen van gedachten - door Chamberlain terecht verstaan als zijn eerste en onmiddellijke waarheid-uiting - is dit om de ervaringen heengaande, tastende, benaderende in-woorden-brengen zelf. Hij is - om een term uit de literatuurkritiek van onze tijd te gebruiken - een realistisch schrijver; maar - een realist van het geestelijke.

Heel anders nu is Spinoza. Hij is werkelijk Kant's tegendeel; maar hij is niet, zoals Chamberlain hem noemt, dogmatisch; hij is ideëel.

Ondanks alle kritiek, die hij ontwikkelde aan Descartes, ondanks het inzicht dat ons verstand van huis uit onderscheidt een noodzakelijk-samenhangende tweeheid, handhaaft hij het geloof aan een eenheid.

Het geloof? - Ja, waarom dan niet. Als Kant zijn *moeten* en zijn *vrijheid* opstelt, is hij ook een geloovige, en dat hij door zijn kritiek zulk een onmetelijke en door zijn geloof zulk een geringe invloed gehad heeft, ligt niet aan de domheid van zijn lezers, maar daaraan dat hij een groot kritikus was en een klein geloover. Zijn waarheid was die van de realistisch-aangelegde voorzichtig alle werkelijkheden beproevende geest, niet die van de groote Overtuigde.

Maar een scherpzinnig kritikus èn een groot Overtuigde was Spinoza. 'Zijn latijn' - schreef ik vroeger - 'heeft een fijne en heldere stelligheid.' De

klank en de boog van zijn latijnsche volzinnen - herhaal ik hier - heeft zulk een heldere en edele stelligheid, dat elke ons als een straal van wit licht het gevoel van zijn waarheid overdraagt. 'De waarheid is in onze geest evident' schreef hij, en ieder woord dat hij schreef is daar de verklaring van.

In dit verband moet ik ook iets zeggen over zijn veelgesmade 'ordine geometrico'. Geen negentiendeeuwsch handboek dat daarover niet een schimp bevat, geen vereerder zelfs die in de afkeuring van die geometrische schrijfwijz niet gewillig meegaat. Maar *ik* doe het niet. Evengoed als Chamberlain van Kant's architectonische zeg ik van deze mathematische saamstelling: de vorm *is* de waarheid.

Zeker, Spinoza wist ook wel dat redeneer-kunde iets anders is dan wiskunde en dat gedachten geen cijfers zijn. Maar nochtans heeft hij door zijn vorm onmiddelijk de aard van zijn waarheid uitgedrukt: dat zij namelijk klaar was als wiskunde.

De werkelijkheid wordt benaderd, de idee wordt gedemonstreerd. 'Ordine geometrico demonstrata.' Ziedaar Kant en Spinoza, de realistische en de idealistische wijsgeer, neven elkaar gesteld.

Het komt mij voor dat Chamberlain over Goethe - wiens rijk tegenover de binnenwereld van Kant als *die Welt des Auges* geteekend wordt - een bijzonder gelukkig hoofdstuk geschreven heeft.

Zijn les over het ontstaan van de analytische geometrie bij Descartes is een meesterstuk van heldere en vereenvoudigde voordracht.

Zijn opstel over Plato is rijk, al heeft hij moeite ons de idealistische grieksche wijsgeer als zoo uitsluitend met Kant verwant te doen aannemen. Wat er bijzonder in treft is de raad aan wetenschappelijke

natuuronderzoekers gegeven, nevens de begrippen kracht en stof ook dat van het leven (in de zin van organisch leven) in hun systemen op te nemen. Chamberlain is van aanleg een door-en-door proef-onder-vindelijk geleerde, voor wie het experiment aan het begin en de mathesis aan het einde staat. Daarom juist doet het goed hem te zien lachen met de 'verkapte spontane generatie' die in het geloof aan een leven uit kracht en stof ligt opgesloten. Gij komt niet uit, roept hij: hoewel ook ik vind dat ieder levensgebeuren op zichzelf mechanisch moet kunnen verklaard worden, zeg ik u: het leven is een eigen beginsel dat voor de zinnen gestalte is en doelwerking heet voor het verstand.

Voor ons, nog leekiger leeken dan Chamberlain, lijkt een natuurkunde die nevens kracht en stof, bij de gratie het leven in zal smokkelen, altijd nog een onnatuur. Wij beginnen met het leven en zien dan wat er overblijft.

Maar hier nader ik - zooals bij de lezing van dit boek op veel andere plaatsen - de grens van mijn weten. Indien iemand, dan heeft de schrijver van dit opstel Houston Stewart Chamberlain te danken voor zooveel kennis, zoo bevattelijk voorgesteld. Een zoo kundig leek te zijn vond ik altijd iets zeer begeerlijks. 'Ein Laie spricht zu Laien' zegt deze; laten wij, hoorders, dankbaar zijn dat tusschen Laie en Laie zulk een onderscheid kan bestaan.

Het behoeft niet gezegd te worden dat een zoo krachtig en bekwaam en bloedrijk schrijver ons dit alles niet *pour l'amour de nos beaux yeux* heeft aangedaan.

Hij wil ons zijn arische, germanistische, antisemitische overtuiging instorten. Niet minder dan

de eenzijdige natuuronderzoekers zijn de socialisten hem onaangenaam. Een soort onkerkelijk geloof, een toekomstige geestesbeschaving, voor hem in Kant voorspeld, wil hij de strijd doen aanvaarden met geesteloosheid en priesterschap.

Dit is alles wel. Wij erkennen de edele aandrang. Maar wij hebben de dam die hij terwille van zijn eigen stroom op ons gebied heeft opgeworpen dáár niet kunnen dulden waar hij ónze stroom storen zou.

1906.

Saint-Yves d'Alveydre

I Zijn ontwikkeling

Er zijn op aarde onontgonnen en weinig bekende terreinen, die op een zeker tijdstip, nu naar deze dan naar gene aanleiding, in kaart worden gebracht. Het kan zijn dat ondernemende kooplieden er voortbrengselen van waarde ontdekt hebben en zich nu graag van het land een voorstelling vormen eer zij er een bedrijf trachten te vestigen. Het kan ook zijn dat de regeering van eenig rijk er een oorlogshaven wil aanleggen of een kolonie stichten en daarvoor de kennis van bodem, stroomgebied, bebossching en baaien noodig heeft. Maar tevens bestaat de mogelijkheid dat een aardrijkskundig genootschap reizigers uitzendt met geen ander doel dan de nauwkeurige kennis van de aarde te vermeerderen en daartoe dus niet enkel ligging en gelegenheden, maar ook de bevolking naar rassen, stammen en zeden, dieren en plantengroei, de aard van de ondergrond, de werking van atmosfeer en seizoenen, wil doorvorschten hebben. Winzucht, regeeringsbeleid en kennisliefde kunnen dus, elk voor zich of gezamenlijk, oorzaak zijn dat een streek onderzocht en in algemeene trekken of meer bijzonder voorkomen geteekend wordt. Het spreekt vanzelf dat het onderzoek

ruimer zal zijn naarmate het minder tot bepaalde gegevens beperkt moet blijven. De koopman die een mijn of een factorij behoeft, zal zich niet bekommeren om het land dat buiten zijn afzet- of stroomgebied en zijn plaats van aankomst en verscheping ligt. De regeering die een kolonie of een haven wenscht zal voornamelijk in het oord van bebouwing en het achterland binnen een vastgestelde kring belang stellen. De man van wetenschap die geen andere prikkel heeft dan zijn kennisijver zal naar vele zijden gaan en trachten zich van een zoo groot mogelijk gewest een beeld te vormen. Maar hetzij het onderzoek door handelaar, rijksbestuur of geleerde geleid wordt, - altijd zal het op een zeker oogenblik in een kaart van het land zijn uitkomsten moeten vastleggen, om daarna te worden gesloten of voortgezet.

Evenzoo nu als onbekende landen, kan het werk van een weinig gelezen schrijver onderzocht worden. En ook dit naar drieërlei aanleiding. De uitgever die boeken noodig heeft om ze op de markt te brengen, zal zich afvragen of de vertaling van eenig werk van die schrijver hem voordeelig dunkt. De vertegenwoordiger van een geloof, van een overtuiging, zal door de verspreiding van zulk een werk, of van meerdere, de invloed trachten te versterken van zijn denkbeelden. De geleerde, de letterkundige, zal zooveel mogelijk al zijn geschriften bestudeeren teneinde ze te kennen en meetedeelen. Drieërlei geestelijke ontdekkingstochten kunnen dus plaats hebben, en uitgever, overtuigde en geleerde, zullen, op een zeker oogenblik, in staat zijn van hun bevinding in voorrede, verhandeling of studie een beeld te geven, dat evenzoo als de kaarten van de drie landverkenners,

zijn eigen karakter heeft en zijn eigen uitvoerigheid. Ook zij, wanneer zij zulk een geestelijke kaart hebben uitgewerkt, kunnen dan hun onderzoek sluiten of voortzetten. Volledige kaarten, worden meestal niet door ontdekkers gemaakt.

Ik, nu ik de geschriften van Saint-Yves d'Alveydre bespreken wil, doe dat zeker niet als uitgever - ik geloof niet dat er iets aan hem te verdienen is; - ook niet als overtuigde, tenminste, het lijkt mij tot dusver dat ik in menig opzicht met hem verschil van meening; - maar wel zeer bepaaldelijk als belangstellend letterkundige. Als letterkundig geleerde? Och neen. Maar zooals er onder de reizigers die door aardrijkskundige genootschappen worden uitgezonden soms groote jagers zijn, en soms schilders, zoo zijn onder het gild dat de onontgonnen geestelijke wereld die in weinig bekende boeken ligt, in beeld brengt, ook dergelijke maar half ernstig te nemen dienaren, die aan de algemeene taak niet zonder een zekere persoonlijke verheuging deelnemen. Zij weten dikwijls niet het aanzienlijkste noch ook het meeste, maar wel veelal iets aardigers of boeienders dan de anderen, en soms, zij het dan bij hooge zeldzaamheid, iets eenvoudigs dat op ongedachte wijze iets belangrijks blijkt.

Ik geloof wel dat ik nu het land, dat Saint-Yves d'Alveydre is, eenigermate kan in kaart brengen. Ik heb erin gejaagd, ernaar geschilderd, er ook geluisterd als ik op een morgenwandeling een wandelaar aantrof, of als ik 's avonds mij warmde bij het wachtvuur. Ik moet eigenlijk oppassen met dergelijke beeldspraak: wandelaars in de zin van lezers heb ik er twee of drie aangetroffen, - bewoner van het

land was van dat kleine aantal misschien een enkele. Neen, de eenige mensch met wie ik er heb omgegaan was d'Alveydre zelf, en hem heb ik, bij beeldspraak, de rol van het heele land al toebedeeld.

Ik had hem kunnen schrijven: zijn adres staat in een van zijn geschriften; en misschien leeft hij nog. Ik had bij anderen op inlichtingen omtrent hem kunnen uitgaan. Ik deed noch het een noch het ander. Ik was bang voor de verantwoordelijkheid die het gevolg van een vollediger kennis zijn kon. Er zijn gegevens die men niet kennen kan, zonder dan ook *alles* te weten. En, oprecht gezegd, op dat alles-weten was ik niet voorbereid. Ik had dan afstand moeten doen van mijn jager- en schilderschap, van mijn vrijheid in het maar half gekende landschap nu hier dan daar te gaan. Daartoe juist was ik aangelegd, had ik, verscheidene jaren lang, lust en gelegenheid. Daaraan juist ontleen ik het voorrecht om het weinige en onvolledige dat ik weet, op te schrijven, eerst voor mijn eigen genoegen, daarna voor het uwe, lezer.

Het was in het vroege voorjaar van 1902 dat ik voor het eerst de naam Saint-Yves hoorde. Bij mijn vriend W. te München was op een Zondagavond het bezoek aangekondigd van de heer R., te Parijs en elders bekend door letterkundige opstellen. Toen hij kwam zag ik een man met regelmatige gezichtstrekken, fluweelige oogen van weemoedige uitdrukking, donker haar en hangende snor, ook in de kleurlooze gelaatstint beslist slavisch. Hij was in *smoking*, sprak met de gastheer en zijn vrouw zacht, maar niet levendig. Tegen mij was hij op zijn hoede, en ik voelde de terughouding, niet enkel van vreemd

tegen vreemd, maar van Zuider- tegen Noorderling; - van Katholiek tegen Protestant, dacht ik. Ik vreesde al dat de kamer van mijn vriend, beroemd om de koortsstemming waarin avond aan avond ieder er de grond van zijn wezen onthulde, dit keer haar roep niet zou waarmaken. Totdat het gesprek op een fransche schrijver viel, die toevallig alleen de heer R. en ik nauwkeurig kenden. Van dat oogenblik vonden we de toon van een onderhoud dat hoe langer hoe meer het bijkomstige ter zijde liet. Zijn laatste woord was: lees *La Mission des Juifs* van Saint-Yves d'Alveydre.

Na eenige tijd heb ik me het boek aangeschaft. Toen ik gelegenheid had een inleidend woord tot een nieuw opgericht tijdschrift in een groot getal afdrukken te verspreiden, vermeldde ik de naam van de schrijver, in de hoop dat iemand hem kennen zou. Van één Nederlander, uit het Zuiden van Limburg, ontving ik een weerwoord. Hij vroeg om inlichtingen aan mij, die er minder dan hij had. Van een aantal werken die ik niet kende gaf hij mij de titels op, en toen eerst was ik in staat met Saint-Yves, zijn leven en zijn denkbeelden, ietwat beter bekend te worden.

In een *Pro Domo*, geschreven ter beantwoording van lasteringen in de dagbladen en gedrukt als Voorrede tot zijn boek *La France Vraie*, heeft Saint-Yves belangrijke bijzonderheden betreffende zijn leven meegedeeld.¹⁾ Er blijkt daaruit dat hij, als kind van dertien jaar, door zijn onbuigbaar karakter de wanhoop van een strenge, en misschien

1) vond ik dat hij in 1842 te Parijs uit bretonsche ouders geboren is.

bekrompen vader, een diepe, een altijd-durende indruk ontvangen heeft van een man, die ook hier te lande als filantroop en opvoeder veel van zich heeft doen spreken, Frédéric-Auguste de Metz, oprichter van de stichtingen bekend als Mettray. Maar lezen we, want tot een goed verstand van Saint-Yves' geschriften is het noodig, wat omtrent die 'auguste vieillard' in *Pro Domo* is opgeteekend.

'Frédéric-Auguste de Metz, lid van het Instituut, werd geboren in 1796 en is in 1873 overleden.

Meegesleept, toen hij nog heel jong was, door een roeping zoowel van hart als gedachte, is hij de uitvoerende meester geworden in een van die joodschchristelijke wetenschappen, die het meest de negentiende eeuw tot eer strekken, de huishoudkunde van de samenleving.

Zich, op vijftientwintigjarige leeftijd reeds, als magistraat onderscheidend, rechter, daarna raad in het Hof van Appel te Parijs, kon hij iedere persoonlijke eerezucht roemvol bevredigen. Maar de wonden van de maatschappij, vroegtijdig door hem aangeraakt, wekten in hem zulk een deernis, dat hij haar geneesheer werd.

Hij erkende met afschrik, dat het Evangelie, ondanks zijn werking op verstand en gemoed van de enkeling, noch het verstand van de Staten, noch het gemoed van de Samenlevingen had opgewekt. Hij bevond vóór alles dat de strafwetten en de strafrechtelijke instellingen gestempeld bleven met het merk van het heidensche noodlot, alsof sedert achtien eeuwen, de menschheid niet begiftigd was met een nieuw geestelijk vermogen, een nieuwe zedelijke zin.

Middelaarschap en wedergeboorte baten in alles,

zei hij me dikwijls. Er is geen enkele verrichting van het maatschappij-lichaam die *hun* verlossende macht niet zou aanzetten.

De Metz nam, verscheiden jaren, van nabij de werkwijze waar van rechtbanken en gevangenissen. Tusschen hem en het Wetboek verhief zich de geest van het Christendom met een zoodanig gezag, dat de balie een toekomstige l'Hospital verloor, de Menschheid een nieuwe apostel won, een leekeheilige Vincentius van Paolo.

Opklimmend tot de bron van het kwaad moest hij in het vervolg eenig en alleen de wet als middel van beteugeling bestrijden, voor zooveel ze kinderen raakt. Zijn devies te dier zake was dat van een eersterangs-opvoeder: Beteugeling in het begin van het leven verbittert, maar verbetert niet.

Meer bedacht op daad dan op leer, bezocht hij tal van landen en verscheiden werelddeelen, om al wat hij waarnam omtrent de ervaringen van de volken in zijn gedachte tot een leerkring te maken.

Hoe de ideeën van De Metz zich ontwikkelden kan in korte brochures worden nagegaan: *Projet de maisons de refuge pour les prévenus acquittés, à leur sortie de prison; Lettre au Conseil Général de la Seine sur le système pénitentiaire; Rapports sur les pénitenciers des Etats-Unis, etc., etc.*

De ministeries van Justitie en van Binnenlandsche Zaken moeten in hun mappen tal van studies bewaren, door welke deze groote weldoener de regeerings-gang trachtte te verhelderen en te galvanizeeren.

Maar in 1834 offerde Frédéric-Auguste de Metz aan zijn overtuigingen de schitterende loopbaan op die de magistratuur hem hoe langer hoe meer opende.

Bijgestaan door twee helpers, de vicomte de Courteilles en een oud-hoofdofficier, de heer Giraud, vervormde hij een vorstelijk kasteel en domein in landbouw-kolonie: Mettray, waarvan hij de plannen zelf teekende.

Niets bekoorlijker, in die schoone streken van de Indre-et-Loire, dan die *châteaux*, als schapen bewaakt door een landelijke kapel waarvan de hooge pijlpunt en het kruis hen beheerschen gelijk een herder, geleund op een herdersstaf.

Geen muren, bevallige tuinen vóór en achter die landelijke woningen, waar gaan en komen, als bijen in korven, zwermen van kinderen van alle grootte, van drie tot twintig jaar.

De kleinen worden bestuurd door Zusters die Moeder heeten, de grooten door een personeel van vertrouwde mannen, opgeleid in een normaalschool, door De Metz gesticht. Er zijn een of twee zulke vaders voor ieder huis, dat tevens werkplaats is. Want alle beroepen zijn vertegenwoordigd, tot zelfs dat van zeeman. Midden in het uitgestrekte ontvangplein staat een driemaster, voor het onderricht in gymnastiek en handgrepen.

Al die kleine harten sloegen de trom van blijdschap als mijnheer de Metz hen met een vriendelijke blik aanzag, en een enkel verwijt van hem verlamde hen van smart.

Rondom dit eigenaardig gehucht, waar niets ontbreekt, de militaire kapel zelfs niet en de muziek gezelschappen, strekken zich tot in de verte velden en modelhoeven die Sully zouden verrukt hebben.'

De Metz had, in de kerk van zijn kolonie, in de galerijen van het schip, een twintigtal cellen doen

afschieten, alle op de richting van het altaar. Dit soort van klein klooster noemde hij het Vaderhuis (la Maison Paternelle) en daar plaatste hij knapen van goede familie die hem werden toevertrouwd.

Saint-Yves was door zijn ouders naar school gestuurd. Hooren we hem zelf verder.

‘Op de kostschool, had ik de treurige eer te behooren tot de onuitstaanbaarste wederspanningen. Ik herinner me dat mijn toenmalige gemoedstoestand ontwaakte onder de eerste slag die een onderwijzer mij gaf toen ik zes jaar was, en die ik beantwoordde met een inktkoker. Sindsdien liet ik niets over mijn kant gaan. Eéne bestraffing lokte een karikatuur of een spotternij uit; twee, scheldwoorden; drie, een oproerige rede midden in de klas; en iedere gewelddaad tegen mij of mijn studiemakkers, een oproer met als wapen een woordenboek.

Was ik slecht of boosaardig? ik geloof het niet; want nooit was ik ongevoelig voor goede woorden. Maar het *zwijg!* of *een straftaak!* de groote oogen, de rechter-manieren, de tralies, de grendels, de bedreigingen, hitsten me aan tot woede, maakten me daarna wanhopig tot de zwartste melancholie.

Zielkundige opvoeders, zooals sommige priesters zijn, zouden alles van me hebben gedaan gekregen wat ze wilden, door zachtheid.

Die regel van de lyceums, zonder inzicht, zonder ziel, zonder hart, heeft op mij de uitwerking gehad die de kooi op sommige vogels heeft: zij bijten in de tralies en zingen nooit meer tot hun dood, of totdat de deur opengaat.

Ik schreeuwde altijd moord en brand om terug te mogen naar mijn ouders, naar mijn moeder, een

vrouw even heilig als voortreffelijk, naar mijn vader, een geneesheer van groote bekwaamheid, een man van de bewonderenswaardigste en de meest stoïsche deugd.

Die arme lieve menschen waren in zorg om mijnentwil; en alle noodzakelijkheden van de wereld waarin we leven, noodzaakten hen de hand te leenen tot de strengheden van het lyceum.

Gauw het baccalaureaat, gauw de loopbaan; dat is de wettige wensch van alle ouders die niet willen dat hun zoon de trein mist.

Arme beminde ouders! inplaats van bemoedigend, waren de aantekeningen die ze omtrent me ontvingen niet geschikt om hen te vleien; ik heb ze hier en noem de ergste: ruw karakter, tuchteloos, oproer, huisarrest; het onderwerp wisselde weinig.

Dan prikkelden burens, vrienden nog de gevoelige wonden. Daar waren de prefekt, de rijks-ontvanger, de president van de rechtbank, die vol majesteit met hun bengels aankwamen, Zondags en op feestdagen als de muziek van de regimenten speelde op de wandeling. "Wel hoe! waar is Alexander nu?" Mijn ouders, beschaamd en verlegen, antwoordden: "Schoolgehouden."

Dan zwollen de goede vrienden, als die van Job, in hun vader- en moeder-vreugd en weeklaagden over het ongeluk zulk een zoon te hebben.

Met dit gevolg dat ze, op een keer, mijn vader raadden mij in handen van mijnheer de Metz te geven; ik was toen dertien.

Ik rekende op een gevangenvaarder, bijna op een beul, en ik zwoer mezelf dat ik me bevrijden of doden zou.

Toen ik te Mettray aankwam, werden al mijn plannen omgeworpen als een kaarthuis.

Nooit heeft enig levend mensch op mij een indruk gemaakt gelijk aan die welke mij werd teweeggebracht door mijnheer de Metz.

Ik had dan ook in waarheid een heilige voor me, in een ernstig en beminnelijk grijsaard, in een man van volmaakte beschaving.

Ik onderging de gewaarwording met een aandoening, zoo machtig, dat ik me aan zijn borst wierp en hem in mijn armen knelde met schokkingen van snikken gemengd met kreten.

“Wie is u, wie is u toch?” zei ik, zonder te denken om zijn leeftijd en de mijne. En hij antwoordde mij zachtjes: “Je beste vriend.”

Saint-Yves' ontmoeting met De Metz heeft geen mindere beteekenis dan die van een bekeering voor het leven. Hoe wijd de jongeling, de man, in later jaren de bogen van zijn gedachten afwendde van de indruk die het kind ontvangen had, hij zag altijd weer terug naar die gestalte, als een rots opgericht in zijn dertiende levensjaar, de rots waaraan hij uit de branding van zijn verbijsterde knapengemoed zich geworpen had om behouden te worden; - en toen hij zoo ver mogelijk gegaan was keerde hij om en hervond in De Metz zijn middelpunt.

Het verhaal daarvan is van later zorg. Voorloopig bleef hij in een van die kleine cellen, in de nabijheid van het altaar; maar niet langer dan vier weken. Gedurende die tijd sprak De Metz veel met hem, vroeg hem uit, maar maakte hem ook deelgenoot van zijn eigen gedachten en stichtingen, deed hem bevriend worden met het personeel en nam hem mee in de hoeven en werkplaatsen. Bovenal: hij liet hem *incognito* wedijveren met de leerlingen van het ly-

ceum te Tours, twee klassen boven de zijne, en de hoogste rangen halen.

‘Nooit’ zegt Saint-Yves, ‘was ik in een wereld geweest van zoo zoete opvoedende indrukken; dit was eindelijk de menschelijkheid; en mijn juk meer beminnende dan elke vrijheid, was ik gelukkig, voor het eerst sinds ik was schoolgedaan.’

‘Toen die onvergetelijke maand voorbij was, op een morgen, na de mis van zes uur waaraan hij dagelijks communieerde, nam mijnheer de Metz mij mee, en zei me: “Mijn lieve vriend, ik heb hier niets met u van doen, ge zijt vrij.”

Een slag op het hart zou me niet zooveel pijn gedaan hebben: hij zag het en troostte me, als volgt:

“Ik kan niet, op mijn eer en geweten, mij de medeplichtige maken van een stelsel van opvoeding dat ik op u toegepast onnut en schadelijk vind. Alles door de vrijheid, niets door dwang, dat is de kern van uw karakter, en daar houd ik van; ik heb u daarom zoo lief alsof ge mijn eigen kind waart. Ik zal u nooit loslaten. Uw heele leven, zal ik in gedachte bij u zijn, en ik zal in persoon bij u zijn zoodra ge me roept. Ik voorzie voor u tallooze beproevingen, bizondere dwarswegen. Ge hebt op het voorhoofd het teeken van een roeping die niets weerhouden zal, maar die alles zal trachten te belemmeren. Zoolang ik leef, kunt ge op me rekenen; ben ik dood, roep me dan in uw gebeden, want ik zal niet ophouden over u te waken. Ik breng u nu, twintig mijlen van hier, bij een waardig priester, een vriend van me, de abt Rousseau, pastoor van Ingrandes-sur-Loire. Ge zult er een jaar lang uitrusten in de arbeid en in de vrede.”

Die tijden waren de beste van mijn scholierereven, de eenige, behalve de vakanties, waaraan ik graag denk.

Welke beproevingen mij later ten deel vielen, welke tegenstrijdigheden de aldoor grooter wordende kringen van mijn studies in me opwierpen, gedurende twintig jaar *dat de Universaliteit en het Christendom in mijn overpeinzingen worstelden* voordat zij er een verbond sloten als de engel met Jacob, altijd ging mijn herinnering terug naar mijn onvergetelijke meester en naar zijn werk.

Die onvermoeide toewijding zonder eenige persoonlijke beweegreden, dat apostolaat van de maatschappelijke bemiddeling en verlossing, de arme kinderen loskoopende van de gevangenisduivel, de rijken van die der lyceums om ze van de tuchtkoorts te genezen door een bad van goedheid, - die keur van meesters, door het hoofd van deze leeken-orde gevormd, die Blanchard, die De Varenne en anderen, die in elke loopbaan fortuin, eer en roem hadden kunnen vinden, - de heilige zielsrust van die lieve en waardige pastoor van Ingrandes, - ik keerde er altijd weer toe terug als tot een Thebaïde van de nieuwere tijd.'

Er is in de aangehaalde bladzij één opmerking die ik bijzonder heb doen uitkomen. In Saint-Yves' overpeinzingen worstelden de Universaliteit en het Christendom. Dit is nog maar een heel vage aanduiding. Wat erin verstaan moet worden door Christendom weten we gedeeltelijk; het zal in ieder geval de geest van de Metz zijn. Wat door Universaliteit blijkt eerst later.

Nauwelijks *bachelier-ès-lettres* lokte de lompheid van een leeraar bij Saint-Yves een tartend antwoord uit. Zijn vader, bang om hem alleen als student in Parijs te laten, liet hem eenige jaren voor zijn meerderjarigheid, dienst nemen in het leger. Wel wetende dat hij zijn tralies breken zou, kwam De Metz ze op een kier zetten. Hij spande samen met de moeder, zette de vader neer, en kreeg gedaan dat de weerspanning de lessen zou volgen ter verkrijging van een tweede diploma, waarop hij prijs stelde, dat voor natuurwetenschap. Te Rennes werd hij toegelaten als *bachelier-ès-sciences*, en studeerde te Brest drie jaar lang aan de school voor scheepsdokters. Na een ziekte - kinderpokken - die hij opliep door vrijwillige dienst in een zaal waar een kameraad wegens die ziekte uitviel, werd hem de vergunning de lessen bijtewonen ontnomen, tengevolge van een te laat op appel komen.

Bij zijn meerderen en meesters stond hij overigens goed aangeschreven: zij bemiddelden voor hem bij zijn vader en hij kreeg een verlof dat in het vervolg telkens werd vernieuwd.

Aangetrokken door de werken en de roem van Victor Hugo, toen te Jersey, besloot hij zich te vestigen in Engeland.

In het verhaal van zijn leven zijn de bladzijden die nu volgen weer van de hoogste betekenis.

‘Onder de schrijvers vroeger door hem gekend of gelezen, had mijnheer de Metz mij genoemd Joseph de Maistre, De Bonald en ook Fabre d'Olivet.

Hij had mij die laatste geschetst als een machtige geest, als een groot kenner van de klassieken, afgedwaald uit het christelijk geloof in het heidensche,

maar die daarmee op een eigenaardige wijs de geestelijke anarchie van de encyclopédisten had afgesloten.

Tot mijn schande beken ik dat die aanduiding, verre van mij afteschrikken, mij voor die schrijver had doen vuur vatten.

Een godsdienstig heiden in volle negentiende eeuw! dat beantwoordde aan mijn verzet tegen elk opgelegd dwangjuk, aan mijn avontuurlijke weetbegeerte, aan mijn dorst naar vrijheid en onderzoek.

Terwijl ik dan ook, me weinig bekommerde om De Bonald en Joseph de Maistre, had ik een onbedwingbare lust meer te weten van D'Olivet. Maar het toeval wou dat ik, vóór mijn vrijwillige verbanning naar Jersey, nooit zijn boeken, die hoogst zeldzaam waren, onder de oogen kreeg. In dat Sicilië van het Noorden had ik me aangesloten bij een jonkman van ongewone waarde. Hij heette Adolphe Pelleport en was een Pyreneër uit een oud troubadours-geslacht. Van hart en geest sterk en bekoorlijk, ridderlijk en dichterlijk tevens, had hij hier op aarde een god, Victor Hugo, een godin, de Republiek. Hij had me voorgesteld aan Hugo die zich verwaardigde een kind als zijn vriend te behandelen, en aan zijn grootmoeder....

Onder al de edele gemoederen, die toentertijd Jersey bevolkten, was een van de nederigste en grootste, een van de stilzwijgendste en wijste, deze grootmoeder van Pelleport, mevrouw Virginie Faure. Een graf hield haar op dat eiland, het graf van Philippe Faure, haar zoon, als balling gestorven. Zij verliet haar rouw niet dan om naar hem toe te gaan, de dag waarop haar kleinzoon en ik haar de laatste eer bewezen. Deze eenvoudige en hoogstaande vrouw was een woordeloos gedicht van inzicht en lijden.

Door de jaren gebogen, armelijk in het zwart gekleed, levend van een kleine rente die grensde aan armoede, was ze als een zeer donkere urn, vol lichtgevende asch en kostbare reukwerken.

Wie haar zag met haar mand, haar zacht en droevig voorkomen, haar doffe en gelaten oogen, haar ingevallen en tandelooze mond die onwetens bewoog alsof ze sprak met een onzichtbaar wezen, - wie haar zag bedeesd als een schaduw langs de muren van Saint-Héliers gaan om haar schamele inkoop, - zou niet in haar een zóó beteekenisvolle persoonlijkheid hebben vermoed.

Wie, onder de hooghartige Engelschen die de arme oude zagen langs gaan, kon bevroeden dat zij voor mij een schat bezat. Mevrouw Faure toch had in een kast wat ik sinds zoo lang begeerde, de boeken van Fabre d'Olivet, en, niet alleen dat zij ze alle uit het hoofd kende, maar de schrijver was haar vriend geweest.'

Er vertoont zich in de twee voor zijn leven beslissende keuzen, die we Saint-Yves tot nu toe doen zagen, die van De Metz en die van D'Olivet, een gemeenzame grondtrek. Zij zijn beide *volstrekt*, zonder nagedachte of terughouding. Volstrekt ook daardoor dat hij gedurende zijn heele ontwikkeling, we mogen wel veronderstellen gedurende zijn leven, aan beide is trouwgebleven. Maar in dat karakter van volstretheid zelf lag de waarschijnlijkheid, dat in hem, ten laatste, de volstreekte geest van het Christendom het van de veelvormige heidensche winnen zou.

Fabre d'Olivet's gedachtenbouw zou in hem beziel, overwelfd en gekroond worden door De Metz' *Charitas*.

Wie was Fabre d'Olivet?

Saint-Yves zegt alleen dat hij gedurende de *Terreur* in Duitschland was, waar hij 'evenals Leibnitz, een pythagorëische wijding heeft ondergaan,' en dat hij stierf in 1827, 'na een nieuwe godsdienst gesticht of liever een veelgodendom hersteld te hebben, thans zonder aanhangers.' Hij laat er op volgen: 'De ernstige werken die hij heeft nagelaten...'

Maar welke zijn de niet-ernstige?

De Voorzienigheid die geleerden zelden genoeg kan doen, vult licht een dichterhand, en zoo verheug ik me al in de vondst van die twee deelen, in 1803 te Parijs gedrukt, en in 1804 met staalgravures op een afzonderlijk titelblad uitgegeven. 'Le Troubadour, Poésies Occitaniques du XIIIe Siècle, traduites et publiées par Fabre d'Olivet, Auteur d'*Azalaïs* et le *Gentil Aimar*, et des *Lettres à Sophie sur l'Histoire*.'

Van de *Lettres sur l'Histoire* weet ik niets. Over *Azalaïs et le Gentil Aimar* spreekt de schrijver zelf in zijn Inleiding tot *Le Troubadour*. Het was een roman uit de tijd toen het mode was romans te schrijven en het te doen voorkomen of ze vertaald waren. 'De een'. - zegt D'Olivet - heette ze uit het engelsch, de ander uit het duitsch, deze uit het arabisch, gene uit het perzisch te hebben overgebracht, er waren zelfs schrijvers die zoover gingen hun werk aantemelden als vertolkt uit het baskisch en het laagbretonsche.' - 'Wat mij betreft' - gaat hij voort - 'ik had niet bepaald een voorwendsel noodig om mij naar het gebruik te gedragen; want op een reis door het zuiden van Frankrijk, in het begin van de Revolutie, was ik de droevige getuige geweest van wraak die de losbandigheid tegen de féodaliteit oefende: ik had het vuur de oude kasteelen zien verwoesten en

de roof hun archieven verstrooien; en daar het lot gewild had dat mij sommige oude kronieken in handen vielen, had ik, ze onder elkander verbindende, zonder te kras bedrog aan het hoofd van mijn werk kunnen plaatsen dat het vertaald was uit het provençaalsch.'

Als het niet waar is, is het goed gevonden. Het is mogelijk, dat het niet waar is; want de auteur gebruikt dit bericht alleen om ons voortebereiden op een ander, dat misschien ook wel een sprookje is. Een handschrift, getiteld 'Le Troubadour', vertelt hij namelijk, werd hem toegezonden. Het droeg het poststempel Montpellier, en de zender, die verklaarde een bewonderaar te zijn van *Azalaïs et le Gentil Aimar* hoopte dat hij er hetzelfde mee doen zou wat Macpherson met de fragmenten van Ossian had gedaan. De naam van de dichter, een troubadour uit l'Espérou, werd niet genoemd. Het handschrift was een afschrift, waarvan het oorspronkelijk in handen bleef van de adellijke schenker. En deze zelf verborg zijn naam onder het woord 'Rescondut', dat provençaalsch is en verborgen beduidt.

Zonder twijfel is D'Olivet, die in zijn boek, grootendeels fransch, gedeeltelijk provençaalsch, quasiprovençaalsche gedichten uitgeeft, voor de echtheid waarvan hij niet instaat, een van de eersten geweest die in de XIXe eeuw de schoonheid van die oude poëzie weer wilden doen uitkomen. Het woord 'occitanique' noemt hij nieuwgevormd. Of door hem zelf, zegt hij niet.¹⁾

De staalgravures voor zijn twee deelen, tonen,

1) Een verzameling, in 1819 te Toulouse door Rohegude uitgegeven, heet *Le Parnasse Occitanien*.

het eene een Troubadour die een Pallas en een Cupido onthult, - het andere een ridder die de onschuld, in de gedaante van een vrouw, met een lans verdedigt. De gelijktijdigheid en gelijksoortigheid van troubadour- en ridderschap is dan ook de gedachte die hij in zijn Inleiding uitwerkt. En in een voor het eigenlijke werk gevoegde Verhandeling blijkt dat hij behalve het toentertijd gedrukte materiaal ook handschriften, met name in de *Bibliothèque Nationale* geraadpleegd heeft, en niet enkel voor de taal, maar ook voor de versmaten en -vormen oog heeft gehad, en inzag hoe hun ontwikkeling voor de fransche dichtkunst van twee, drie eeuwen later, een voorbeeld is geweest.

Maar waarheen begeef ik me. D'Olivet's arbeid, bekend of onbekend, zijn bewerkingen, zijn wezenlijk- of schijnbaar-oorspronkelijks, zijn opmerkingen achter de gedichten, zijn woordenlijst aan het einde, - Dr. Gédéon Busken Huet zal ons daaromtrent dienen in te lichten.

Mijn voornemen toch is een heel ander. Ik denk altijd nog - en ik hoop dat mijn lezer hen niet vergeten heeft - aan de oude mevrouw Faure op Jersey, en aan haar kleinzoon Adolphe Pelleport. Deze laatste - zagen we - was uit een oud troubadours-geslacht. De eerste - hoorden we - kende al de geschriften van haar vriend D'Olivet uit het hoofd. Nu ik iets weet van de 'niet-ernstige' geschriften, ben ik geneigd aan die verklaring ten deele geloof te slaan. De 'ernstige' zijn, zooals we later zien zullen, zoo geleerd dat ik moet twifelen.

Saint-Yves heeft zeker, met over grootmoeder en kleinzoon uitteweiden iets meer bedoeld dan een herinnering op te halen. Zij zijn de *mise-en-scène*

waarin hij ons de Fabre d'Olivet van de ernstige werken toonen wil. En juist die twee gestalten, de jeugdige troubadour en de door een omwenteling verarmde moeder die de dood van haar zoon betreurt, - die beiden zijn wat hij uit de 'niet-ernstige' werken toonen, hoewel niet noemen wou.

Het is alweer dat ééne boek *Le Troubadour*, waaraan ik de gedachte ontleenen kan. De eerste gestalte, - dat is al duidelijk. *Fortia facta patrum* is het aan Vergilius ontleende motto dat D'Olivet op het titelblad van zijn boek stelde. Hij voelde zich de zoon van een oud troubadours-geslacht. Zijn familie was uit de Cevennes en zijn werk bedoelde een verheerlijking van de vaderen. Zijn moeder sprak nog het provençaalsch.

De inleiding van zijn boek wordt voorafgegaan door negen bladzijden, die *Aan mijn Moeder* betiteld zijn. Zij bevatten half proza, half verzen, de verzen niet anders dan zij toen geschreven werden, - ook bij ons, door Betje Wolff bijvoorbeeld - makkelijk loopend, niet hoog van toon, in rijmende regels van ongelijke lengte, - maar proza zoowel als verzen hebben belang voor ons door sommige bijzonderheden.

'Aan wie kan ik beter dit werk opdragen dan aan u, Moeder? U, die, in het vaderland van de troubadours geboren, het niet voor een ander klimaat verlaten hebt, en die, getrouw aan hun oude taal, haar niet aan de trotsche spraak van wie na hen kwamen, hebt opgeofferd. Gij hebt mij die taal zoo lief gemaakt, want uit uw mond ontving mijn hart er de eerste beginsels van, en op uw borst leerden mijn zwakke lippen haar eerste geluid.'

'Hoe dikwijls vond ik' - gaat hij voort - 'om

mijn bewegelijke wenschen voor u uit te spreken, in mijn gelukkig instinkt, door de natuur geleid, een woord van zekere en snelle uitdrukking. Hoe dikwijls, als ik gedrenkt door verveling onder naam van wetenschap, de school bezocht, neen de gevangenis, waar een stuursche Pedant, in zijn zwaarwichtige onkunde, aan de fransche spraak de adel ontnam en de klank bedierf, vergat ik mijn verdrietige taak, en verving, ondanks het verbod van de geërgerde Meester, zijn zot geknoei door het gelukkiger woord van mijn bedeesde jeugd.'

Wij weten al hoezeer de jeugdige wederspanning die Saint-Yves was, de anekdote genieten moest. - Later zullen we zien hoe hij, in een van zijn voornaamste werken, over de opvoeding zooals die is en zooals hij ze zich droomde het zijne zei.

Volgen we nog een oogenblik de verzen en het proza, die de vriend van mevrouw Faure in zijn jonge jaren geschreven heeft. Dat hij, gelijk de kleinzoon van die vriendin, zich de onvervalschte troubadourszoon voelde, is ons al duidelijk. Wij merken in het voorbijgaan op dat hij, zeker uit zijn duitsche tijd, de kennis van Gessner en Milton had meegebracht, die hij tezamen met Tasso, Vergilius en Homerus, met Racine en Voltaire noemt. Maar om dan onmiddelijk tegenover de tweede te staan van het gestaltenpaar dat ons bezighoudt: de door een omwenteling verarmde moeder, die - nog wel niet de dood van een zoon betreurt - maar toch, nevens het gebrek, in ruime mate het leed van vrouw en moeder draagt.

Er blijkt namelijk uit deze verzen dat de vader van D'Olivet, tijdens de Omwenteling, gedwongen is geworden met zijn handteekening de afstand van

zijn goederen te bekrachtigen. Nu oud, moet hij door zijn vrouw verzorgd worden, die haar dochters bij zich, maar één zoon in de krijgsmacht en de andere, onze brievenaar, ver van haar woonplaats in betrekking of op studie heeft.

Uit een enkele regel zou kunnen worden opgemaakt dat de namen Fabre en d'Olivet eerst door deze vereenigd zijn.

De toon van dit schrijven aan een moeder is even hooggestemd als die waarin Saint-Yves mevrouw Faure prees. Dat zijn moeder haar talenten van vinding en stijl, zooals hij ze uit haar brieven kent, niet toont, niet oefent, maar verborgen houdt, wordt door de zoon toegeschreven, eerst aan haar bescheidenheid en dan aan haar geloof in de klassieke regel dat een vrouw achtenswaardiger is naarmate er minder van haar gesproken wordt. Voor hem wordt daardoor niets weggenomen van de overtuiging dat indien hij zelf later erin slagen zal, 'geleid door haar lessen, de vruchten van (zijn) studie aan de rozen van (*haar*) stijl te paren', hij tot hen die hem bewonderen alleen zal hebben te antwoorden: 'ik had een moeder, die met de zeldzaamste talenten begaafd was, maar wier vreedzame eerezucht geen ander doel had dan het opvoeden van haar kinderen. Aan haar heb ik het te danken indien in dit boek iets goeds of bevalligs is. De Troubadours zouden haar Isaure genoemd hebben, de Franschen De Sévigné.'

Zou men niet zeggen dat deze moeder van Fabre d'Olivet, indien zij haar gezin overleefd en in de omstandigheden van mevrouw Faure op Jersey haar laatste dagen had doorgebracht, door Saint-Yves d'Alveydre in dezelfde bewoordingen herdacht moest

zijn als hij het nu de grootmoeder van Adolphe Pelleport deed?

Ik geloof werkelijk, die kleinzoon uit een troubadours-geslacht, en zijn eerwaardige verwante, die de vriendin van Fabre d'Olivet geweest was, vervangen voor hem de jeugdige schrijver van *Le Troubadour* en zijn Moeder, zooals Saint-Yves die uit dat boek kennen leerde.

Van dat minder-ernstige werk sprak hij niet, maar hij liet het ons zien.¹⁾

'De ernstige werken die hij heeft nagelaten' - want het wordt noodig dat wij dit moeilijke terrein betreden - die ernstige werken dan 'zijn eerstenrangs: *Vers dorés de Pythagore, Histoire Philosophique du Genre Humain, Langue Hébraïque restituée*'.

Volgen we wat in zijn *Pro Domo* Saint-Yves erover zegt, dan blijkt ons het eerste werk wijsgeerigtheosofisch: onder de gedaante van een kommentaar, en in de vorm van een reeks citaten, besluit het 'tot een kastenregeering voor de menschheid, en, voor de enkeling, de vergoddelijking, door kennis en deugd, van zichzelf.' - Het tweede is van dit denkbeeld de toepassing in de wereldgeschiedenis. De enkeling wordt erin ontleed, achtereenvolgens naar zijn instincten, hartstochten, vermogens, - die van de vrouw zoowel als van de man, - en door alle

1) Goethe schrijft, naar aanleiding van 'Cain, a Mystery by Lord Byron': 'Ein Franzose, Fabre d'Olivet, übersetzt gedachtes Stück in reimfreie Verse und glaubt es in einer Folge von philosophisch-kritischen Bemerkungen widerlegt zu haben. Nun ist mir zwar diese Arbeit nicht zu Gesicht gekommen; allein der *Moniteur* vom 23 October 1823 nimmt sich des Dichters an', - en geeft verder verslag van het daar geschrevene. Ueber Kunst u. Alterth. Bd. v. Heft. 1, 1824 p. 93-101. (*Aant.* 1922).

toestanden van wildheid en beschaving tot aan de onze. Maar deze twijg van naturalistische wetenschap wordt door Fabre d'Olivet geënt op een stam van mysticisme. Een verbeeldings-mysticisme, doch dat zich redeneerend tracht waartemaken. In de voorstelling van dit boek wordt dus de menschheid een verzameling van enkelingen, door ingeschapen aandrift strevende naar persoonlijke vergoddelijking, en door de hen besturende persoonlijkheden in kasten gegroepeerd. Er volgt hieruit dat de hoogste regeering een theocratisch-politieke zou zijn: een Pontifex-Imperator, de gezamenheid beheerschende. - Het derde werk is een hebreuwsche spraakkunst, waarvan de uiterste gevolgtrekking deze is: dat het Hebreeuwsch van Mozes, overeenkomstig de overlevering van de Essenen, in ieder woord drie beteekenissen besloten houdt, een stellige of eenvoudige, een vergelijkende of figuurlijke, en een overtreffende of hiëratische.

Over alle drie die geschriften geeft Saint-Yves een meervoudig oordeel. Het eerste prijst hij onvoorwaardelijk als een helder vergelijkend overzicht van alle wijsgeerige en theosofische stelsels, zoo twijfelende als erkennende. 'Dit weinig omvangrijke deel is een van de sterkste die de auteur heeft geschreven, want het schijnt onpersoonlijk, is namelijk gevormd van uittreksels - angstvallig nauwkeurige - uit alle oude en nieuwe denkers. In de volgorde en aaneenschakeling van die uittreksels, zoowel als in het bewonderenswaardige mozaïek van het geheel, heeft hij al zijn genie gelegd. Ik ken geen werk geschikter om de geest naar alle einders van de wetenschap te openen.'

Maar, aanstonds op het boek terugkomend, maakt hij een opmerking. Is het waar, vraagt hij, dat Pythagoras de vergoddelijking van het zelf, die een ionische ketterij was, geleerd heeft? Een van de *vers dorés* zou het doen denken:

Worde in de boezem van de Onsterflijken gij-zelf een God.

Maar dit *vers*, werpt hij tegen, is niet van Pythagoras, het is van Lysis, zijn uitgever. De dorische overlevering, tevens joodsch-christelijke, zegt integendeel: eenwording van alles, in God. 'De ionische zelfvergoddelijking is de opperste ketterij van het vergeestelijkt egoïsme.'

Toen Saint-Yves dit schreef was hij een man van middelbare leeftijd, die al zijn gedachten klaar, ja al zijn hoofdwerken achter zich had. Hijzelf verhaalt hoe de twintigjarige die op Jersey kwam zich anders tegen D'Olivet verhiel.

'Eindelijk zou mijn weerspannige geest een voorraad van wapenen vinden tegen wat ik toen voor het joodsch-christelijk cléricisme aanzag, tegen de fijnen, de Jezuiten en de handlangers van alle dwingelandijen. Omdat ik nooit mijzelf bedriegen wou door een hartstocht voor een idee te nemen, maakte ik me een feest ervan op alle mogelijk wijzen een systeem te bestudeeren, te doorspeuren, om en om te wenden, dat, godsdienstig als het was, toch ten slotte gebroken had met de vooroordeelen waaronder mijn afschuw van willekeurige dwang niet het christelijk gevoel rangschikte, maar wel de christelijke leer.

Afgaande op de encyclopedisten, de duitsche

bijbeluitleggers, en zelfs de godgeleerden van de middeleeuwen en van onze tijd, beschouwde ik het Joodsch-Christendom als een aangename droom met open oogen, maar die de wetenschappelijke zon van de nieuwere tijden moest doen verdwijnen in onweegbare mystiek. Als kind, en hoewel hoogst eerbiedig tegen hen en hun eerdienst, had ik kapelaans en pastoors overstelpt met onbeschaamde *waarom's* en aanmatigende *Hoe zoo's*, waarop die heilige mannen zich niet verwaardigd hadden te antwoorden buiten de catechismus, anders dan door het woord mysterie! te murmelen.

De poëzie van de plechtigheden en de zielevrede van kerkelijke personen behaagden mijn hart altijd, het Evangelie en de Profeten verwonderden me, zooals Jean-Jacques Rousseau zegt; ik deed mijn gebed, 's morgens en 's avonds, met een waar kolenbrandersgeloof, en het aandenken van mijnheer de Metz bleef vóór me als de lichtende Sphinx van de Chariteit.

Overigens, was ik een kleinzoon van Descartes en Voltaire. Zoodra ik redeneerde, hield mijn geloof zich niet meer staande, en ik vond er niets dan volslagen duisternis, als in de ondergrondsche doolhoven van Egypte. De schepping gedaan in zesmaal vierentwintig uur, het aardse paradijs, de twee bij plantenkenneren onbekende boomen, de sprekende slang, een appel die de heele Menschheid ongelukkig maakt, dat alles leek me een sprookje, een tooverlantaarn om kleine kinderen bezig te houden, in afwachting dat ze groot werden.

Dáárom, omdat ik niets van de Val begreep, begreep ik niet veel van de Verlossing, behalve de goddelijke goedheid van Jezus Christus. Ik dacht

me het Joodsch-Christendom zonder eigen verstandelijkheid, onbekwaam stand te houden voor het onderzoek. Mijn baardeloze wijsheid zei tot zichzelf: de encyclopedisten hebben gelijk; maar hoe jammer, en hoe veel liever zou ik de heilige joodschchristelijke dwaasheid beminnen, indien een hooger gelijk me het goed recht ervan aantoonde. Er zijn dan geen beginselen, geen methode, geen wetenschappelijk en redeneerend aanwijsbare doeleinden op deze Aarde, - tenminste, zoo is uw kolenbrandersgeloof, vervolgde ik, tot mijzelf sprekend.

De diepe moedeloosheid afschuddend waarmee die gedachten me bezwaarden, verweet ik mezelf mijn vreesachtigheid, en dat ik niet breken dorst met vooroordeelen. Vooruit al bewonderde ik daarom de stoutmoedige man, van wie mij gezegd werd dat hij al dat andere vervangen had door iets begrijpelijks. Ik dorstte naar die verheven hersteller van de godsdienstige wijsbegeerte van Grieken en Romeinen.

“Hoe!” zei ik tot mevrouw Faure, “gij hebt die buitengewone man gekend. Spreek me van hem, bid ik u.”

Pelleport, die naar niets dan naar de lof en de verzen van Victor Hugo kon luisteren, sliep onveranderlijk na vijf minuten in. Ik las hardop de werken van Fabre d'Olivet, bij het geluid van de Oceaan die gezweept werd door de winden. De avond ging te snel voorbij, en ik had haast naar de volgende, om meer te lezen, om altijd de geheime geschiedenis van mijn groote man te hooren, zijn nasporen van mysteries, het veelgodendom dat hij hersteld had, zijn vreemde dood, het verbranden van al zijn handschriften door onverdraagzame haters, zijn laatste geloften.'

Op Jersey, waar hij door les in het fransch te geven engelsch leerde, moet Saint-Yves onvoorwaardelijk in D'Olivet geloofd hebben. Als hij dan ook in zijn *Pro Domo* die drie geschriften prijst, en gezegd heeft dat zij de greep van een arend, een waarachtige geestes-roeping, een ongewone belezenheid, een zeldzaam inzicht en soms het hoogste genie toonen, gaat hij voort: 'Maar ik daag elk werkelijk verstand uit, deze boeken te lezen en te verifieeren, en dan trouw te blijven aan het Joodsch-Christendom; tenzij dan dat hij, gelijk ik het gedaan heb, zegevierend de worsteling van Jacob met de Engel doorstaat.'

Langer dan op Jersey moet hij in D'Olivet geloofd hebben, want het verifieeren deed hij eerst in Londen.

Wel waren er op Jersey nog andere boekerijen dan die van mevrouw Faure. Auguste Desmoulins en Luc de Sage, schoonzoons en leerlingen van Pierre Leroux, de beide doctoren Gornet en Ginestet, benevens Duverdier, stelden hun boeken ter beschikking van Saint-Yves, die ze verslond.

Aanstands zien we hoe hij door deze en andere ballingen toch indrukken onderging die de invloed van Fabre d'Olivet tegenwerkten.

'Toen ik de boekerijen van mijn vrienden verslonden had, eischte ik van de heele wereld schatting in het *British Museum* te Londen. Ik verifieerde nauwkeurig de bronnen van Fabre d'Olivet. Die laatste zijn sedert hem in stroomen veranderd en zoo breed en diep als Ganges, Nijl en Mississippi.'

Dat zij toch al niet gering waren blijkt uit de volgende opsomming: 'De Grieksch-latijnsche schrijvers Pelloutier, Court de Gébelin, Bailly, Dupuis, Bou-

langer, d'Herbelot, Anquetil Duperron, alle bekende filosofen, de Engelschen van de school van Calcutta, deze waren de meesters van d'Olivet.' 'Vertrouwd was hij met alle scholen van mystieken, van de Middeleeuwen tot de theosofische akademies die van Paracelsus gaan tot Martinez Paschalis, Swedemborg en de Markies van Saint-Martin.'

Ik schrijf die namen niet over als cartografisch sieraad, maar omdat hun mengelmoes, voor latere studie van mezelf of anderen, punten van uitgang bieden kan.

In Londen begon de tweestrijd. 'Hoe meer ik de kring van mijn studies en mijn aantekeningen uitbreidde, des te meer voelde ik de noodzaak hem wiskunstig te meten en te sluiten. Zou ik, of zou ik niet iets nuttigs aan mijn eeuw te zeggen hebben, *Carmina non prius audita?*'

Wij hebben in Saint-Yves - en dit wil ik als mijn vaste overtuiging neerschrijven - wij hebben niet in hem te doen met een schrijver. Hij is geen schrijver, maar een denker.

Hoe zou het ook anders mogelijk geweest zijn dat hij twintig jaar las, en studeerde, en nadacht, en toen achter elkaar, in de kortst mogelijke tijd, de volledig uitgewerkte *Synthese* gaf, die hij wel aan verschillende omstandigheden trachtte aan te passen, maar die hij nooit wijzigde.

Hij meent het en spreekt de waarheid, als hij op de laatste aanhaling volgen laat: 'Indien mijn antwoord ontkennend geweest was, zou ik niets hebben geschreven, ik zou een vak hebben gekozen door me een diploma meer te veroveren.'

Maar, 'voorgevoelende dat het bevestigend zijn zou, vergrootte ik onophoudelijk de voorraad van mijn kundigheden; en het was uit verstandelijke eerlijkheid dat ik niet dan zeer laat werken heb uitgegeven, toen ik zeker was dat ik een nuttige zending op me nam door een leemte te vullen in de moderne gedachte.'

Welke was die leemte?

Want wij wachten altijd nog op de kritiek die hij op het tweede en het derde van D'Olivets 'ernstige' geschriften zal oefenen.

Wij hebben gezien dat hij zijn diepste indruk ontving van De Metz, de apostel van de christelijke Charitas in de hedendaagsche samenleving.

Daarna vond hij in de *Histoire philosophique de Genre Humain* van Fabre d'Olivet een overzicht van de wereldgeschiedenis langs de lijnen van het heidensch Individualisme.

Dit werk was zoo vol kennis, zoo inzichtig, zoo geniaal, dat geen waarachtig verstand - zooals hij zich uitdrukte - na het gelezen te hebben, trouw kon blijven aan het Joodsch-Christendom.

Toch *kon* hij De Metz niet loslaten: hij moest terwille van de onuitwortelbare overtuiging van zijn kindsheid een strijd bestaan als die van Jacob met de Engel, die hem zijn heup ontwrichtte. Wat beduidde dit?

Dit beduidde dat hij een synthese vinden moest, waarin de christelijke Charitas de wet bleek van de heele Menschheid.

Dit kon niet een wet zijn van Staten, een politieke wet. Met de staatkunde had De Metz, met statenvorming had de Charitas, nooit iets van doen gehad.

Wat hij vinden moest was de wet van de Samenleving, een sociale wet.

Keeren we nog voor een oogenblik terug naar Jersey en naar het verhaal dat Saint-Yves van zijn verblijf daar gegeven heeft.

'Pelleport bracht mij ook in kennis met zijn staatkundige geloofsgenooten, republikeinen en socialisten, die Napoleon III verbannen had. Er was daar, op die twee bekoorlijke eilanden, Jersey en Guernsy, een heele levende poëzie van onverdiend lijden, van aangrijpende herinneringen, van koortsachtige verwachtingen, die mij machtig boeide.

Sedert zij regeerders geworden zijn, stel ik in diezelfde mannen minder belang dan in hen die zij regeeren. Maar toen, door een bijzondere geestesspanning beheerscht, vond ik me hartstochtelijk aangetrokken door de kreten van die schipbreukelingen uit onze staatkundige stormen; en instineten van Newfoundlander vonkten al door mijn jeugdig brein. Beginselen, leerstellingen, algemeene aandriften, edelmoedige gevoelens van die bannelingen, ik werd niet moede naar alles wat in hen woelde te luisteren.

De broederlijke gezindheid van het evangelie heerschte meestal wel tusschen hun groepen, hoezeer die onderscheiden waren, maar ze ontschoot hun, en met reden, tegenover het Keizerrijk.

Ik leerde dus dat, om afwijkende denkbeelden, de menschen van ons land in staat waren elkander te overstelpen met beleedigingen en te beschuldigen van alle misdaden. Mijn hart kromp ervan toe, als bij een valsche noot in de muziek, en de Juni-dagen schenen mij de 2de December waard te zijn, '93 de

Inkwisitie. Maar afgezien van die schakeeringen die mijn innerlijke behoefte aan schoonheid kwetsten, zou ik al de bals van de Tuilerieën hebben gegeven voor één enkel uur temidden van die ongelukkigen, weenende onder de wilgen van Babylon. Uit al die smarten die de mijne lief waren, uit al die hoofden waar de dronkenschap van de gedachten kookte, uit al die harten zwaar van verontwaardigde goede trouw, uit al die edele wonden, waardoor lot en leven schreeuwden, spoot een vulkanisch leven, stralend, droevig, en dat ik liefhad.

Ik vernam meer misschien omtrent staat en maatschappij door ze aan de lichamen zelf van die menselijke wrakken waartenemen, dan verscheiden levens en duizend boekerijen mij konden gezegd hebben. Onder leerstellige en afsluitende vormen, waaraan de onafhankelijkheid en de verdraagzaamheid van mijn gedachte zich nooit konden gewonnen geven, beminde ik bij die mensen een trillende diepte van menselijkheid, die in arbeid was als de Oceaan. Als ik bij de Engelschen terugkwam was de vergelijking mij niet minder heilzaam: het was het koude stortbad na het warme.

Meer overeenkomstig met mijn smaak van terughouding en zelf-besef zoowel als met mijn verstand, waren zij het onvergelijkelijk minder met mijn intelligentie en mijn gezellige neigingen. De zonen van Albion herinnerden me aan de oude Pharizeërs, onze fransche bannelingen aan de Sadduceërs en de Essenen.

De eersten deden me ook aan de Romeinen, de anderen aan de Christenen van de Catacomben denken. En, vergeleek ik de wijze nuchterheid van de eenen, met de edelmoedige en buiten-werkelijke dwaas-

heden van de anderen, dan kon ik soms in mijn eenzaamheid tranen storten.

Vaag nog, riep ik met mijn wenschen de Synarchie, ik ondervroeg het aanstaande doel van die staatkundige vloeden, elkander jagend en verbannend van een onvruchtbare macht als van een rots, en ik zocht het geheim van het menschelijk evenwicht in mijn vaderland. "O," zei ik tot mezelf, terwijl ik naar de kust van Frankrijk zag, "die verloren zoons van de politiek en het socialisme zijn niet de ergste van uw kinderen, maar vaak de beste.

"Wat ontbreekt hun? Misschien enkel de kennis van een wet. Indien de anderen, allen die daarginds zijn, die wet wisten, en indien zij één vonk in zich hadden van het vuur, waarvan dezen branden, indien allen, van hoog tot laag door alle hierarchieën, zich met elkaar verstaan konden inplaats van elkaar te verdoemen, wat zou men niet kunnen verwachten van de geest en het gemoed van deze natie?"

-

Stellen we één woord terzijde, dat ons voorloopig onverklaard moet blijven. Het woord 'Synarchie' meen ik.

Verdiepen we ons ook niet in de beschouwing van die tuin van denkbeelden over maatschappij en staat, die de eilanden Jersey en Guernsey toen geweest zijn.

Merken we enkel op hoe hier de Charitas van De Metz meer voor hem werd dan opvoedster van kinderen en misdeelden, - hoe zij hem bezielde in de samenleving de wet te zoeken, waarmee zij zich zou kunnen vereenigen.

Bestond die wet? -

Laten we niet teveel opeens vragen. Maar we

houden eerst vast dat hij die wet te zoeken had *in* de samenleving. Als hij haar vond dan zou de wet van die samenleving niet eene zijn, die, van buiten af, haar werd opgelegd: zij zou *in* haar zijn, één met haar groei en ontwikkeling.

De kritiek die Saint-Yves later oefende op het tweede werk van Fabre d'Olivet kan nu door ons verstaan worden.

Hij had dat werk vroeger een synthese gevonden; nu noemde hij het een *universaliteit*, - wel alles omvattend dus, maar niet alles tot één makend.

Met name: Deze *Histoire Philosophique du Genre Humain* geeft wel geschiedenis, maar alleen voor zoover ze dient om de wijsbegeerte waar te maken; zij geeft wel wijsbegeerte, maar niet eene die aan de geschiedenis ontleend is of het er mee vinden kan.

De feiten hebben niet hun wet onthuld; de wet is niet één-geworden met de feiten.

Saint-Yves, die een groot vriend van muziek moet zijn, ontleent aan haar de beeldspraak om zijn gedachte te verduidelijken.

'D'Olivet, wanneer hij niet Sebastiaan Bach is, zooals in zijn *Grammaire Hébraïque*, is vaak Schumann, vooral in zijn *Histoire philosophique*.

Uit de geleerde, maar verwarde symphonieën en studies van deze, maakt zich soms een bovenaardsche fraze los. Zij komt van generzijds, als een onvoorziene komeet, als een meeslepene engelevlucht; maar ze eindigt in de lucht zonder te rusten op de grondtoon noch u te doen terugkeeren in het motief. Niets van dien aard in Beethoven noch zelfs in Men-

delssohn, bij wie hemel en aarde zich nooit van elkaar scheiden, noch de geest van het leven.

Metaphysicus tezeer om physioloog te zijn, abstraheert Fabre d'Olivet de geest van het leven, terwijl integendeel het groote mysterie van het Woord in alle mogelijke orden van wetenschappen en kunsten hun eenheid is.'

En wat is het gevolg van die scheiding, waardoor 'het historisch overzicht van de schrijver een panorama wordt, met een filosofisch recitatief daarnaast?'

Het gevolg is dat 'in de orde van denkbeelden waarin D'Olivet zijn plaats neemt, de geheele menschelijke samenleving een oerstof wordt zonder eigen wet en leven. Men zou zeggen *taillable et corvéable à priori et à posteriori* door de, 't zij theocratische of republikeinsche of autocratische, goevernementen.'

'Evenwel' - zoo gaat Saint-Yves voort - 'niets is minder juist wanneer men, integendeel, de samenleving beschouwt als een verzamelwezen dat als zoodanig zijn innerlijke physiologische wet heeft, welke ook zijn staatkundige goevernementen zijn.

In dat geval bestaat het regeer-genie, theocratisch, republikeinsch of autocratisch, geenszins in een handelen volgens afgetrokken bedenksel, dus *à priori*, maar volgens zuivere en simpele vaststelling van de wet die het maatschappelijk feit zelf in zich heeft.

Fabre d'Olivet geeft duidelijk aan de theocratie de voorkeur; maar hij ziet haar uitsluitend als regeeringsvorm, staatkundig; en - wat vreemd is - die verheven heiden, zoo klaarblijkelijk onchristelijk, belandt zoodoende, zonder het te bevroeden, bij het despotisch clericalisme, als ware hij een Joseph

de Maistre zelf. Bovendien, zijn verheerlijking van het kastenstelsel aan het eind van de *Vers dorés* laat geen twijfel over aan de slotsom van zijn geschiedwerk, hoewel hij verklaart dat hij ze niet voor het publiek wil blootleggen, wat wijs en voorzichtig was. Hij besloot onweersprekelijk tot een clericale bepleistering van de Wet van Aristoteles, dat wil zeggen van zijn drie staatkundige, dus regeeringsmachten, volkomen zooals in het zuivere Heidendom.

Zijn theorie, ten laatste, van de Pontifex-Imperator, biedt geen meerder waarborg van vrede voor de volken, nu, dan ten tijde van Konstantijn. Want het volstaat niet te zeggen, dat er een enkele Pontifex en een enkele Keizer zijn moet, opdat de kerken, de staten en de volken zich onvoorwaardelijk eraan onderwerpen. De wederkeerige vrede van de europeesche regeeringen is een maatschappelijk vraagstuk alvorens het een staatkundig is.'

In dit stelling nemen tegenover de Fabre d'Olivet van de *Histoire philosophique* openbaart Saint-Yves de houding die hem levenslang eigen blijft.

Hij zal in de samenleving-zelf, in haar heden en verleden, de wet zoeken waarnaar ze geleefd heeft en leven zal. En tegelijkertijd zal hij iedere dwang afwijzen, die, welke Staatskunde ook, aan die samenleving wil opleggen.

Het zou gemakkelijk zijn, hoewel tijdroovend, de strijd van hem met D'Olivet als een tusschen twee negentiende-eeuwsche geslachten voor te stellen. D'Olivet, tijdgenoot van Napoleon tot wie hij zich om steun wendde, Napoleon de keizer die zich opnieuw met de Paus verbond; - en Saint-Yves, de

vriend van de bannelingen van 1852, tijdgenoot van zoovele socialisten en ekonomen.

Maar het komt er voor ons op aan hem-zelf te zien en hem niet te verliezen noch in de tijden, noch in de menigten.

Voorloopig, terwijl hij in Londen het onderzoek van D'Olivet overdeed, bleef deze voor hem de inhebber van alle tijden en het brandpunt van alle wetenschap.

Want, daar was nog dat derde boek: *Grammaire Hébraïque restituée*.

'Het overtreft' - zegt hij in zijn *Pro Domo* - 'de beide vorige werken, door wetenschap zoowel als strekking. Het is een onsterfelijk gedenkteeken dat, in één lichaam, de archéologie, de filologie, de taalkunde en de metafysica van het Woord vereenigt. Het is de eenige spraakkunst die transcendent is zonder op te houden positief te zijn.'

Nergens meer, dan tegenover dit gedeelte van het terrein dat ik in kaart breng, voel ik, hoe ik wel zien, maar niet begrijpen kan.

De grondgedachte van het boek heb ik meegedeeld: in het hebreuwsch van Mozes heeft ieder woord drie beteekenissen. Het werk, dat met steun van de minister van Binnenlandsche Zaken De Montalivet, gedrukt werd, en waaraan een Arabier, tolk aan het ministerie van oorlog, voor het vergelijkend onderzoek van de semitische talen meewerkte, bevat bovendien een beredeneerde vertaling van de eerste tien hoofdstukken van Mozes.

'Indien Fabre d'Olivet' - schreef Saint-Yves - 'niets anders had nagelaten dan dit monument dat Mozes rechtvaardigt, zou hij, op die grond alleen al,

de onsterfelijkheid verdienen in het aandenken van godsdienstigen en geleerden, het doet er niet toe van welke gezindten.'

Zijn eigen onderzoek - verklaart hij - heeft hem vervuld van bewondering voor D'Olivets kennis en werkwijze.

Daarna vervolgt hij:

'Deze bewondering houdt op en maakt plaats voor een met spijt gemengde verbazing, wanneer ik zie dat dezelfde man die de wezenlijke sleutels, of tenminste een goede *passe-partout* in handen heeft, er geen gebruik van maakt om de joodsch-christelijke tempel binnen te komen, die hij zelfs niet ziet. Inderdaad, zijn heidensche vooringenomenheid maakte hem blind voor de geestelijke en maatschappelijke synthese van het Joodsch-Christendom, zoo zichtbaar evenwel, niet enkel in de innerlijke leer van de hebreuwsche tekst der twee Testamenten maar ook in de Algemeene Geschiedenis en haar Wet.'

Hier dus zien we de leerling van De Metz, de tijdelijke bewoner van Jersey - op zoek gegaan naar de Wet van de Samenleving - in het Joodsch-Christendom, dat hij langs de wegen van D'Olivet bereikte, de synthese vinden die de heele Geschiedenis van de Menschheid, en dus ook haar Wet, in zich hield.

Vierderlei is nu de beschuldiging die tegen Fabre d'Olivet wordt opgemaakt.

Ten eerste: hij is uitsluitend Metafysicus.

Dat wil zeggen: dat hij de geest van het leven gescheiden heeft. Maar alleen de Eenheid van geest en leven is Waarheid, - een Waarheid die het eigen-

dom was van de Abramiden, van Jethro en Mozes, van de Profeten, de Essenen, en de discipelen van Jezus Christus.

Ten tweede: hij heeft niet die Eenheid gewild en het eenmaken van allen in de godheid, maar integendeel de vergoddelijking van de Ikheid. Het karakter van goddelijkheid heeft niet de Mensch die zich tegenover God stelt, maar Jezus die zich opoffert om anderen in God te vereenigen.

Ten derde: hij heeft het geheel van de Menschheid miskend ten voordeele van de bijzondere regeeringen. Dat doet noch de dorische noch de joodsch-christelijke overlevering, die de staatkundige macht van de regeerders laten voortkomen uit de maatschappelijke macht van de geregeerden, en die dan die beide elkaar doordringen doen.

Ten vierde: hij gelooft aan kasten, als het uitvloeisel van een oorspronkelijke maatschappij-orde. Integendeel zijn ze het gevolg van de staatkundige afwijking die de regeerenden teweegbrachten, op het oogenblik dat de oorspronkelijke maatschappij uit elkander viel.

Wij zullen al deze stellingen aanstonds terugvinden. Aan de gedachten van Fabre d'Olivet ontwikkelden zich die van Saint-Yves d'Alveydre, en het wordt tijd dat wij kennis maken met zijn levens-werk.

II

Zijn levenswerk

De werken van Saint-Yves d'Alveydre zijn één hartstochtelijk pleidooi *tegen* de Staatkunde en *voor* een Gezag uit de Samenleving.

Voor dat Gezag bestemde hij de naam, die we in een aanhaling uit zijn *Pro Domo* aantreffen: de Synarchie.

Zoolang hij in Londen was, levende als de monniken van de strengste kloosterorden, overdag les gevend, 's nachts studeerend, zich zoozeer wennend aan het slapen op de vloer van zijn kamer dat hij ook in rijker jaren zich ongaarne grooter weelde dan een veldbed gunde, - gedurende de zeven of acht jaar van zijn verblijf daar, moet hij zijn doel in het oog hebben gehouden; maar het is onzeker of hij er zelfs van gesproken heeft.

Toen de oorlog uitbrak - in 1870 - was zijn verlof, dat iedere zes maanden werd vernieuwd, sinds acht dagen weer ingegaan. Hij kon zich dus onttrekken, maar deed het niet. Binnen achtenveertig uur was hij op de pakketboot naar Brest, en liet zijn veilig geleerden-leven achter zich. Van September tot Januari werd door hem dienst gedaan bij de verdediging van Parijs tegen de Pruisen. In de laatste helft van die maand werd hij bij een verkenning gedurende de beschieting van het fort van Issy, door een granaatscherf aan de hand gekwetst. Daarna, in 1871, schijnt hij voor het eerst, en waarlijk niet naar geringe aanleiding, zijn gedachte te hebben uitgesproken.

Het was bij de brand van Parijs, tijdens de Commune.

Wie dit leest moet zich diep ervan doordringen wat voor deze geboren oproerling, de man die had meegevoeld met de bannelingen van Jersey, die gebeurtenis beteekende. Dáár openbaarde zich de tot razernij gebrachte Menschelijkheid, dáár uitte zich de benauwde ziel van de Gemeenschap, dáár toonde

zich de wraak op de blinkende Politiek die van boven af de volken slachten deed. Een oogenblik - het kan niet anders - moet zijn heele hart naar die verloren bende zijn uitgegaan. Maar tegelijk was hij de knaap die zich voor de zedelijke macht van De Metz gebogen had, de jongeling die jaren lang zich onder de geestelijke tucht gesteld had waardoor hij D'Olivet overwinnen zou. Hij dacht aan het jaar 1358 toen Etienne Marcel, burgemeester van Parijs, ook na een ongelukkige oorlog, omkwam bij zijn poging om het volk rondom zich te vereenigen. 'Die brand' - riep hij uit, terwijl hij met zijn vuist naar de vlammen wees - 'komt uit de tijd van Etienne Marcel! Vijfhonderd jaar heeft de geest van de natie hem weten neer te houden. Maar nu is het niet Thiers die hem zal uitdooven met kanonschoten, dat zal ik doen met een wet, waar, rechtvaardig en goed voor iedereen.'

'Hoeveel maal' - laat hij in zijn verhaal hiervan volgen - 'heb ik door mijn vaste overtuiging en mijn kluizenaarsonervarenheid, zulke woorden gesproken, die mij moesten doen schijnen, wat ik toch geenszins was, een verwaande en een dwaas.'

Maar een van de kameraden die hem, tijdens de gevechten, het vorige jaar, gekend had, en die zich bezorgd maakte over zijn opgewondenheid, zei: 'Verklaar je, want ik weet dat je niet van jezelf spreekt, maar van een stelsel dat je voor bijna wiskunstig houdt.'

Hij deed het dan, en toen hij had uitgesproken, waren er enkelen die zeiden: 'Ge moet dat zeker uitgeven, maar ge krijgt veel menschen tegen u.'

Toch duurde het meer dan tien jaar eer hij tot

dat uitgeven overging. De eerste zes daarvan was hij aangesteld aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. Hij werd er 'letterlijk verzadigd met politiek'. Eerst was zijn taak het lezen van de engelsche dagbladen, daarna van de fransche uit de provincie, eindelijk die van Parijs.

De Metz stierf in '73; kort daarop zijn moeder en zijn broer, beiden aan kanker.

Het parijsche jongeluisleven kon hem een oogenblik tot zich trekken; hij vond het een hel. Maar de twee of drie salons waar een krachtig zedelijk en geestelijk leven heerschte waren voor hem te weinig.

Doordrongen van het besef dat in en rondom Frankrijk niets was dan verdeeldheid en machteloosheid, trok hij zich opnieuw terug, zonder eerezucht, zonder middelen, 'als een doode temidden van de levenden.'

Hij dacht eraan zich te verbergen bij de Trappisten en geen spoor natelaten van zijn overtuigingen.

Op dat oogenblik vond hij zijn vrouw, die - zoo zegt hij - bij hem de plaats van De Metz verving, en die hem de moed en ook de middelen gaf om te arbeiden.

Het schijnt dat ook toen nog voor Saint-Yves niet de tijd van schrijven gekomen was.¹⁾ Hij zegt uitdrukkelijk dat de 'letterkundige roem' hem niet

1) Een bundel, in 1877, kort voor zijn huwelijk (met de gravin Keller), als *Testament Lyrique* gedrukt, was op het oogenblik dat hij verschijnen zou door hem teruggenomen. Dit werk bevatte gedichten en proza. Het proza werd na zijn dood afzonderlijk uitgegeven onder de titel: *Les Clefs de l'Orient*. Het is geheel occultistisch: een behandeling van *Les Mystères de la Naissance, Les Sexes et l'Amour, Les Mystères de la Mort, d'après les Clefs de la Cabbale Orientale*. (Aant. 1922).

aantrok, dat hij alleen de noodzakelijkheid voelde zijn ideeën te laten rijpen, door zich intelaten met dingen van het dagelijksch leven, 'waarvan ik volstrekt niets kende.'

Hij kocht van een uitvinder, M. Stenfort, een brevet, en richtte met het geld van zijn vrouw en haar kinderen uit een vroeger huwelijk, een maatschappij op 'tot nuttigmaking van zeeplanten'.

De wetenschappelijke gedachte achtte hij juist, ook toen hij eenige honderdduizenden franken in de onderneming verloren had. Maar van meer belang vond hij zijn proeven voor de bewoners van de zeekusten. Zij zijn arm, zei hij, en de zee is rijk. Rijk ook aan planten, die tot eenig voordeelig doel kunnen worden toeberaid.

De ruim dertig voortbrengselen die hij uit zulke planten bereidde, brachten hem evenwel niets anders in dan gouden en zilveren medailles en de spot van dwazen en niets-doeners.

Als filantroop, en misschien als zonderling, schijnt hij dan ook voornamelijk bekend geweest.

In 1880 ontving hij, door de bemiddeling van vrienden, die hem in de eerste hoedanigheid op prijs stelden, een buitenlandsche titel. Hij noemt zich op sommige van zijn werken le Marquis de Saint-Yves d'Alveydre. Hun die hem daarover hard vielen, antwoordde hij: ik voel me ten aanzien van die titel, 'niet beschaamder en ook niet trotscher dan of hij me toekwam van de kruistochten.'

In 1882 nam hij, in een vergadering op het Stadhuis te Brussel, het woord om de Synarchie te verkondigen die hij wenschte. 'Zonder twijfel' - zegt hij - 'hebben toen tal van onkundigen mij voor een dwaas gehouden.'

Achter elkander geschreven, verschenen, in 1882 *Mission des Souverains*, in 1883 *Mission des Ouvriers*, in 1884 *Mission des Juifs*.

Zijn optreden met deze geschriften was ook weer niet het doen van een schrijver, die immers de invloed van zijn werk aan de goden bevolen laat en zich tot een volgend wendt; - hij trad ermee op als verkondiger van denkbeelden.

Nauwelijks was het eerste boek uitgegeven toen hij zijn toespraak te Brussel hield (kan het op een Vredes-Congres geweest zijn?) 'voor een uitgelezen duizendtal hoorders uit alle volken.'

En onmiddellijk daarna schreef hij het tweede werk dat de vorm van een rede heeft.

Zijn plan was geweest in 1883 te Amsterdam, vervolgens in de hoofdsteden van andere kleine staten, toespraken te houden, daarna ook in die van de grootere. Zijn voorstel - klaarblijkelijk een aanpassing aan staatkundige toestanden van het oogenblik - bestond in het vormen van een bond onder beschermheerschap, eerst van Frankrijk en Rusland, dan van alle groote staten die zich wilden aansluiten.

Maar in 1883-'84 gaf hij te Parijs zijn zeer omvangrijke derde werk uit, en ik merk niet dat van de voorgenomen rondreis iets gekomen is.

Wel waarschijnlijk dat de ontvangst te Brussel, en in de Parijsche pers, hem heeft afgeschrikt. 'Is het noodig te zeggen dat ik op al die tochten door het wilde woud - *selva selvaggia*, zegt Dante - niet weinig pijlen in mijn schild kreeg?'

Later zullen we zien hoe hij na het verschijnen van de *Mission des Juifs* zijn pogingen voortzette. Zien we allereerst dat boek en zijn twee voorgangers zelf.

Op het oogenblik toen Saint-Yves in De Metz een Gezag erkende dat alleen bestond uit Wijsheid en Liefde, werd hem de idee gegeven van zijn levenswerk.

In dit Gezag mag het kenteeken van Wijsheid niet worden weggelaten noch ook gescheiden van dat der Liefde. Tot de uitspraken die de jongeling als openbaringen uit de mond van de Meester opteekende, hoorde ook deze: Ge hebt in mij de goedheid lief? - welnu, ge zult zien dat ze nog meer geestelijk is dan zedelijk (plus intellectuelle que morale).

Wat De Metz hem dus meegaf was de voorstelling van een Gezag dat Liefde was, maar dat zich evenzeer geestelijk, d.w.z. voor het verstand kon waarmaken.

In De Metz zelf zag hij zulk een Gezag verwerkelijkt.

'Mijn twintig jaren' - schrijft hij - 'droegen in zich een bovenmenscheijk licht: mijnheer de Metz, zijn onderricht, zijn weldaden, zijn voorbeeld, zijn aandenken, door mij verheven tot een eeredienst die de aanbidding nabijkwam.'

Welnu, dit gezag was voor hem een persoonlijk feit geweest, een feit van religieuze aard, want hij nam de wijsheid van De Metz aan als meer dan de uitspraak van een enkeling: hij zag hem als in het bezit van een onwankelbare Wijsheid, een Wetenschap, een Overlevering, zooals ze door alle geslachten van menschen heen, op de besten overgaat. Hij nam de denkbeelden van De Metz in zich op als een inwijding, een initieering, zooals jongeren in de tempels ontvingen van de gewijde priesters. Hij voelde zich, toen hij uit Frankrijk ging, zulk een gewijde, en leefde in de verwachting dat een hooge plicht voor hem was weggelegd.

Toen kwam hij op Jersey. Hij had reeds de gelegen-

heid gehad waartenemen dat het Gezag van De Metz niet enkel een beteekenis voor hem persoonlijk had, maar ook voor de Samenleving. Tegenover de Dwang die de scholen, en een heel stelsel van Opvoeding oefenden, had hij het zich zien afgrenzen. Maar op Jersey verscheen de Samenleving hem onder één gedaante: de Staatkunde, die persoonlijke en algemeene levens vertreden en verworpen had. En daartegenover kon zich nu, waardiger dan het verzet dat hem was ingeboren, de ervaring oprichten van het gezag van De Metz. Dit Gezag kreeg hierdoor de volle beteekenis waarvoor het vatbaar was, en meteen zijn Vijand.

Maar welk een Vijand. Want op hetzelfde oogenblik dat zijn hart hem zei dat Wijze Liefde de Wet moest zijn van de menschheid, zag Saint-Yves niet alleen in de wereld het tegendeel - in de groote zoowel als in de kleine van Jersey - maar Fabre d'Olivet verscheen met zijn heidensche Staten-leer.

Hier werd hem voorgehouden: ten eerste, dat de waarheid lag in een geheel van gedachten, afgetrokken van een zeker leven, maar niet in het leven-zelf; - ten tweede: dat de Ikheid die zich verheft boven het Andere, meer is dan de Gezamenheid die zich aan het Eene onderwerpt; - ten derde: dat de regeerenden meer zijn dan de geregeerden; - ten vierde: dat er van nature en van den beginne maatschappelijke kasten zijn.

Dit alles, voorgedragen en aangedrongen met een kennis en een scherpzinnigheid die beurtelings de toejuicing en de wanhoop opwekten van de jeugdige lezer, en waarmee in worsteling hij zich voelde als Jacob die met de engel vocht.

Geen wonder dat hij niet afliet de gegevens van

D'Olivet nategaan, totdat uit die eigen gegevens, uit gewijde en ongewijde geschriften, hij ook *zijn* stellingen kon waarmaken:

dat, hoewel metaphysische schrijvers, van Plato af, de waarheid gezocht hadden in afgetrokkenheden, zij deze alleen hadden kunnen afleiden van een oorspronkelijke synthese;

dat niet de ionische Ik-vergoddelijking, maar de dorische en joodsch-christelijke Gods-regeering, van die oorspronkelijke Synthese, door de Egyptenaren overgeleverd aan Mozes, viel afteleiden;

dat volgens die eigenste dorische en joodsch-christelijke overlevering de staatkundige macht van de regeerenden alleen ontspringen kan aan de maatschappelijke vermogens van de geregeerden en de eenen de anderen doordringen moeten;

dat volgens nogmaals diezelfde overlevering het bestaan van kasten niet behoorde tot de oorspronkelijke synthese, maar het gevolg was van de staatkundige afwijking die bij het uit elkander vallen van die synthese ontstond.

Dit zijn de stellingen die in al de werken van Saint-Yves genoemd of verondersteld worden.

Wat hij heet de oorspronkelijke synthese, was tegelijk godsdienst en wetenschap van een rijk, dat zich uitstreckte over Azië, Afrika en Europa, en dat theocratisch geregeerd werd.

Omstreeks het jaar 3200 v.C. begon het uit elkander vallen van dit rijk, door de afscheiding van Irshou, een jongere broeder van de regeerende keizer, en daarmee ontstond een afzonderlijke macht van staten-vorming tegenover de oorspronkelijke eenheid.

Alle latere godsdiensten, die van Egypte, van

Palestina, van Griekenland, van Etrurië, van Gallië, van Spanje, van Groot-Brittanje, waren niets dan de ontleding en de oplossing van die eerste.

Maar het streven naar herstel van de oude orde bleef bestaan bij de Abrahamiden, bij Mozes. Bewaarde boeken en overlevering droegen, voor de menigte geheim, de oude wetenschap.

Jezus was er de laatste drager van.

Hoe zou het mogelijk zijn dat ik een overzicht gaf van het boek, waarin deze geschied-mythe is uitgewerkt.

Het is de *Mission des Juifs*.

Het oorspronkelijke rijk, waarvan de schrijver daar spreekt, acht hij duidelijk aangewezen in de gewijde boeken van de Hindous, de Perzen, de Chineezers, de Egyptenaars, de Hebreërs, de Pheniciërs, de Grieken, de Etruskers, de Druïden en de keltische Barden, ja zelfs in de zangen van het uiterste Skandinavië en IJsland.

Naar die aanwijzingen bouwt Saint-Yves voor ons een wereld op, waarin eerst van de vier menschenrassen het roode zijn heerschappij over het voormalige westelijke vasteland (Atalantis) uitbreidde, met een kolonie in Indië en de roode sphinx te Gizeh; - waarin, toen dat vasteland door de laatste groote zondvloed verzwolgen was, de Zwartten, eerst beperkt tot Ethiopië, hun rijk vestigden in Indië, vanwaaruit ze het gele ras in Azië overheerschten en het blanke langs de Middellandsche Zeekusten terugdrongen. Van dat blanke ras, Kelten, bestuurd niet door Druïden maar door Druïdessen, die te vuur en te zwaard hun vrouwen-regeering over de mannen handhaafden, vonden de onderdrukten die uitrok-

ken, Bodhonische Kelten, in het rijk van de Zwarten, erfgenamen van de Roodhuiden, volken levende in ongelooflijke voorspoed, met duizenden versterkte steden, meestal in de rots gehouwen, waarvan de uitgestrektheid, de bouworde, de schoonheid, in grootschheid alles overtreft wat de verbeelding zich ervan voorstelt. In Egypte, Lybië, Ethiopië, Perzië, Indië, Arabië, Syrië, de Krim, werden langzaam, geleidelijk, deze emigranten door het rijk van de Zwarten, van de Gian-ben-Gian, opgenomen, met zijn bewoners versmolten, zonder dat ze toch al hun gebruiken prijsgaven. Zij werden, gemengd met die bewoners, de latere Hebreëen en Arabieren, die dus van keltische oorsprong zijn. Vier eeuwen later was het een Kelt uit het Westen die een leger van blanken overvoerde naar Azië en Afrika, en zijn heerschappij vestigde over drie werelddeelen.

Deze aanvoerder, in de indische boeken Ram genoemd, was niet van nature een strijder: eerst trachtte hij het mannelijk beginsel te verzoenen met het vrouwelijk, Druïden met Druïdessen; toen hij daarin niet slaagde en de keus had tusschen burgeroorlog en uittocht, trok hij uit.

Door de Kaukasus trok hij over Touranië, naar Iran, vereenigde zich met de vroeger uitgetrokken Bodhonen.

In Iran gaf hij zijn eerste regeling van het maatschappijleven, waarin het ongewapend Gezag berustte bij de onderwijzende Priesterschap.

Hoe ware een overzicht mogelijk. Toch heb ik trachten duidelijk te maken, hoe Saint-Yves, door een innerlijke noodzaak geroept, uit het hart van het Keltenland - 'de l'île du Seyn' - de veroveraar

laat optrekken, de zachte en moedige, die het Gezag van De Metz vestigt over de heele wereld.

Dan schrijft hij: 'Omdat zijn doel niet was de Overheersching noch de Macht, maar de Autoriteit van het Ware in het Leven van de Maatschappijen, was het werk van Ram dermate duurzaam dat na zesentachtig eeuwen de communale grondslag ervan nog levend is, steviger dan die van ons kortstondig *staatkundig* maakwerk.'

Die regeling van het rijk van Ram wordt door hem aangegeven; maar het liefst staat hij stil bij die vorm van gemeentebestuur die de grondslag ervan was.

Bijna ongewijzigd vindt hij die terug in Chaldea. Als een maatschappij-molekuul ligt dat daar, met zijn oude bodemverdeeling, zijn kadaster, zijn bestuursstelsel, zijn plaatselijke rechtspraak, - een geheele zichzelf regeerende samenleving, hoewel onderworpen aan een landsbestuur.

Drie raden vindt hij er: de eene bestemd om alle verhoudingen van de gezinnen tot de gemeente, van de gemeenten tot het rijk te regelen; - de tweede die toezicht houdt op vrede en orde; - de derde voor het beheer van de gemeentelijke huishouding.

Deze drie raden, de uiting dus van het geestelijke, het zedelijke en het huishoudelijke leven van Chaldea, - benoemd, op voorstel van oudsten, door de vaders en moeders in algemeene vergadering, en op verzoek van die oudsten bijgestaan door priesters, geleerden, onderwijzers en zelfs danseressen die gelofte van kuisheid gedaan hadden, - deze drie raden, uit de gemeente zelf opgekomen, zijn de grondvorm die Saint-Yves ook bij Mozes erkende, en waaraan hij de naam heeft gegeven van Synarchie.

De regeling van het rijk was trouwens overeenkomstig met die van de gemeente: een geestelijk lichaam, de Priesterschap, dat wetenschap en opvoeding en de wijding van het heele leven bezorgde, - een rechterlijk, van geïnitieerde leeken, - een huishoudelijk, dat onmiddellijk uit het volk gekozen werd.

Om zich geheel aan zijn maatschappelijk werk te wijden droeg Ram zijn ambt, van Richter-Keizer boven de Richters-Koningen, over aan een opvolger, en trok zich terug in zijn rol van Geestelijk Opperhoofd. Zijn naam en zinnebeeld van Ram, veranderde hij in die van Lam.

Haast vijfendertig eeuwen na Ram - zeggen de heilige boeken van de Brahmanen - begon de verwording van zijn rijk, met het schisma van Irshou.

De keltische aanvoerder, die vruchteloos de verzoening van Man en Vrouw in de priesterschap van het Westen beproefde, had in het Oosten, als de edelste nalatenschap van de Roodhuiden aan de Zwarten de leer gevonden van de Eenheid van mannelijk en vrouwelijk beginsel, van Natuur en Geest, van Leven en Wetenschap.

De vraag van Irshou: welke van die beide de meerdere was? - beduidde op zichzelf al een scheiding. De rekengeest, die niet langer zijn rust kon houden, deed met die vraag zijn zonde-val uit de Geestelijke Aanschouwing, die ondeelbaar is, in een ont-geeste wereld, om vandaar te streven naar een onlichamelijke geest-heid.

En zoals het rijk niets anders was dan het Leven van Ram's Wetenschap, brokkelde het af zodra de laatste werd aangetast.

Er ontstond een wereld waarin het Vrouwelijke

boven het Mannelijke, de Natuur boven de Geest, het Leven boven de Wetenschap gesteld werd. Er ontstonden staten, niet geregeerd door aan een ongewapend Gezag gebonden maatschappelijke koningen, maar door persoonlijke, staatkundige heerschers.

Deze nieuwe orde, door Mozes gebrandmerkt met de naam van Nimrod, weg van de tijger, werd zeventien en een halve eeuw vóór Mozes in Indië weerstaan door Christna; twee eeuwen later in China door Fo-Hi, weer drie eeuwen later in Perzië door Zarathoustra. In Egypte bewaarde de priesterschap van Isis de oude geheimen.

Twee en twintighonderd jaar voor Christus kreeg de door geen Gezag gewettigde Heerscher zijn eerste groote *typus* in Ninus van Assyrië, opgevolgd door zijn weduwe Semiramis.

Onder deze had de beweging van de Abramiden plaats, die het herstel van de oude Synarchie bedoelde.

Rondom hun Orde vereenigden zich in Egypte, op de roep van Mozes, priester van Osiris, de orthodoxe keltische Bodhonen, die tegenover het vrouwelijk, ionisch, Naturalisme, sterker dan eenige andere groep het mannelijk, dorisch, Symbolisme vertegenwoordigden.

Aan het feit dat in Egypte, onder de drang tot terugkeer naar de oude toestand, het Gezag bij het onderwijzend lichaam in zijn geheel berustte, de Regeermacht zich aan dat Gezag onderschikte, en - wel verre van gebonden te zijn aan een kaste - ieder die bekwaam was zich tot ieder ambt verheffen kon, meent Saint-Yves het te mogen toeschrijven dat dit Rijk zoolang heeft standgehouden.

Het is een schoon beeld, en voor hemzelf van groote beteekenis, waar Saint-Yves naast elkander Mozes en Orpheus stelt. Beiden, houdt hij staande, waren priesters van Osiris, zooals beiden ook een cosmogonie ontwierpen waarin een Godheid zijn twee onscheidbare naturen samenhoudt. Maar terwijl, in Orpheus, de Doriër goddelijk verliefd werd op het Vrouwelijke en het begreep als een kunstenaar, en in de tempels van Hellas de schoonheid leven deed als de straling van de waarheid, - bleef hij in Mozes de onverbiddelijke aanbidder van het Mannelijke, de antieke Autoriteit die zich ophief tegen elke Willekeur, de verkondiger van het onmededeelbare Wezen.

Letterlijk vertaal ik deze woorden over Mozes: 'Hij begreep het (Mannelijk Beginsel) met een vervaarlijke kracht, hij voelde het met een ziel die diep als het graf, bekingloos als de woestijn was; hij getuigde ervan in een geestelijk en maatschappelijk werk, geleerd, naakt, ondoordringbaar en onontwarbaar, onaantastbaar als de groote Pyramide van Gizeh.'

Men moet bedenken dat de boeken van Mozes voor Saint-Yves als voor D'Olivet een drie-voudige zin hebben.

Maar juist D'Olivet is het aan wie hij zich hier tegenover stelt. Diens eigen werk heeft hij in zijn *Pro Domo* 'vol oneindigheid, maar met geen spoor van het Absolute' genoemd. Orpheus, zegt hij nu, zag de waarheid in de oneindigheid van de volmaakte vorm, Mozes in het Absolute, in haar onmededeelbare Wezen.

Mozes trok uit met zijn godsvolk naar de woestijn Sinaiï. Orpheus bezielde en beschaafde de aanstormende Kelten van Europa.

‘Het is licht te zien’ - zegt Saint-Yves - ‘in *Exodus* zoowel als in *Genesis*, hoezeer Mozes vijandig was aan de staatkundige monarchie, zooals het Schisma van Irshou die verwekt had.’

In zijn vijftig hoofdstukken ligt voor altijd het Godsrijk, waartegen elk Cesarisme te pletter loopt.

Twee eeuwen kon de Synarchie van Mozes zich handhaven. Zij verviel toen Saul, koning geworden, de Autoriteit aan zich wou trekken. Hij wordt weerstaan door Samuël. Het gezag van de Priesterschap wil de erf-opvolging voorkomen door de uitroeping van David. Maar het antwoord van Saul is de moord op vijftientig priesters. Abjathar brengt aan David de hoogepriesterlijke *ephod*. Maar David, als hij Jeruzalem genomen heeft, wordt het Hoofd van zijn Koninklijk Huis en niet de Vrededorst onder een Godsgezag. De tempel die Salomo bouwt is niet de oude van de Theocratie.

Toch waren beide vorsten nog wijze kóningen, tyrannen noch volksvorsten, maar bewust van een theocratische eenheid.

Met de scheiding van de stammen in twee rijken: Juda en Israël, hun onderlinge strijd, het inroepen van het Assyrisch terrorisme door Achaz, konig van Juda, tegen Israël, toont zich het verval.

Salmanassar belegerde, Sargon nam Samaria.

Mijn tocht door de *Mission des Juifs* zal ik niet verder voortzetten. Ieder die de geschiedenis kent zal wel inzien dat het gemakkelijk valt het Gezag van Jezus te doen uitblinken tegenover de Staatkunde van de antieke wereld.

Tegenover de Pontifex Maximus van het Romeinsche keizerrijk, de Cesar, die het Gezag dacht te

knechten aan zijn heerszucht, rijst de ware Hoogepriester, die in de voorstelling van Saint-Yves de wettige tiara draagt.

In de *Mission des Souverains* is de Roomsche Paus, niet van die Hoogepriester, maar van die Cesar de opvolger.

Dit boek, zijn eerste, verscheen zonder schrijversnaam. 'Par l'Un d'Eux' is de eenige aanwijzing die op de omslag staat.

Het behandelt de nieuwere europeesche geschiedenis, van Konstantijn tot Napoleon III.

Indien het er om te doen was Saint-Yves een geestelijke leiding te verzekeren, dan zou dit werk daartoe kunnen dienen.

Het toont de ontwikkeling van het Pausdom, als die van de wereldlijke macht die het altijd geweest is. Het maakt duidelijk hoe, eigenlijk al sinds het verdrag van Arras in 1435, maar zeker sinds de Westfaalsche Vrede (1648) Europa in een toestand verkeert van gewapend evenwicht, die de regeeringen niet baat, en de volken doet wanhopen. Het herhaalt hoe, met verachteloozing van alle organen van beheer die uit het volk opwassen, de Monarchie de van boven naar beneden, de Republiek de van beneden naar boven georganizeerde Anarchie beteekent, beide een Bestuur zonder waarborg en zonder wijding, en dat een in waarheid theocratisch Gezag alleen op de personen en de menigten wordt uitgeoefend door de christelijke zedeleer, dat is door de persoonlijkheid van Jezus.

Wat Saint-Yves drijft, is de vereeniging van de zedeleer van Jezus met het lichaam van de europeesche samenleving.

Jezus vertegenwoordigt voor hem de God van de Samenleving: maak haar één daarmee en alles heeft wijding, alles heeft vastigheid.

Dit is de kern: daaromheen is groei van *persoonlijke* gedachten.

Maar welk een kracht moet of in die kern of in zijn persoon hebben gelegen om die groei te kunnen voortbrengen.

Met de God van de Samenleving ten strijde tegen de Satan van de Staatskunde, - ziedaar de leus die aan hem te ontleenen valt.

Niemand heeft die leus zóó fel gesteld, - zóó haar weten te zeggen, - zóó - twintig jaar lang - haar weten te zwijgen.

Dat van hem, de theokraat, de theosoof niet te scheiden is, - dat hij gelooft aan al het wonderbaarlijke, aan al het fantastische, - dat kan hem geschaad hebben, het hééft hem geschaad in de meening van de menigte, - het ontnemt, voor ieder die zien wil, niets aan zijn ontzagwekkende kennis, zijn onbedriegelijke scherpzinnigheid, zijn stalen werkkraft, zijn adel, zijn ernst, zijn oprechtheid en zijn welsprekendheid.

Al die deugden zijn bij hem onloochenbaar.

Dat op hem zijn ontmoeting van De Metz de indruk gemaakt heeft, niet van een toevalligheid in de gewone orde van zaken, maar van een daad van de Voorzienigheid, - dat hij in de lessen van De Metz een inwijding en een uitverkiezing gevoeld, - en zijn heele aanschouwing van zichzelf en van het heelal naar *die* voorstellingen geregeld heeft, - dat is duidelijk.

Duidelijk ook dat de uitsluitende studie van D'Olivet tezaam met een jarenlange eenzaamheid die aan-

schouwing dermate in hem hebben doen uitgroeien, dat hij de grenzen tusschen persoonlijke en algemeene geldigheid van sommige denkbeelden nauwelijks meer bevroeden kan.

Maar daar staat tegenover dat hij, zelf een vereerder van alle oprechte wetenschap, zonder twijfel in het neerschrijven van zijn gedachten de eerlijkheid zelf is geweest.

Hij was dan een verbeeldings-fenomeen; maar dat als zoodanig al wonderbaarlijk en de bestudeering waard is. En nog was hij niet dat alleen.

Want de ziel van dat fenomeen, de innerlijke en zeer wezenlijke beweegkracht en het scheppende zaad ervan, was iets hoogst-eenvoudigs, iets hoogsteuropeesch, iets hoogst-menschelijks.

Het Gezag dat liefhebbende Wijsheid is, is meer dan zich opleggende Macht.

Die Macht ontleent alleen aan dat Gezag het recht op Gehoorzaamheid.

Zooals dit waar is voor personen, zoo is het waar voor de Samenleving.

De Gezag-looze Macht tegenover die Samenleving is de Staatkunde, die zichzelf gezag toeschrijft.

Het ware Gezag over de Samenleving kan alleen ontstaan uit haarzelf, vereend met de zedeleer.

Die zedeleer heeft in Jezus Christus voor ons zichtbaarheid.

Dit zijn gedachten die voor niemand iets vreemds hebben. Integendeel, ontelbaar is de menigte die ze onderschrijft.

Iedere gedachte treedt tot de poort van de werkelijkheid en wacht daar tot ze wordt ingelaten.

In de *Mission des Souverains*, en ook in de *Mission*

des Ouvriers, het kleine geschrift dat er op volgde, heeft Saint-Yves zijn denkbeeld van het Gezag dat uit de Samenleving zou moeten voortkomen nauwkeurig geteekend.

Hoofdzaak is: in het binnenland, drie Raden of Kamers. Een voor het onderwijs, kerkelijk en wereldlijk. Een voor de wetgeving, rechtspraak, en bewaring van de orde. Een voor de belangen van de landshuishouding.

Tusschen de landen onderling, dezelfde drievuldigheid. Een raad van Kerken, een van Staten, een van Gemeenten.

De werken van Saint-Yves zijn, naar ik meen, een weinig bekend land geweest.

Ik beproefde een kaart ervan. Denk eens hoe weinig: wat weet hij van het land die er een kaart van ziet.

Maar dit hebben geestelijke landen voor boven wereldsche, dat ieder die wil ze zonder veel moeite in kan gaan.

Ik vermeldde alleen de drie eerste werken, en *Pro Domo*, dat voorafgaat aan *Pro Patria*.

In 1885 verzamelde de schrijver enkele vrienden om zich, met het doel een plan van samen werking tusschen verschillende groepen van de maatschappij te ontwerpen. Dit plan werd opgesteld, gedrukt, en te Parijs, op een Congres van Arbeiders-Syndicaten uiteengezet.

Gevolg hiervan was de oprichting van een Syndicat de la Presse Economique et Professionnelle, waarvan Saint-Yves archivaris werd. De bedoeling was vooral een bond van vakbladen, waarin de vijf groepen van het fransche bedrijfsleven: Finantiën, Landbouw, Nijverheid, Handel en Handwerk zouden vereenigd zijn.

Alles wat op die oprichting betrekking heeft vindt men in *Pro Domo* en achter *Pro Patria*, die onder de titel: *La France Vraie, Mission des Français* als één werk in 1887 zijn uitgegeven.

Het schijnt wel dat Saint-Yves in die jaren invloed oefende, en ook dat hij in de pers en door vlugschriften besproken is.

De schrijver Helme, die voor scherpzinnig en goedingelicht doorgaat, verzekert dat minister Waldeck-Rousseau in 1884 de wet op de syndicaten maakte onder invloed van de Martinist Saint-Yves d'Alveydre. - Martinist naar de Marquis de Saint-Martin, de theosoof die ook Fabre d'Olivet kende.

De laster waarop *Pro Domo* een antwoord was, moet een gevolg van zijn bemoeiing met het vakvereenigingsleven geweest zijn.

Pro Patria is een overzicht van de fransche geschiedenis met als grondtrek de stelling dat in de eerste vergadering van de Staten-Generaal, in 1302, een primitieve Synarchie gegeven was.

Twee jaar na zijn verschijnen, dus in 1889, gaf Saint-Yves vier geschriften uit.

Het eerste is *Le Centenaire de 1789 et sa Conclusion*, dat ik niet gelezen heb.

Van de drie andere: *Le Poème de la Reine*, opgedragen aan de koningin van Engeland, - *Maternité Royale*, gewijd aan het koningshuis van Denemarken, - en *L'Empereur*, namelijk Czar Alexander III, - ken ik de eerste twee.

Zij zijn vooral bewijzen van Saint-Yves' idealizeervermogen, maar de voorrede die bij de tweede uitgaaf (1892) van het gedicht aan Victoria gesteld is, verraadt toch iets meer. Het was het jaar 1889 en

de groote Tentoonstelling te Parijs zou het Eeuwfeest van de Revolutie vieren. De dynastieën onthielden zich om die reden: geen van de Vorsten zou op bezoek komen. Op dat oogenblik, evenwel, reisde Victoria naar Biarritz en nam, *incognito*, haar weg over Frankrijk. Dit enkele feit ontroerde Saint-Yves, die zelf zoo lang in Engeland gewoond, en in de Engelschen altijd hun hechten aan eigen instellingen geprezen had, zóó hevig, dat hij in één enkele dag dit gedicht schreef en het aan zijn vriend Lord Lytton zond, die toen ambassadeur in Frankrijk was en bij de koningin in Biarritz.¹⁾

Twee jaar vóór de bedoelde voorrede (in 1890), verscheen van Saint-Yves *Jeanne d' Arc Victorieuse, Epopée Nationale*.

Zooals hij in zijn *La France Vraie*, of *Mission des Français*, afgaande op een vingerwijzing van De Metz, het middenpunt van Frankrijks uiterlijke geschiedenis in de eerste vergadering van de *États Généraux* gezocht had, - zoo vatte hij de innerlijke geschiedenis van zijn vaderland - roeping en streven - samen in dit verhaal van '*la Vocation céleste de la Prophétesse et la Mission terrestre de l'Héroïne*'.

Tevens heeft dit gedicht, als strengste beeld van zijn eigen innerlijk, in het levenswerk van Saint-Yves een hooge beteekenis.

In een voorrede verklaart hij, alvorens opnieuw te

1) Saint-Yves ontving onmiddelijk verlof het gedicht aan de Koningin op te dragen. Lord Lytton schreef er een engelsche vertaling van, die hij hem in Sept. '89 deed toekomen met vergunning haar uitgegeven, mits niet voordat hij òf uit de staatsdienst òf gestorven was. Hij stierf twee jaar later als onderkoning van Indië. In 1892 verscheen een tweede druk van het gedicht, voorafgegaan door de vertaling, een facsimile brief van Lord Lytton, en enkele mededeelingen van de dichter.

schrijven, de werking van zijn denkbeelden te zullen afwachten.

‘Want wij schrijven even weinig uit vermaak als uit eigenbelang, maar alleen uit liefde tot het gemeene welzijn en met één eenig doel waarvan niets onze gedachte noch onze daad kan afleiden: de Synarchie.’

Hij die twintig jaar zweeg eer hij begon, was wel de man om andermaal twintig jaar te zwijgen nadat hij gesproken had.

Hij is niet een Schrijver, maar een Denker, en vooral een Overtuigde.

Laat ik, ten besluite en om tegelijk het middelpunt en de ommering, de oorsprong en het doel van zijn overtuiging, in één dubbelbeeld bloot te leggen, de bladzijden aanhalen waar Saint-Yves het onderwijs in de oer-oude dorpen van Chaldea met dat in de huidige europeesche vergelijkt.

‘Is er sprake van het geestelijk en zedelijk leven van Chaldea?’

De Religie, synthese van kunsten en wetenschappen, is daar, die wijding geeft aan instellingen, zeden, huwelijksplechtigheid, geboorte en dood, huiselijke haard, wederzijdsche verplichtingen, en aan de arbeid op het land die door de groote astronomische feesten verhelderd wordt.

Niet enkel de mensch, maar Aarde en Hemel, de elementen, dieren en planten hebben deel in de eeredienst van Godsdienst en Wetenschap.

De tempel is open voor de kweekeling, de school voor het kind; aan elk wordt de Wijsheid gereikt, naar de mate van zijn Leeftijd, naar het Geslacht, naar de Rang, die de geschiktheid bepaalt.

Maar de Wijsheid is niet genoeg voor het geluk

van die landlieden, die laaggeborenen: de Waarheid zal zich voor hen schoon maken met een smaakvaste en omschreven Schoonheid; de Wetenschap van het Leven zal bekoorlijk blijken voor die kleinen, en zij zal hun gedachte, hun hart, hun zeden, kweeken met een wondervolle kunst die het Goddelijk Menschelijke zal doen ontspringen tot een maatschappelijke harmonie en gelukzaligheid, zooals ze bekoren uit de heilige boeken van de Ariërs.

De levende kunst zal overal zijn, aan de haard, in alle betrekkingen van de Mensch, met zichzelf en met de Natuur, in de openbare feesten die Griekenland later ten voorbeeld neemt.

De taal die de Priester en de Schoolmeester spreken, zal in het vervolg de schoonste en dichtelijkste van de wereld worden, en alles wat in haar onderwezen wordt, zal geritmeerd zijn in de verblindendste lyriek die ooit uit het enthousiasme voor het Ware is voortgekomen, uit de mannelijke toestemming van geest en ziel in de Wetenschap van het Leven.

De schoolmeester van Chaldea geleek op niets minder dan op de arme dorpsonderwijzer van thans.

In een andere vorm geslagen dan de ambtelijke en bestuurs-inrichting van onze Hoogeschoolen, was hij vóór alles een bekoorder van zielen, en een opwekker, minder van het automatisch geheugen, dan van het Leven.

Hij was de *Rapsoada* van de avonden, en geen wet had noodig het onderwijs te doen verafschuwen door het verplicht te stellen, want het werd zoodanig gegeven, dat het ontvangen een vreugd was, niet alleen voor het kind, maar voor zijn ouders en grootouders.

Naar de wonderen van de Pantcha-Tandra te luisteren, zooals die bewonderenswaardig gezegd werden tusschen schoone zangen en dansen, onder de feërieke klaarheid van het indische maanlicht, dat was voor de scholieren de belooning, - werkdadiger prikkel dan straftaken en oorvijgen.

En zoo ontvingen de zielen van de kinderen in plaats van onze doode leerwijzen, in een bovenaardsche poëzie, als door een toebereide melk, de levende gemeenschap van het Ware en het Rechtvaardige, in symbolen, legenden, allegorieën, alle meesterlijk, alle weldoende vruchten van de Kennis-boom, op de Levens-boom geënt.

Geleid door de Priester, was die schoolmeester, die nederige rapsoada, de tolk van een grootere priesterlijke beschaving, de landelijke kenner van de doordachtste maatschappelijke schoonheidsleer.

Hij is het die in Chaldea de zon- of maan-feesten zal regelen, de spelen, het tooneel, en de mysteries van proefondervindelijke zielkunde, naar de voorschriften en vormen van de tempels.

Hij is het die het drama zal doen opvoeren, de voorstelling van de wet van Ram, de tragedie of het helden-blijspel dat Vyasa zal gedicht hebben, hemelsche echo van wat de ingewijden zullen hooren in de krypten van de ondergrondsche tempels, in de heiligdommen van Indië, van Thibet, van Perzië, van Egypte, en ten laatste van de heele oude wereld.'

Tot zoover Chaldea.

'Volgen we nu de loop van de eeuwen neerwaarts, en zien we, welk hedendaagsch dorp ge wilt, in dit Europa, dat in zijn maatschappelijke instellingen het

teeken toont van de staatkundige orde van Nimrod, hoewel zijn innerlijke godsdienstige geest het aandrijft, zonder dat het zich ervan bewust is, de verwezenlijking te worden van de synarchische orde van Ram.

Dáár is de klokketoren, de tempel van het Lam, - hier is het schoolgebouw, - en dat is alles.

Een arme priester van de Dood, van alle wetenschap omtrent het Leven en de Dood-zelf ontwapend, een ongelukkige schoolmeester, wiens geheugen enkel verzorgd en geoefend is: ziedaar, in zake Opvoeding en Onderwijs, alles wat de Staat aan het europeesch Chaldea heeft toegewezen.

Het zou bijna voldoende zijn, indien de priester en de onderwijzer wisten of vernemen konden wat ze niet weten; indien zij niet de gekerkerden van een dubbele Staat waren, beiden neergedrukt en geteekend door het merk van een onmachtig ambtenaarschap; indien, vrij in het lichaam van hun eigen gelijken, zij daar hun geestelijke en zedelijke dampkring vonden, het meesterschap, het Gezag dat bedacht op hun waarde is, al wat alleen in staat is de enkeling de uitoefening van zijn beroep te waarborgen.

Maar, wat allereerst in onze dorpen treft, is de afwezigheid van iedere maatschappelijke esthetiek, van alle Levens-kunst, van alle schoonheidskennis aan de haard zoowel als in de openbare feesten.

In de kerken begeleidt een verfoeilijk orgel stemmen zonder kweeking, en de burger-onderwijzer, door het vormeloos atheïsme van de hoogeschoolen geijkt, vereert zelfs het koor niet met zijn tegenwoordigheid.

Tenauwernoô vindt de pastoor, de ongelukkige,

een paar bengels om hem te antwoorden: *Et cum spiritu tuo*.

Toch zijn die beiden de twee vertegenwoordigers van de opvoedende beschaving; want geenszins veronderstel ik dat men tot die titel de spuitgasten wil toelaten, of de leden van de gemeenteraad, die doorgaans een middeleeuwsch *patois* spreken, en hun naam teekenen zooals de oude paladijnen.

Wel is er de mijnheer die een verreljaars in het kasteel daarginds komt doorbrengen; maar negen en negentig maal van de honderd, vertegenwoordigt hij alleen het uitvaagsel van een klasse die op zichzelf al iedere levende band met de rest van het maatschappelijk lichaam verloren heeft.

Keeren we dus terug tot pastoor en schoolmeester, beiden bewuste of onbewuste werktuigen van tweeërlei, aan elkander vijandige, staatkunde, beiden agenten van twee bastilles, de clericale Kerk en de anticlericale Universiteit, beiden in een strijd van leerstellingen en geldzaken, beiden verloren schildwachten die beziel met tweeërlei geest van overheersching midden in het dorp op elkaar losbranden.

Want verkort de soutane, en gij hebt de jacobijn van de Hoogescholen, evenzeer loontrekker van de Staat, maar nog onverdraagzamer dan de eerste.

In de rangorde van de beambten is de ergste soort, die zich vergrijpt aan de Opvoeding.

Zooals ik in mijn *Mission des Ouvriers* gezegd heb, moeten leeraar zoowel als priester nergens aan gebonden zijn dan aan volstrekt vrije genootschappen, en hen te doen afhangen van welk Staatkundig lichaam ook, is de verlaging, beneden hen, van het geestelijk en zedelijk peil van de karakters die zij moeten inwijden, - is de verlaging, in hen, van het

eenige maatschappelijke Gezag, dat aanspraak op eerbied heeft.

Nog eens: Maatschappelijk Gezag behoort enkel aan de Gezamenheid van de onderwijzende Lichamen, en aan haar alleen het recht de Macht te wettigen en te beoordeelen.

Buiten die wettiging en dat oordeel is er geen maatschappelijke levensleer mogelijk, en iedere samenleving moet noodgedwongen uit de leeftoestand overgaan in de doode en werktuigelijke.

Overall waar de zuivere Politiek heerscht, is Macht zonder Gezag mogelijk, en vertegenwoordigen doet die niets dan een voorbijgaand verdrag met de ongerechtigheid, met de anarchie, met de domme geest van de brutale overheersching.

Zijn de menschen eraan onderworpen, - hetmoet dan zijn dat zij die geesels verdienen. Maar behoedt dan tenminste de bron van de menschengeslachten, de kindsheid, voor die geestelijke en zedelijke vergiftiging.

Drukt niet het brandmerk van de Staatkunde op de Opvoeder; laat hem niet naar geest en lichaam de livrei dragen van een Macht die bedorven is en bederft.

Hij moge dan uit seminarie of uit normaalschool komen, - de man die de eer heeft de kleinen te onderwijzen, de jongelingschap te onderrichten, moet niet gebruikt worden als de beambte van een staatsbastille, als de agent van een verkiezings-bende, als het kreauur van de politieke partijen.'

Ziedaar dus, in deze tegenstelling van Chaldea en Europa, uit het midden van zijn hoofdwerk *Mission des Juifs* genomen, de tegenstelling terugge-

vonden waarvan de knaap Saint-Yves was uitgegaan.

Het Lyceum en de Hoogeschool kende hij bij ondervinding. Zijn Chaldea was Mettray geweest.

Indien dan ook het meest verzoenende woord betreffende Saint-Yves moest gesproken worden, het woord waarmee al mijn lezers, en hij zelf, zich zouden kunnen vereenigen, - dan geloof ik dat het dit moest zijn: Alexandre Saint-Yves d'Alveydre is de schitterendste kweekeling van Frédéric-Auguste de Metz.¹⁾

1909.

1) Na zijn overlijden in Februari 1909 heeft het gezelschap *Les Amis de Saint-Yves* sommige door hem nagelaten werken uitgegeven. Het voornaamste en merkwaardigste daarvan is *L'Archéomètre, Clef de toutes les religions et de toutes les Sciences de l'Antiquité, Réforme Synthétique de tous les Arts contemporains*, accompagné de 5 planches en couleurs, de 10 portraits et de 100 figures et tableaux (Paris, Dorbon-Aîné). In volgende jaren is de bekendheid met zijn geschriften zeer toegenomen, maar - zooals te verwachten was - voornamelijk in de kringen van occultisten en theosofen. Mijn bedoeling was, daarentegen, hem te doen kennen in zijn meer algemeene, zijn menschelijke en maatschappelijke beteekenis. (*Aant.* 1922).

Een gang naar het leven

De kerkvader Augustinus en zijn moeder Monica zijn helden van de christelijke bekeerings-geschiedenis.

Hij is de wereldsche geest die op zijn verstand vertrouwt, en lang zich niet gewonnen wil geven aan de leer die hem als waarheid wordt voorgehouden; zij is de geloovige vrouw die altijd bidt en weent voor wat ze als het heil van zijn ziel beschouwt.

De grootste bekeerling, Saulus van Tharsen, voelde zijn hart door een bliksem verbrijzeld op de weg naar Damascus, terwijl hij uit was op het vervolgen van Christenen. Hij was de Heros, en in hem was het de haat aan het geloof die moest verpletterd worden eer hij tot de Heiden-apostel Paulus werd. Maar met Augustinus en Monica zijn wij in de kleiner en teederder tijden van dolend verstand en moederlijk gebed.

Het antwoord van die bisschop aan Monica: 'het kan niet zijn dat een zoon van zulke tranen verloren gaat' is voor duizenden moeders na haar hoop en troost geweest; en de gang van het verstand naar de Godsgedachte is in zijn hoofdlijnen nog altoos geen andere als die van Augustinus.

Ik zeg: de gang naar de Godsgedachte; maar het is een gedachte waarheen men niet gaan kan wanneer men haar niet in zich heeft.

Augustinus was geboren in het numidisch Tagaste, in de vierde eeuw na Christus, uit een geloovige moeder en een ongeloovige vader. Maar de vader liet

toe dat hij door de moeder in haar geloof werd opgevoed.

Wat het meest in hem treft is de naïeve waarneming van zijn gedachten. Het is niet enkel dat hij de dingen kinderlijk aanziet en erover denkt, maar hij neemt op dezelfde kinderlijke wijze zijn denken over de dingen waar.

De hoofdzaken van de christelijke leer waren hem door zijn moeder bijgebracht, en hij geloofde eraan zolang zij met zijn denken niet in strijd kwamen. Toch ging zijn heele jongelingstijd en een goed deel van zijn manne jaren voorbij, eer tusschen die leer en zijn denken overeenstemming ontstond, en hij met volle bewustzijn zeggen kon: Ik geloof.

Hij was een geestelijk schepsel, niet in die zin dat hij voor het zintuigelijk leven ongevoelig zou geweest zijn: het tegendeel was waar; maar in deze dat hij zijn vrede altijd weer zocht, en eindelijk vond in het hem ingeboren, door de moedermelk gevoede, door de moederlijke woorden gekleurde geestes-beeld.

De Belijdenissen, waarvan hier sprake is, zijn dan ook wezenlijk niets anders dan de geschiedenis van Augustinus' geest. Een eerste, en voortreffelijke, en nog altijd waardevolle beschrijving van een nieuwere menschegeest zijn zij; en het uiterlijk leven van Augustinus is er alleen voor zoover in gegeven als het voor die geest belangrijk was.

Toch bevatten ze ook van dat uiterlijke trekken die teekenend en boeiend zijn. Maar van het begin af is het duidelijk dat hij zijn eigen leven schrijvend daarmee het algemeene leven van de mensch, als geestelijk wezen beschouwd, geven wil: het eeuwige geestesleven, en geen tijdelijke toevalligheid.

En hier moet worden opgemerkt dat het boek wel

zijn gang naar de Godsgedachte en naar het christelijk geloof beschrijft, maar dat het geschreven is van uit die gedachte en van uit dat geloof.

God, mensch geworden in Christus, en verkondigd door de Apostelen, staat aan het begin ervan. God is in Hem en Hij in God. Alomtegenwoordig en overal geheel is Hij. Hij is eenig, en vol van volmaaktheden.

Die God, 'onveranderlijk, hij die alles verandert,' heeft hem uit en in zijn vleeschelijke ouders gemaakt en in de tijd gezet; en vulde de borsten van zijn moeder en voedsters.

Hier begint de nauwkeurige teekening van die algemeene mensch, die hij wil kennen doen. 'Want toen kon ik alleen de moedermelk zuigen en in kleinigheden behagen scheppen en schreeuwen, als mijn vleesch werd zeer gedaan, niets meer. Daarna begon ik ook te lachen, eerst slapende, daarna wakker zijnde. Want dat werd mij verteld van mij, en ik geloofde het, omdat men hetzelfde ziet van andere kinderen.'

De eerste reflex-bewegingen van de gelaats-spiers van kleine kinderen in de slaap, die op lachen lijken, en waar zoo graag een eerste leven van het geestelijk wezen in wordt gezien.

'En zie, langzaam begon ik te voelen waar ik was, en ik wilde mijn wenschen openbaren aan hen, die ze konden vervullen en ik vermocht het niet, omdat gene in mijn binnenste waren en deze buiten mij, en zij konden met geen zintuig in mij binnendringen. En zoo spartelde ik met mijn ledematen en schreeuwde, overeenkomstig mijn verlangens teekenen gevend, weinig in aantal, zoo goed ik kon, want zij waren niet geheel gelijk aan de waarheid van mijn gevoelens.

En, wanneer mij niet werd voldaan doordat men mij niet begreep of opdat het mij niet zou schaden, werd ik boos op de ouderen die zich niet naar mij voegden, en op de vrijen die mij niet gedienschtig waren en ik wreekte mij over hen door te huilen.'

Dit is wat wij een wetenschappelijk beeld zouden noemen, opgebouwd uit eigen waarneming en getuigenis van anderen.

Tot in de moederschoot vervolgt hij dit leven, welks wording geheim is, maar dat van zijn aanzijn kennis gaf en 'zocht naar teekenen om zijn gevoelens te openbaren.'

Hoe anders te ontkomen aan deze kringloop van de wording dan door het aannemen van een Wezen dat tegelijk de volheid van het veranderlijk leven is, èn het onveranderlijke zijn.

Tot dit Wezen, in de taal van zijn Bijbel God en Heer genoemd, richt hij zich.

'Ben ik niet, mijne kindsheid verlatend, aangeland in den knapenleeftijd, of kwam deze liever gezegd niet in mij volgend op mijne kindsheid? En toch verdween deze niet (want waarheen zou zij zijn gegaan?) en toch was zij er niet meer. Want ik was niet meer een kind, dat niet sprak, maar een knaap, die uitte een geregelde taal. En dat herinner ik mij, en hoe ik leerde spreken werd mij later duidelijk. Want ouderen leerden mij niet de woorden volgens een bepaald plan, zooals later bij de letters, maar ik zelf met mijn eigen verstand, dat Gij, mijn God, mij hebt geschonken, met schreeuwen en verschillende klanken en verschillende bewegingen mijner ledematen wilde gevoelens van mijn hart openbaren, opdat aan mijn wil werd gehoorzaamd en ik was niet in staat ze alle aan allen kenbaar te maken. Ik zocht

het te onthouden, wanneer zij eene zaak noemden en als zij hun lichaam naar iets toe bewogen, zag ik het en hield het er voor, dat zij de zaak noemden, die zij uitspraken, wanneer zij ze wilden toonen.'

'Deze (de beweging van hun lichaam)', zegt Augustinus, 'is als het ware de natuurspraak aller volkeren, die zich uit door het gelaat, den oogopslag, de werking der ledematen, en den klank der stem in het vragen, vasthouden, verwerpen of vluchten der dingen.'

De bladzijden waarin de bisschop en rhetor het schoolverdriet van de knaap gedenkt, toonen geheel die naïeve waarneming van het innerlijke, te treffender door de kunstvolle vormen van de geschoolde schrijver. 'Vandaar werd ik naar school gezonden om de wetenschappen te leeren, waarvan ik ellendige het nut niet begreep, maar waarvoor ik toch als ik lui was, werd geslagen. Dit werd namelijk door ouderen goed gevonden en velen vóór ons die dit leven doorschreden, hebben moeilijke levenswegen bereid, waarover wij gedwongen werden te gaan, wij kinderen van Adam, met verdubbelden arbeid en smart. En wij vonden, o Heer, toch menschen die U aanriepen en wij leerden van hen, zoo goed wij konden, dat Gij waart een groote, die, al verscheent Gij niet aan onze zintuigen, ons kondet verhooren en ijlen ter hulp. Want als knaap begon ik U aan te roepen en vluchtte ik tot U en in gebed tot U verbrak ik de kluisters mijner tong en klein als ik was, met geen geringe aandoening vroeg ik U, dat ik op school niet werd geslagen.'

'Parvus, non parvo affectu' zegt de sierlijk latijnsche stileerder. De tegenstelling tusschen het kinderlijk verdriet, even kinderlijk waargenomen, en

deze volleerde schrijfwijz is zoo groot dat de onwillekeurige glimlach van de man die zijn jeugd herdenkt erin blijkt tot bewustzijn van zichzelf te zijn gekomen en met kunstenaarsbedoeling te worden vastgehouden. Er is in die mengeling van hooge vroomheid, kinderlijkheid en kunstenaarsbedoeling een vroeg voorbeeld van wat eerst in de laatste eeuwen *humor* zou heeten. Er blijkt uit, wat we ook al zagen, dat deze man, op weg naar de overgeleverde leer van het Christendom, zijn oogen voortdurend op de werkelijkheid gericht hield, want dit is de *humor* dat naast de verbeelding die zich onaantastbaar dunkt, de onzuivere werkelijkheid een oogenblik staan gaat, en ons doet glimlachen.

Aan Frans Erens was, wegens een soort zieleverwantschap, de vertaling van dit wezen goed toebetrouwd.¹⁾

Niet tot een glimlach, maar tot meegevoel zal ook nu nog menige bezoeker van latijnsche scholen Augustinus' klacht bewegen, dat gedichten niet bekoorlijk zijn die men leeren moet in een vreemde taal.

'De moeielijkheid een vreemde taal te leeren besprenkelt als het ware met bitterheid de aangename verhalen der Grieksche gedichten.'

Is het ook niet een beeld van alle tijden, dit onderwijs in letterkunde en grammatica, op zulk een wijze verstelseld en ontdaan van leven dat het geen jeugd behagen kan? De oudere kerkvader klaagt over de fabelen die uit de gedichten van de Ouden de jeugd bedierven: het is de klacht van de bisschop van Hippo, maar de knaap had ze liefgehad. En terecht,

1) In deze uitgaaf heb ik de aangehaalde plaatsen, indertijd aan de eerste druk van Erens' vertaling ontleend, met de derde herziene druk van 1919 in overeenstemming gebracht.

voor zooveel zij hem in de schoonheid van hun leven werden bijgebracht en hij er de alles veranderende, onveranderlijke Geest van alle leven in verheerlijkt vond. Wat de knaap niet dulden kon was de scholing in het werktuigelijke. Gedichten ontleed in hun uiterlijk van vreemde woorden. Woorden gegroept naar hun spraakkunstige eigenaardigheid. Daartegenover stond de gezonde knaap, blij dat hij er was, dat hij doen en denken kon, die een goed geheugen had, niet wou bedrogen worden, genegen tot vriendschap was, afkeerig van smart, laagheid en onkunde. Tevens nochtans de jeugdige boosdoener, die vruchten stal, groot deed tegen vrienden, en langzamerhand de driften van bloed en manbaarheid in zich voelde opwellen.

Het leven van Augustinus, van zijn zestiende jaar tot aan zijn volkomen bekeering, is niets anders dan de strijd tusschen de vele hartstochten en de ééne wijsheidsdrang.

‘Toen ik op dat zestiende jaar door een huiselijke omstandigheid niets te doen had en van scholen vrij bij mijne ouders den tijd doorbracht, groeiden de doornen der hartstochten tot boven mijn hoofd en er was geen hand die ze uitroeide. Ja zelfs, toen mijn vader, terwijl ik mij baadde mijne opkomende manbaarheid zag en mijne onrustige jeugd, toonde hij het in vreugde, alsof hij reeds naar kleinkinderen verlangde, aan mijne moeder.’

Kort daarop ter voleindiging van zijn studies naar Carthago gezonden, ‘omstormden mij’ zegt hij ‘in overvloed schandelijke minnarijen.’ En verder: ‘Nog beminde ik niet, maar ik beminde het beminnen en uit een geheime behoefte aan liefde was ik kwaad op mijzelven, dat ik minder behoefte had aan liefde.’

Hoe ontbloot zich hier al het gemoed van een die niet vrijuit de zinnelijke neigingen volgen kon, een trouwens die ook door zijn ouders al, ter wille van zijn studie, van een vroeg huwelijk werd afgehouden.

Minnarijen en treurspelen en twistgesprekken op het forum boeiden hem wel, maar meer boeide hem, al aanstonds, de wijsbegeerte.

Cicero's 'Hortensius' deed het hem. 'Dit boek veranderde mijn gemoed en wendde mijn gebeden tot U zelve, Heer. Plotseling verdonkerde zich voor mij alle ijdele hoop, en de onsterfelijkheid der wijsheid begeerde ik met ongelooflijken hartstocht en reeds begon ik mij op te maken tot den terugkeer tot U. Want niet om de taal te scherpen (wat ik scheen te doen in dat negentiende jaar voor het moederlijk geld, mijn vader was vóór twee jaar gestorven) niet om de taal te scherpen gebruikte ik dat boek en mij overtuigde niet de spraak maar wel haar inhoud.'

Doch zoolang zijn zinnelijkheid oppermachtig bleef, zoodat hij eerst met een vrouw leefde, die in zijn achtentwintigste levensjaar hem naar Rome en toen naar Milaan vergezeld, en hem ook een zoon baarde, - daarna trouwplannen maakte en haar terugzond naar Afrika, maar in afwachting van zijn huwelijk toch nog een andere bijzit nam; - zoolang bestond ook in zijn geest de strijd tusschen de zuivere gedachte die er het wezen van was en de zinlijke voorstellingen.

Die zinlijke voorstellingen die hem niet toelieten tot het wezen van zijn geest te komen, vonden, naar zijn eigen verhaal, gereede steun in de toen zeer verbreide leer van de Manicheërs. 'Ik kende geen andere waarheid' schrijft hij, 'en ik werd als het ware ge-

prikkeld om dwaze bedriegers te volgen, toen zij mij vroegen, waar het kwaad vandaan kwam, en of God dooreen lichamelijken vorm werd begrensd, en of Hij haren had en nagels.' De grondgedachte van deleer: dat de geschapen wereld de overweldiging van het Goede door het Kwade was waaruit het Goede naar verlossing streefde, - deze grondgedachte moest op zichzelf al voldoen aan het zoeken van een die inderdaad zijn geestelijk wezen voelde als in gevangenschap van zijn zintuigen waaruit het verlost wou zijn. En de twee elementen van die gedachte: het bestaan van het Kwade, waardoor een éénig Wezen, en de begrenzing door een lichamelijke vorm waardoor een gééstelijk Wezen onmogelijk was, waren juist de twee wijzen waarop een zinlijk bestaan zich moet zoeken te handhaven.

Wat Augustinus verder van de Manicheërs meedeelt, hun aan de zinlijke fantazie ontsprongen verlossings-voorstellingen, zoowel als hun aan de dagelijksche werkelijkheid hechtende bezwaren tegen de Bijbel, is ons niet zoo belangrijk als déze hoofdzaak: de onmogelijkheid waarin zij waren, tengevolge van hun blijven in het zinneleven, afstand te doen van het wezenlijk Kwade, en te gelooven aan een alomtegenwoordige, onveranderlijke Geest.

Deze was het die in Augustinus was en door hem gekend wou zijn. Maar zelfs in de kleinachting waarin hij, de romeinsche rhetor en leerling van Cicero, de bijbelsche geschriften hield, leverde zijn lust in het zinneleven hem een bondgenoot tegen zijn geestelijk Zelf.

'In dien tijd van negen jaren, van mijn negentiende tot mijn achtentwintigste jaar werden wij verleid en verleidden wij anderen, bedrogen en bedriegend door

velerlei begeerten, in het openbaar door de leer die men de vrije kunsten noemt, maar in het geheim door den valschen naam der religie. In het eene waren wij hoogmoedig, in het andere bijgeloovig, overal ijdel. Daar zocht ik de ijdelheid der volksgunst, het handgeklap der schouwburggen, prijsgedichten en den wedstrijd der kronen van hooi, de comedies en de onmatigheid der begeerlijkheden. Hier trachtte ik mij van die vuilnis te zuiveren doordat ik hun, die uitverkorenen en heiligen werden genoemd, spijzen aanbracht, waaruit zij maakten in de werkplaats van hun maag engelen en goden, waardoor wij dan zouden worden verlost. Deze leer hing ik aan en handelde ernaar met mijne vrienden, door mij en met mij bedrogen.'

Hij onderwees nu de redekunst in zijn vaderstad. 'Overwonnen door begeerte' zegt hij 'verkocht ik overwinnende babbelzucht.' Tegelijk beoefende hij de sterrekunst om haar voorzeggingen en genoot het gezelschap van zijn vrienden.

De dood van een vriend herdenkend schrijft hij in de Belijdenissen sommige van zijn schoonste bladzijden. De smart over die dood dreef hem uit Tagaste terug naar Carthago, waar hij zijn onderwijs voortzette en de boeken 'Over het Geschiede en het Schoone' schreef.

Ook hier weer hetzelfde beklag over de onmogelijkheid zich de geest te denken, zuiver, en zonder troebeling door het zinneleven.

'Mijn geest ging door de lichamelijke vormen en ik bepaalde en ontleedde het schoone, dat is door zichzelf, en het geschikte dat zich aanpast aan iets anders, en met lichamelijke voorbeelden toonde ik het aan. Ik wendde mij tot de natuur van den geest

en de valsche meening die ik over de geestelijke dingen had liet mij niet toe het ware te onderscheiden. En in mijne oogen stroomde binnen de kracht van het ware en ik wendde mijn weifelend verstand van de onlichamelijke zaak naar de lijnen en kleuren en opgeblazen grootheden. En omdat ik ze niet kon zien in den geest, dacht ik dat mijn eigen geest niet kon zien.'

Zijn laatste jaren in Carthago, waar ook de vermaarde Manicheër Faustus hem niet kon bevredigen, en de bandeloosheid van de studenten hem tegenstond, werden gevolgd door een kort verblijf in Rome, waarheen hij, zijn moeder achterlatend, zoo goed als gevluht was, en na een ziekte, en de afval van nietbetalende leerlingen, nam hij een benoeming aan naar Milaan.

Daar maakte hij kennis met Ambrosius, de bisschop, die aan zijn al meer toegenomen twijfelingen een beginnend eind maakte.

'Kon ik slechts' - schrijft hij - 'mij eene geestelijke wezenheid (spiritueele substantie) voorstellen, zoo zouden al de verwickelingen der Manicheërs zijn opgelost en uit mijn geest zijn verdreven: Maar ik kon dat niet.'

Tegelijkertijd nam Ambrosius' uitspraak: de letter doodt, de geest maakt levend, zijn meening weg dat volgens de Bijbel de mensch naar een *lichamelijk* beeld Gods zou geschapen zijn.

'Zoo keerde ik mij om en ik verheugde mij, mijn God, dat uwe eenige Kerk, het lichaam van uwen Eeniggeborenen, waarin mij als kind reeds de naam van Christus werd ingeprent, geen kinderachtige sprookjes geloofde en ook dat niet had in hare gezonde leer dat zij U den Schepper van alles gevangen

hield in de ruimte eener plaats, die, alhoewel zeer hoog en ruim, toch naar alle zijden was begrensd door den vorm van de menschelijke gestalte.'

In het gemoedelijk hangen aan het in zijn jeugd geleerde vinden wij zeker de eene helft van Augustinus, de zoon van Monica. Ook vroeger, als hij de schoonste waarheden vond bij Plato, had het hem verdrotten dat hij er niet de naam van Christus vond. Aan zijn moeder die hem naar Milaan gevolgd was, vertelde hij als een heugelijk nieuws dat hij, hoewel hij nog geen Katholiek werd, toch niet langer een Manicheër was. Waarlijk, indien iemand uit gemoedelijke liefde graag zijn wou wat zijn moeder was, dan was het deze geestes-held.

Maar hij *kon* zich het onstoffelijke leven, de geestelijke wezenheid, nog niet voorstellen. Het leven te Milaan ging door, met arbeid en gesprekken en plannen maken en ook in dat een-en-dertigste levensjaar, hoewel hij zich dat hoogste wezen niet meer in een lichaam dacht, dacht hij het zich stoffelijk en door de oneindige ruimte verspreid.

Langzamerhand zien wij nu de geest in hem die dat stoffelijke tegentreedt. Eerst door de overtuiging dat het Eeuwige onbederfbaar is. Dan door de gedachte van de vrije wil als oorzaak van zonde. Eindelijk door de lezing van de geschriften van Platonici, waarin de gedachte van het in de wereld zijnde, alles scheppende, uit zichzelf geboren Leven hem werd nabij gebracht.

Dit boven-zinlijke, dat door het verstand niet bevat kan worden, en waar nochtans elke geest, zich losmakend van zinlijke voorstelling, altijd naar stijgen wil, openbaart zich hem.

'Zoo vermaand tot mijzelfen weder te keeren, ging

ik mijn ziel binnen onder geleide van U. Ik ging binnen en zag als met een zeker oog mijner ziel, boven datzelfde oog mijner ziel, boven mijn verstand een onveranderlijk licht: niet dat gewone, dat door alle vleesch kan worden gezien, of dat van dezelfde soort en dan grooter zou zijn geweest; dat dan veel, veel klaarder zou hebben geschieden en alles door zijn grootte ingenomen. Neen, dat was het niet, maar een ander, geheel van dat alles verschillend. Ook was het niet boven mijn verstand zooals de olie drijft boven het water, noch zooals de hemel is boven de aarde; maar een hooger, omdat het mij zelven heeft gemaakt, en ik lager omdat ik er door werd gemaakt. Wie de waarheid kent, kent het en wie het kent, kent de eeuwigheid. De Liefde kent het.'

'O eeuwige Waarheid en ware Liefde en dierbare Eeuwigheid! Gij zijt mijn God: naar U zucht ik op, dag en nacht.'

Deze laatste aanroep is ook waarlijk het laatste woord van alle geestelijk leven, en van Augustinus tot ons en in tijd noch eeuwigheid komt daarin verandering.

Het is als een verademing voor de menschegeest, nadat hij, als het ware van de dingen ontslagen, zichzelf buiten zichzelf gesteld en in zijn eigen wezen het eeuwige erkend heeft, - het is als een verademing voor hem dan met Augustinus kracht te zoeken bij Christus Jezus, de mensch geworden Zoon van God.

'Leven der zielen, leven der levens, Gij die U zelve leeft en niet verandert' noemt Augustinus het Wezen dat hij gevonden heeft. Wie het zóó noemt, weet dat hij het gevonden heeft. Wie het God noemt, weet dat die vondst door de overlevering

van vroegere vinders voor hem omhangen blijft.

Augustinus wilde dat. Van kind aan waren de *verbeeldingen* van het Christendom hem lief geweest. De Geest alleen had hij niet begrepen, niet *ervaren* in zijn zuiverheid.

Als met een zucht van verademing strijkt hij nu, na zijn hoogste stijging, neer temidden van die verbeeldingen. De God van de Joden, de God van Christus - in die *beelden* was de Geest die hij zelf nu ervaren had. En naar de Christus van God stortte zich zijn naar ontlasting hijgende gemoed.

Ook in de boeken van de Platonici vond hij al wijsheid, vond hij al ervaring als hem pas was te beurt gevallen. Indien ik eerst de Bijbel en daarna hen gelezen had, zegt hij, zou ik gemeend hebben dat ook zij het mij hadden kunnen geven.

Maar wat wist hij nu?

‘Op hunne bladzijden staan niet de trekken der godsvrucht, noch de tranen der bekentenis; niets van het offer van den berouwhebbenden geest, van het vermorzeld en vernederd hart; niets van het heil des volks, van de bruid der stad Gods, niets van het onderpand van den Heiligen Geest, niets van den kelk onzer verlossing.’

Niets voor het gemoed, en niets voor de verbeelding dus.

Daarom waren de boeken van Oud- en Nieuw-Testament onvervangbaar, omdat gemoed en verbeelding van hem die leefde in de geest er voedsel vond.

Maar gemoed en verbeelding zijn veranderlijk.

Niet de Geest-zelf zijn zij, die eeuwig is en onbederfelijk. Het Middelaarschap van Christus, de Profetie en de Openbaring, hebben niet de eeuwigheid waar-

mee onverbrijzelbaar de geest zich openbaart aan de geest en - zich spiegelen wil in het zichtbare.

Want niet noodzakelijk in de vormen van vroegere verbeelding, maar wel in de altijd weer andere vormen die de menselijke verbeelding scheidt uit het waarneembare wil de geest zich spiegelen. Het leven dat de geest is spiegelt zich in het zichtbare. Dit is de wijsheid die latere eeuwen ons gebracht hebben.

Voor Augustinus bestond ze niet. Hij moest zich overgeven, met gemoed en verbeelding, aan die gemoed- en verbeeldingvolle wereld die de Bijbel is. Hij moest zich gevangen geven aan Jezus. Hij moest zich vernederen voor de Kerk om door haar gesteund te worden. Hij moest - want anders kon hij het niet - van die gehele zinnen-wereld afstand doen die het geestelijk leven zolang in hem had weerstaan.

Angsten en verbijsteringen waren het waarin hij niet rusten kon voor hij wist dat hij het lichaam dooden zou.

De geest met de geest alleen, besloten in de geest van groter voorgangers zou hem afsluiten van de zinnenwereld. De geest zoekt altijd zich te scheppen tot het zichtbare, - het zichtbare dat in hem de geest zich schiep was het ééns-geschapene - Christus en de Katholieke Kerk.

Monica verheugde zich. Niet de Moeder in haar, maar de Christin moet zich verheugd hebben. De Menschheid, moeder van alle geboornen, verheugt zich niet, duldt maar tijdelijk, dat het geboortelooze wordt liefgehad.

Niet daarom tot mindere erkenning van de geest dalen wij, die hem eenmaal erkend hebbend, in boeken noch instellingen staan blijven bij het eens-

geschapene, maar in eigen schepping de verzoening zoeken van onze eindigheid.

Dit is geen trots, want wij offeren ons aan het toekomende. Het leven werkt in ons en wij zijn als vuur dat brandt, maar ook als brandstof die verteerd wordt. Alleen, wij ontgaan de trots van een keuze te doen uit het geschapene.

Dat het zich nochtans vormen zal? Dat altijd weer gemoed en verbeelding in vaste gedaanten zullen trachten te blijven, een eeuwige troost, een spiegel en een verbintenis voor hen die in de geest het hoogste beleefd hebben? Ik geloof het wel, maar andere tijden, andere formeeringen.

Wij beginnen eerst, wij Middelaar-loozen. En het Leven heeft, naar de woorden van een die niet geringer was dan Augustinus, in ons zichzelf lief, met een eeuwige en onveranderlijke liefde.

De Belijdenissen zijn Augustinus' gang naar het Leven. Nog altijd is die in hoofdzaak niet anders dan door hem geteekend is. Hem vertalende heeft een vriend van onze jeugd niet alleen de belijders van het Rooms-Katholiek geloof, maar allen gebaat die op zoek naar het leven zijn. Kinderlijke en toch lichtende woorden in zijn Inleiding herinneren ons de stilte van zijn onze luidruchtigheid doordwalend wezen, en het verheugt ons dat hij in zijn latere afgelegenheid ons zoo nabij is gebleven in de geest.

1904.

Pascal's Pensees

Pascal was gedurende zijn vier laatste levensjaren, die hij in de nabijheid van Port Royal bleef doorbrengen, als een lamgeschoten adelaar, hunkerend naar de laatste en hoogste vlucht die hij nooit zou volvoeren. Bij zijn dood liet hij, de schitterende wiskundige, de slagvaardige schrijver van de Lettres Provinciales, een ordeloze hoop papieren na: kleine opstellen, los neergeworpen gedachten, aantekeningen betreffende lektuur en leven. Voor een goed deel voorwerk tot een schriftelijke arbeid die de verdediging van het christelijk geloof zou inhouden, maar waartoe hij niet overging.

Moeten wij aannemen dat deze beschouwingen een godgeleerd stelsel onthullen dat verankerd ligt in de leer van de zondeval? We kunnen het zeer zeker; maar wanneer we ze aandachtig lezen treft het ons dat ze niet in de eerste plaats theologisch zijn: Pascal spreekt veel minder van God dan van zijn eigen ziel.

Geen wonder, zal men antwoorden, want de zondeval is niet alleen een leer, maar ook een feit, en wel een feit dat ieder in 't bijzonder aan zichzelf beleven kan. Zoo is het ook. Maar zelfs wanneer we dat in het oog houden, verschijnt Pascal ons niet als de man die het menselijk erfdeel van de zonde aan zich ervaren heeft en in *die* ervaring de springveer vindt van zijn verwachtingen. Het opmerkelijke is namelijk dat hij, onafscheidelijk aan elkaar verbon-

den, zijn eigen ellende èn zijn eigen grootheid beleefd heeft, en dat die *dubbele* ondervinding de oorsprong is van zijn overtuigingen.

De scherpe en zuivere denker die hij was doet al het mogelijke om deze innerlijke ervaring te doen naderen tot een leer volgens welke de mensch zijn zonde *in* zich heeft en de genade van *buiten* wachten moet. Maar ondanks alle onderscheidingen valt aan het eind de menselijke grootheid met de goddelijke genade samen en ligt ze niet langer in een doel buiten hem. 'Onze eenige deugd' zegt hij dan, 'is onszelf te haten, want wij *zijn* hatenswaardig wegens onze begeerlijkheid; en een waarlijk beminnenswaardig wezen te zoeken om dat lief te hebben. Maar omdat wij niet kunnen liefhebben wat buiten ons is, moeten we een wezen liefhebben dat in ons is en toch niet onszelf is. Zulk een, evenwel, is enkel het Universeele Wezen. Het Koninkrijk Gods is in ons: het universele goede is in onszelf en het is niet onszelf.'

Door het invoeren van deze uitdrukking: l'Etre universel, verliest Pascals gedachte van een hatenswaardig Ik en een beminnenswaardig Wezen zoozeer aan stelligheid dat ze evengoed als haar eigen ontkenning kan verstaan worden. Immers: dat de mensch het universele wezen niet is, spreekt vanzelf; maar het spreekt ook vanzelf dat het universele wezen deel aan hem hebben *moet* op straffe van niet universeel te zijn. De tegenstelling wordt dus een inwendige: het hatenswaardige Ik heeft een beminnenswaardig ander-Ik nevens zich, waarmee het tegelijk in strijd verkeert en dat het moet liefhebben. De vervanging van 'l'Etre' door 'bien' en het aanhalen van de tekst: Het Koninkrijk Gods is in ons, kan dan ook niets veranderen aan de waar-

heid dat Pascal met deze aantekening een eenvoudig psychisch gebeuren als kern geeft aan de theologische bespiegeling die hij in de woorden God beminnen en zich haten uitdrukt.

Als Bergson in de stof niets anders ziet dan het tegenovergestelde van de scheppende levensbeweging, haar verval, de afval ervan, dan formuleert hij op zijn wijs Pascal's ervaring. Het scheppende leven laat, als het aflaat, de dood en de leegte na van zijn afvallig tegendeel. Bergson zette die waarheid om in een wetenschappelijk-wijsgeerige wereldbeschouwing, Pascal in de vormen van het Christendom.

De eerste oorzaak van zijn grootheid was de diepte en hartstocht van zijn ontroering: hij had een vermogen in zich, dat hij scheppend kon achten, en hij voelde - ik kan niet nalaten dit te denken - dat het onderging. De tweede was de mate waarin dat vermogen nog overbleef: de afgebroken, kortademige bliksems van een vorstelijk intellect.

Hoe ontzettend is die kreet: 'alleen de mensch kan ellendig zijn: een huis dat een bouwval wordt is het niet.' En hoe wanhopig en grootsch zijn die eindeloos herhaalde pogingen naar alle zijden de zekerheid van een uitweg te zoeken uit de wanhoop van zijn hulpeloosheid.

'Het heelal met zijn ruimte omvat en verzwelgt me,' roept hij. En dan onmiddellijk erop: 'maar ik omvat het met mijn gedachte.'

Bekend is zijn aangrijpende schildering: 'Ik zie die schrikwekkende ruimten van het heelal die me insluiten, en ik vind me gebonden aan een hoek van die wijde uitgebreidheid, zonder dat ik weet waarom ik op deze plek geplaatst ben en niet op een andere, noch waarom de weinige tijd die me te leven gegeven

is me werd toebedeeld op dit punt en niet op een ander van de heele eeuwigheid die me voorging en de heele eeuwigheid die me volgt.' Door dat heele boek Pensées trouwens huilt de angst voor de oneindigheid - die hij met de blik van de wiskunstenaar naar twee zijden zag: het oneindig groote en het oneindig kleine - en tevens de afschuw over de ons ingeschapen ellende.

'Het eindige gaat te niet tegenover het oneindige en wordt een zuiver niets.' 'Er is geen minder groote kracht noodig om tot het niets te gaan dan tot het alles.'

'Wanneer men zichzelf niet kent als vol hoogmoed, eerezucht, begeerlijkheid, zwakte, ellende en ongerechtigheid, hoe blind is men!' 'Niets is de mensch zoo ondragelijk als in volledige rust te zijn, zonder hartstocht, zonder bezigheid, zonder uitspanning, zonder inspanning. Hij voelt dan zijn nietigheid, zijn verlatenheid, zijn tekortkoming, zijn afhankelijkheid, zijn onmacht, zijn ledig. En dadelijk rijzen uit het diepst van zijn ziel de verveling, de somberheid, de droefheid, het verdriet, de spijt, de wanhoop.' 'Verbeeld u een aantal menschen in ketenen, en allen ter dood veroordeeld, waarvan dag aan dag de eenen vermoord worden voor de oogen van de anderen; zij die overblijven zien hun eigen lot in dat van hun gelijken en wachten hun beurt terwijl ze elkander aanzien, smartelijk en hopeloos; zoo is de toestand van de menschen.'

Wanhoop is zijn eene pool. Maar, we zagen het al, trots is zijn andere.

'De mensch is daarin groot dat hij zijn ellende kent.' 'Hij is het zwakste riet dat in de natuur is, maar hij is een denkend riet.' 'Alle schittering van

grootheid heeft geen glans voor hen die in de dingen van de geest leven. De grootheid van dezulken is onzichtbaar voor de rijken, de koningen, de veldoversten, voor al die grooten naar het vleesch. Alle lichamen, het uitspannel, de sterren, de aarde en haar koninkrijken, zijn niet zooveel waard als de minste van de geesten; want die kent reeds alles, en zich, maar die lichamen kennen niets.'

Hoezeer dan ook Pascal de hoogmoed verdoemde en de zelfverheffing hekelde van die wijsgeeren 'die God kenden en niet hun ellende', moest tegenover zijn vlagen van wanhoop, zijn geestelijke trots zich toch wel telkens weer oprichten. Zijn verzet tegen alle uiterlijke kracht en aanzien is er een teeken van. 'De kracht vermag niets in het koninkrijk van de geleerden; zij is enkel meester over de uiterlijke daden.' Ook zijn voortdurende strijd met Montaigne, de gelukkiger aangelegde die anders dan hij denkt. Ook, en ten zeerste, dat zeggen: 'Men moet een achtergedachte hebben en daarnaar over alles oordeelen: sprekende onderwijl als het volk.' Was zelfs zijn opzet zelf: de bedoeling een boek te schrijven waardoor hij de ongeloovigen dwong tot de aanvaarding van het Christendom, en zijn voortdurende herhaling dat zij 'déraisonnable' waren als zij het niet aannamen, geen bewijs van de verstandelijke verheffing waaraan hij zich van nature overgaf?

Men *kan* God kennen en niet zijn ellende, zegt hij dan ook. Maar zijn eigen innerlijk was nu eenmaal zóó geschapen dat hij er de ingeboren grootheid die tot gods-kennis stijgen kon, onafscheidelijk aan zijn ellende gebonden vond.

Van dit knooppunt uit zag hij de oplossing.

'Men toont zijn grootheid niet door te blijven

aan één uiterste, maar wel door beide tegelijk te raken.'

'Wij handhaven ons niet in de deugd door onze eigen kracht, maar door het tegenwicht van twee tegengestelde ondeugden, zooals wij rechtop blijven tusschen twee strijdige winden; neem een van die ondeugden weg en we vervallen in de andere.'

Niet dus een god die alleen de geest uitdrukt, maar een die de verzoening is van onze hoogheid en onze laagheid. Welke andere was het dan de God van de Christenen?

Hier ligt de lijn, waarlangs hij, denker blijvende, de noodzakelijkheid van het christelijk geloof kan zien.

'De God van de Christenen is niet enkel maker van de wiskundige waarheden en de orde van de elementen; die is het deel van de heidenen en Epicureërs. Hij is ook niet enkel een God die zijn voorzienigheid uitstrekt over het leven en de goederen van de menschen, opdat hij een gelukkige reeks van jaren geeft aan hen die hem vereeren; die is het deel van de Joden. Maar de God van Abraham en Jacob, de God van de Christenen, is een God van liefde en troost, een God die het hart en de ziel vervult, een God die ons innerlijk onze ellende en zijn oneindige barmhartigheid voelen laat, die zich vereenigt met het diepste van onze ziel, die haar vult met nederigheid, vreugde, vertrouwen, liefde; die ons onbekwaam maakt tot een ander doel dan hemzelf.'

Evenals Augustinus had hij behoefte aan een god die zijn gemoed, en niet alleen zijn verstand vervulde, en die de schaal kon effen houden tusschen zijn trots en zijn wanhoop.

'Het christendom is vreemd,' schrijft hij, 'het

beveelt de mensch te erkennen dat hij gemeen is, en zelfs afschuwelijk; en het beveelt hem gelijk te willen zijn aan God. Zonder zulk een tegenwicht zou deze verheffing hem gruwelijk ijdel maken, of die vernedering gruwelijk verworpen.'

'De wijsgeeren schreven geen gevoelens voor, overeenkomstig onze twee toestanden. Zij boezemden bewegingen van zuivere grootheid in, en die is niet de toestand van de mensch. Zij boezemden bewegingen van zuivere laagheid in, en die is niet de toestand van de mensch. Noodig zijn bewegingen van laagheid, niet van nature, maar als boete; niet om erin te blijven, maar om te gaan naar de grootheid Noodig zijn bewegingen van grootheid, niet uit verdienste, maar uit genade, en na door de laagheid te zijn heengegaan.'

Het spreekt vanzelf dat een dergelijke uitstorting van het gemoed naar 'het universeele wezen' niet denkbaar was zonder een menschelijk Middelaar.

'Men kan God kennen zonder zijn ellende en zijn ellende zonder God; maar men kan Jezus Christus niet kennen zonder gezamenlijk te kennen God en zijn ellende.'

'Wij kunnen God kennen zonder onze ellenden te kennen en onze ellenden zonder God te kennen; of zelfs God èn onze ellenden, zonder het middel te kennen om ons te bevrijden van de ellenden die ons bezwaren. Maar wij kunnen niet Jezus Christus kennen zonder gezamenlijk te kennen, èn God èn onze ellenden èn het geneesmiddel voor onze ellenden; omdat Jezus Christus niet enkel God is, maar een God die onze ellenden boet.'

Met andere woorden: de vereeniging van grootheid en ellende in onszelf maakt het noodzakelijk, dat als

wij ons willen ontheffen aan de volte van voorstellingen die ons meesleuren of neerdrukken, en ons met ons heele hart willen uitstorten naar het eene, algemeene wezen dat van alles het leven is, wij in dat wezen, zonder dat het ophoude zichzelf te zijn, een deel vinden van menscheijkheid. Opdat God ons bate - opdat we hem kennen op een wijs die ons 'nuttig' is, zegt Pascal - moeten we hem vermenschelijken.

God zelf is de Verborgene, de 'Deus absconditus'. Letterlijk gesproken is het dan ook dwaasheid als de Bijbel hem zeggen doet: Zit aan mijn rechterhand; want God heeft geen handen. Maar Jezus heeft ze en hij heeft meer: hij heeft, goddelijk zijnde, al de ellenden die wij hebben. 'Hij is de ware god van de menschen, dat is van de ellendigen en de zondaren. Hij is het middelpunt van alles en het doel van alles.'

Wat hiermee bewezen wordt, is de noodzakelijkheid, voor ieder die van Pascals geaardheid is, de voorstelling van een menscheijk middelaar tusschen zich en de verborgen Godheid toetelaten. Zonder haar kan hij niet uitkomen. Zonder haar vinden zijn gedachten, vinden al zijn innerlijke nooden geen middelpunt, geen klankbord, geen verlossing en geen zaligspreking.

Het is duidelijk dat wie zóó tot het Christendom komt, in zondeval en verzoening door Christus de onmiddelijke uitbeelding ziet van zijn eigen ervaring.

De oorspronkelijk als rein gevoelde scheppingsdrift die hem één doet zijn met het algemeene wezen, en de natuurlijke afval daarvan als zijn noodzakelijke keerzij, schijnt in het verhaal van de val alleen terwille van de uiterlijke voorstelling tot een opeenvolging in tijdsorde van oorzaak en gevolg omgezet

Evenzoo: de behoefte aan een god-mensch die het gemoed vergunnen zou deeltehebben aan de vrede die anders alleen de geest zich verovert, vindt in de Evangelies zijn door de Profeten aangekondigde voldoening.

Wie deze dubbele ontmoeting beleefd heeft, ziet in de gelijkenis van de Verloren Zoon zijn eigen lotgeval weergegeven. Afgevallen van zijn hemelsche oorsprong, heeft hij de weg teruggevonden - niet zonder door velerlei menselijke aandoenlijkheid te zijn heengegaan - naar het Vaderhuis.

Dit gevoel komt bij Pascal voortdurend tot uiting. De grootheid die de mensch ook in zijn ellende toont, ligt in zijn afstamming. 'Het zijn groote-heeren-ellenden, ellenden van een onttroond koning.' 'De mensch weet niet op welke rang hij zich stellen zal. Hij is klaarblijkelijk verdwaald, en uit zijn ware plaats gevallen zonder dat hij haar kan terugvinden; hij zoekt haar overal, met onrust en zonder te slagen, in de ondoordringbare duisternis.' 'Maar ondanks de aanblik van al onze ellenden die ons treffen, die ons bij de keel grijpen, hebben we een instinkt dat we niet kunnen onderdrukken, en dat ons verheft.' 'De grootheid van de mensch is zoo zichtbaar dat ze zelfs blijkt uit zijn ellende. Want wat natuur is in de dieren noemen we ellende in de mensch, waardoor we erkennen dat, terwijl de natuur nu gelijk is aan die van de dieren, hij vervallen is van een betere natuur die hem eertijds eigen was.' Tegelijk evenwel weet hij dat, haat het Ik dat hem aan zijn kwalen binden wil, en wendt zich tot de Heiland van het Christendom.

'Deze godsdienst die bestaat in het geloof dat de mensch uit een staat van heerlijkheid en van gemeen-

schap met God vervallen is in een staat van droefheid, van berouw en van godverlatenheid, maar dat wij na dit leven hersteld zullen worden door een Messias die komen moet....'

Na dit leven. Ook hier de historische uiterlijkheid, inplaats van het gelijktijdig innerlijk beleven. Want wat anders *is* de zaligheid dan het opheffen van de innerlijke weerstrijd in de rust van de verzoenende gestalte?

Hier staan wij voor de moeielijkheid waaraan Pascal niet ontkomen is. De weerstrijd *werd* niet opgelost. Levenslang duurde de worsteling tusschen trots en wanhoop. Levenslang het pogen de uitersten van zijn gemoed te vereenigen zooals hij ze vereenigd zag in Jezus.

'De bronnen van de tegenstrijdigheden in de Schrift zijn een God, vernederd tot de kruisdood, een Heiland de dood door zijn dood overwinnende, twee naturen in Jezus-Christus, tweeërlei komst, twee toestanden van de menschelijke natuur.'

Dit is niet de beschouwende bepaling van een Bijbel-lezer, het is de kreet van een man die twee toestanden in zich had en ze nooit dan met inspanning verzoenen kon.

In het groot gezien wist hij wel dat de liefde de wet van het leven was en een macht van bovennatuurlijke orde - 'de oneindige afstand tusschen lichaam en geest verbeeldt de oneindig oneindiger afstand tusschen geest en liefde, want zij is bovennatuurlijk' - en niet alleen in Jezus, maar ook in de Apostelen en de Heiligen zag hij haar aanwezig, maar hoe moeilijk was in 't klein de navolging. Er is iets pijnlijks in die zorg voor de armen, die hem bijbleef tot op zijn sterfbed, toen hij wenschte dat

nevens hem een arme evenals hij verpleegd zou worden; iets benepens in de rusteloze overweging dat geen goed bestond zonder kwaad.

‘Wij zijn zóó ongelukkig dat wij in geen ding kunnen behagen scheppen dan op voorwaarde ons als het slecht uitvalt boostemaken; iets wat duizend dingen ieder uur doen kunnen en doen. Wie het geheim zou vinden zich over het goede te verheugen zonder te tobben over het kwaad dat eraan verbonden is, zou het doel treffen.’

Een verzuchting van de kleine soort is dit. Niet omdat de waarheid dat het kwaad de schaduw van het goede is, niet zou mogen worden uitgesproken, maar omdat ze hier niet in haar groote ijzeren zekerheid gegeven wordt, maar als ware ze een misstand van de dagelijksche praktijk.

Het leven in de nabijheid van Port Royal zal ook wel zijn kleine kant gehad hebben. Het is altijd gevaarlijk eigen innerlijk tot doel te maken van zijn overpeinzingen. Gevaarlijkst van al om zijn innerlijk te willen dwingen tot een leefregel. Pascal was een uitzondering, en: ‘Het is altijd hinderlijk een uitzondering op de regel te zijn,’ schreef hij. ‘Men moet er zelfs streng en inbindend tegen optreden. Maar met dat al *zijn* er uitzonderingen, en hoe streng men ze beoordeelt, men moet het ook rechtvaardig doen.’

‘De mensch is engel noch beest; en het ongeluk wil dat wie voor engel wil spelen, het voor beest doet.’

De groote leefkrachtige tegenstelling raakt in de engte van de geprikkelde beschouwing. Geen wonder zoo ze zich, door innerlijke drang gedreven en door uiterlijke omstandigheden genoopt, tot een schommelende wispelturigheids-uiting heeft versmald gezien.

De opmerking dat de mensch zijn grootheid toonen moet, niet door de uitersten te vieren, maar door ze te vereenigen - we lazen haar en hebben er de groote beteekenis van in 't licht gesteld. Maar wanneer erop volgt: 'De deugd van een mensch moet niet gemeten worden naar zijn (zeldzame) inspanning, maar naar wat hij doorgaans doet,' dan erkennen we de opvoedende waarde van de uitspraak, maar zonder haar beperktheid voorbijtezien. Van daar tot een zekere ontstemdheid tegen Alexander de Groote, en tot de bewering dat Plato en Aristoteles 'des gens honnêtes et comme les autres' waren, is het maar een kleine schrede. Het ideaal van de 'honnête homme', ook al wordt het niet zonder geest voorgedragen, heeft weinig aantrekkelijks.

Menige kloeke en rake gedachte is er in de *Pensées*. Ook menige cynische. Staat noch maatschappij heeft Pascal uit het oog verloren en over vorsten en burgers heeft hij dingen gezegd die gister konden geschreven zijn. Bewijzen te over dat hij altijd de geest bleef die aan geen tijd gebonden was, die zijn kracht in zichzelf droeg, en schoon was 'tot in zijn ondergang'. Maar zelfs van zijn ondergang los, staat de innerlijke verzekerdheid, die hem niet tot een christen maakte, maar tot een geloover, belijder en leider voor alle tijden:

'het geluk is noch in ons, noch buiten ons; het is in God en buiten en in ons.'

1919.

Hebbel's Herodes en Mariamne

I

Hebbel als dichter

Wat aan Hebbel het eerst in het oog valt is de ongunstige verhouding tusschen zijn dichterlijk en zijn denk-vermogen. Het laatste was groot, zoozeer dat hij een meester werd in de dialektische behandeling van ieder gegeven dat zich uit leven of wereld aan hem opdrong. Maar als dichter leed hij aan een tekort, en dit leed was onoverkomelijker naarmate hij zich stilliger bewust was niets anders als dichter te kunnen zijn.

Want hij *was* een dichter. Alleen al dit Herbstbild is voldoende om het te doen toestemmen:

Dies ist ein herbsttag, wie ich keinen sah!
Die luft ist still, als atmete man kaum.
Und dennoch fallen raschelnd, fern und nah,
Die schönsten früchte ab von jedem baum.

O stört sie nicht, die feier der natur!
Dies ist die lese, die sie selber hält.
Denn heute löst sich von den zweigen nur
Was vor dem milden strahl der sonne fällt.

Maar ook als men zijn beste lyrische gedichten leest - ik houd mij hier aan de keus die George en

Wolfskehl in hun Deutsche Dichtung gaven - wordt men getroffen door een innerlijke zwakheid die zich nu door deze dan door gene tekortkoming verraadt. Soms is het een zwak woord, soms een regel, waar gevoel en verbeelding tasten, maar niet door de gedachte gedekt worden. Straks, als in Abendgefühl, na twee prachtig gevulde strofen, een wegschieten van de gevoelsstroom, zoodat de gedachte dan verder, eenigszins nuchter, zichzelf moet uitzeggen. Vaak ook een naklank, in zijn verzen, van vroeger gehoorde tonen, waarbij dan de overweging opkomt, dat vroegere dichters hetzelfde wat Hebbel wilde, beter hebben gedaan.

Zoo is zijn sonnet ter herdenking van Kleist een kloek gedicht, maar is deze toon van persoonlijke en gezaghebbende ontroering, in het klinkdicht tegelijk vloeiend en afgemeten opgebouwd, niet geheel de uitingsvorm van Platen? En is Platen dan toch niet altijd gaver, glanzender, vloeiender, - in één woord: van veel meer geklaard gevoel?

Wat een bijzonder teêre, zinnelijk geworden gedachtelijkheid ontroert ons uit Ein Bild aus Reichenau:

Auf einer blume, rot und brennend, sass
Ein schmetterling, der ihren honig sog
Und sich in seiner wollust so vergass
Dass er vor mir nicht einmal weiter flog.

Ich wollte sehn, wie süß die blume war,
Und brach sie ab: er blieb an seinem ort,
Ich flocht sie der geliebten in das haar:
Er sog, wie aufgelöst in wonne, fort!

Maar leg dit gedichtje eens naast Wordsworth's Glimworm. Het is nauwkeurig dezelfde toon, ver-

bluffend zelfs, alleen bij de engelsche dichter delikater, en tot welk een ruimer en zinniger voorstelling uitgewerkt. Ik bedoel volstrekt niet te zeggen dat Hebbel Wordsworth gelezen had of dat hij dieper dan zijn tijdgenooten onder de indruk van Platens sonnetten was. Hij kon langs eigen ontwikkeling heel goed komen tot vormen die met de hunne overeenkwamen. Ik merk alleen op dat bij het lezen van zijn gedichten overeenstemmingen als de aangeduide mij treffen, en mij tegelijk Hebbel als mindere van zijn voorgangers doen zien.

Neem ik nu scherper waar en vraag me af wat dan aan Hebbel eigen is, zoo hoef ik niet te aarzelen. Zijn gevoelston is zwoel, ondoorzichtig, als met tegenstrevende stoffen beladen: zijn stem komt dientengevolge niet tot helderheid, zijn geluidsbewegingen geraken nooit tot volkomen vrijheid en ontbondenheid.

Lees Waldlieder van zijn tijdgenoot Lenau, en ge zult voelen wat ik bedoel. Of Gesang Weylas van Mörike, en, ja ook, diens Erinna aan Saffo (waarvan Gutteling zulk een voortreffelijke vertaling maakte). Lenau was een minder diepe natuur dan Hebbel, en Mörike werkte evenmin als hij zonder een verfijnd beschavings-element - een plastisch, terwijl dat van Hebbel intellectueel was -, maar beiden hadden de zuivere stemtoon, de losgebondenheid van de stof, die aan Hebbel ontbreekt.

Wat had Hebbel nog meer? Ja, juist dat intellekt waarvan we spraken. Intellectueele helderheid, dat was het wat hij bereiken wou en bereiken kon.

Lijdende aan een onklaar gevoel, trachtte hij zijn kwaal te lenigen door de inhoud van dat gevoel verstandelijk te verhelderen. Veelomvattend en sterk

deed hij dat in zijn drama's. Dat doende was hij niet in de eerste plaats een tragisch dichter, maar hij was zelf tragisch, en voelde bovendien dat hij dichter was.

Hij was zelf tragisch, doordat hij, dichter zijnde, zich toch alleen als denker verlossen kon. Hij leed aan het gevoel van de betrekkelijke geringheid van zijn dichterschap. Dit is de pijn, de zelferkenning en de bitterheid die hij in het sonnet *An einen Freund* zoo volledig heeft uitgesproken:

Du rühmst mich oft um meine dichtergaben
Und nennst mich reich, weil vieles, was ich dachte,
Dich mit dem seltnen schatz vertrauter machte,
Den milde götter dir gespendet haben.

Ich wär's genug um eine welt zu laben,
Vermöcht ich alles, was in dir erwachte,
Als sich dein geist an meinem wort entfachte,
Bis zu der tiefsten wurzel aufzugraben.

Jetzt bin ich's nicht. Denn das, was mir die musen
Verliehen, mag vom nichts mich unterscheiden,
Doch den heroën kann's mich nicht gesellen.

Zwar, mancher trägt noch weniger im busen,
Der glaubt, die welt als erster hirt zu weiden,
Und ist, o zeit, doch kork auf deinen wellen!

II Mariamne

Het is, bij het schrijven van zijn *Herodes en Mariamne*, Hebbel klaarblijkelijk meer om Mariamne dan

om Herodes te doen geweest; even zeker, bijvoorbeeld, als het Shakespeare in Othello om zijn titelheld te doen was en Shelley in zijn Cenci om Beatrice.

Alle drie die gestalten hebben hun lot in eigen handen en stellen het afhankelijk van de waarde die zij aan de inwerking van hun omgeving toekennen.

Mariamne, de trotsche Maccabeër-dochter, kan niet leven zoodra zij door Herodes, overweldiger en geweldenaar, maar die zij om de grootheid van zijn aanleg werkelijk liefheeft, gewantrouwd wordt. Zij kan hem alles vergeven, zelfs dat hij haar broeder doodde. Zij blijft ongevoelig voor de inblazingen van haar moeder Alexandra, die haar schoonzoon als een tiran beschouwt en in haar haat onverbiddelijk is. Maar zij wil voor zichzelf, voor de wereld, en in de geest van haar man, zich zien staan als de onaantastbaar-vertrouwbaar. Zoodra zij het bewijs heeft dat hij haar, als liefhebbende vrouw, niet tot de hoogste opoffering in staat achtte, dat hij dientengevolge wou afdwingen wat hij meende dat niet vrijwillig zou gegeven worden en hij haar dus de vrije beschikking over zichzelf ontnam, haar persoonlijkheid tot niets herleidde, haar als een ding behandelde, moest zij, volgens haar overtuiging, ook inderdaad ophouden te bestaan en was het niet meer dan strikte rechtvaardigheid dat de man die haar geestelijk gedood had, het haar nu ook lichamelijk deed. Door hem de schijnbare rechtvaardiging van zijn allerergste wantrouwen opzettelijk aannemelijk, ja onmiskenbaar te maken, dwong zij hem ertoe.

III Herodes

Dit drama, evenwel, draagt op zijn titelblad niet een, maar twee namen. Die van Herodes is zelfs vooraan gesteld.

Is dan ook een andere beschouwing als die ik gegeven heb, niet even goed mogelijk?

Herodes is de hoofdpersoon. Evenals Othello de tragedie van de ijverzucht, is dit stuk de tragedie van het wantrouwen.

Hier is een held die een volk gewelddadig onderworpen heeft en de dochter van het overwonnen koningsgeslacht zich tot vrouw genomen. Hij heeft haar lief en hem valt het buitengewone geluk te beurt dat zij, in bewonderende erkenning van zijn heerschergaven, met hem leven en sterven wil. Maar hij legt zich de moord op haar broeder ten laste, om staatsredenen, en zonder dat hij de verdenking ontgaan kan die moord gelast te hebben. Hij geeft wel voor dat de jongeling in het bad door een duizeling getroffen is, doch hij bedriegt er zijn schoonmoeder niet mee, voor wie uitgemaakt is dat hij hem verdrinken liet. Voor het eerst van zijn leven voelt hij zich ongerust, onzeker of zijn vrouw hem die moord vergeven zal. Hij overlaadt haar met geschenken. Hij vraagt zich af of zij ook nu nog, zoals vroeger wel, zou willen sterven als hij stierf.

Zijn innerlijke onzekerheid, zijn gevoel iets tegen haar misdaden te hebben, heeft zich omgezet in wantrouwen jegens haar.

Op dat oogenblik laat Antonius hem tot zich roe-

pen naar Alexandrië. Tegelijkertijd is de gisting onder het joodsche volk, dat de herinnering aan de Maccabeërs bewaard heeft, toegenomen. De joodsche priesterschap, tijdelijk tot zwijgen gebracht, wordt roeriger, temeer nu in de jonge zoon van Alexandra tevens de hoogepriester vermoord is, als welke hij juist onlangs, niet zonder miltzieke bedoelingen, was aangesteld. Bovendien blijkt Alexandra, de moeder, het portret van haar zoon aan Antonius te hebben gezonden, tegelijk met de beschuldiging dat Herodes hem liet ter dood brengen en met de mededeeling dat deze schoone jongeling het sprekend evenbeeld van zijn zuster Mariamne was. Antonius is een wellusteling.

Zal Herodes nu heengaan en de kans loopen dat, als hij niet weerkeert, Mariamne zich aan Antonius overgeeft?

Zijn wantrouwen heeft nu een vaste vorm gekregen. De mogelijkheid bestaat immers dat Mariamne, zooals zij eerst de zijne zijn wou, nu Antonius aanvaarden wil, temeer omdat die dan tevens de wreker van haar broeder is.

Hij spreekt met Mariamne. Hij verontschuldigt de moord, gesteld dat die geschied ware, schoon zonder met woorden te erkennen dat hij hem bedreven heeft. Hij vergt haar tevens de belofte af dat zij zich dooden zal als hij niet terugkeert.

Zij verstaat en billikt de redenen waarom haar broer moest worden opgeofferd. Zij weet ook, voor zichzelf, dat zij Herodes niet overleven wil. Maar zij zegt dit niet: zij weigert de belofte. Zij wil volkomen vertrouwd worden. Zij gaat, en Herodes' wantrouwen heeft zich vastgezet, werd stellige achterdocht.

Hij laat Jozef komen, de man van zijn zuster Salome. Jozef was tegenwoordig bij de moord op de jonge hoogepriester, staat er zelf schuldig aan. Hij heeft alles te vreezen als Herodes niet weerkomt, Alexandra zich aan het hoofd van het volk plaatst, Antonius door Mariamne aangelokt een reden heeft om haar te steunen. Het is in Jozefs eigen belang dat, als Herodes sterft, ook Mariamne sterft en Alexandra gegrepen wordt.

Maar Jozef is een zwak man, en hij heeft een ijverzuchtige vrouw die hem vervolgt tot in zijn bewaking van Mariamne, zoodat het deze niet moeilijk valt, vóór Herodes terugkomt, de waarheid uit te vorschen.

Want Herodes komt terug. Talent tegenover talent, heeft hij Antonius weten te overtuigen dat diens voordeel in zijn leven lag. Maar hij vindt een vrouw die gekrenkt is, die hem op een afstand houdt, een zuster die de fantasieën van haar ijverzucht voor waarheid aanziet en ze hem bewijzen wil.

Hij gelooft ze niet, maar toch - het kan niet anders dan dat Jozef zijn eed gebroken heeft. Zonder nader onderzoek laat hij hem ter dood brengen.

Een tweede afscheid is noodzakelijk. Antonius, in zijn veldtocht tegen Octavianus, heeft zijn hulp nodig. Een hoopvolle mogelijkheid voor Mariamne, want nu zou hij toch nog kunnen bewijzen dat hij haar vertrouwdde en dat bewijs zelf zou de vergiffenis inhouden voor zijn eerste wantrouwen.

Maar hij kan het niet. Hij van zijn kant wenschte het bewijs dat hij vertrouwen kon op haar. Dat had hij niet, nu zoo min als de eerste maal. Integendeel: hij mocht gelooven dat er geen schuldige vertrouwelijkheid tusschen Mariamne en Jozef bestaan had, hij mocht het te dwaas vinden om zoo iets aan te

nemen, invloed moest zij toch op die schoonbroeder hebben uitgeoefend, anders had hij niet zoo licht zijn hoofd verspeeld, waarvan hij wist dat het op het spel stond. Er bleek uit dat zij een groote macht over mannen had.

Hoewel hij dan nu betreurde dat hij zich de gelegenheid benomen had Jozef te verhooren, wilde hij toch niet ophouden zijn vrouw op de proef te stellen. Hij moest alleen maar zorgen zeker ervan te zijn, dat de man die hij nu met zijn besluit belastte, hem onvoorwaardelijk trouw was, in geen geval, onder vrouwelijke toespraak, zijn geheim verraden zou.

De man die hij koos was Soëmus. Een wapenbroeder, een van zijn stadhouders uit de provincie, toevallig overgekomen, een van zijn trouwste trouwen, die zichzelf zijn schaduw en zijn spreekbuis noemt.

Maar deze is in andere zin een man dan hij gedacht heeft. Hij aanvaardt de opdracht in schijn, met een tegenzin die hij verbergt. Zoodra het bericht komt dat Antonius verslagen is en hij zich overtuigd houdt dat Octavianus zich ook op Herodes wreken zal, spreekt hij zich uit tegenover de vrouwen. Hij, die op bevel van Herodes, Jozef had doen ter dood brengen, wist dat deze onschuldig was en ook wat zijn opdracht was geweest. Hij had begrepen, toen hij diezelfde opdracht kreeg, dat hij voor Herodes geen vriend, maar een werktuig was, 't welk deze eveneens breken zou - zoo meende hij - opdat hij niet zou spreken. Hij, evenals Mariamne, voelde zich gekwetst in zijn mensch-waarde en zijn genegenheid. Hij nam de opdracht aan opdat hij haar beschermen kon.

Het besluit van Mariamne stond vast. Van de op-

welling zich zelf te dooden, zag zij af. Zij zou schijnen wat Herodes waande dat ze was. Of hij terugkwam of niet terugkwam, zij zou een feest geven, waarop zij ook Titus vragen zou, de romeinsche hoofdman, de koele, de rechtvaardige, en ook Salome de ijverzuchtige schoonzuster, die toezag met argus-oogen, en daar zou zij Soëmus onderscheiden, zij zou dansen met Soëmus.

En Herodes kwam weer terug. Vast besloten met Antonius te overwinnen of te sterven, had hij onderweg, op diens bevel, zijn richting moeten veranderen. Buiten zijn schuld niet aanwezig geweest in de slag bij Aktium, had hij erna zich bij de overwinnaar aangemeld. Hij zei tot Octavianus: als ik mijn eigen wil gedaan had zou ik naast Antonius u hebben bestreden, nu hij dood is bied ik u mijn diensten aan. Weer als vroeger, hadden zijn rondborstigheid en de juistheid van zijn inzicht hem behouden. Zijn rijk was zelfs door Octavianus vergroot.

Aan de ontrouw van zijn vrouw viel niet te twifelen. Soëmus liet hij terechtstellen, onmiddellijk, zooals eens Jozef. Zijn overtuiging en zijn eigen aandrang dwongen het Sanhedrin Mariamne's veroordeeling tot de dood af. Zij had geweigerd zich te verdedigen. Zij weerhield Alexandra van spreken. Zij verkreeg van Titus de belofte dat hij zwijgen zou en bewees hem toen haar onschuld, verklaarde hem haar beweegredenen die hij goedkeurde, deed hem toestemmen dat zij, èn om zichzelf èn om Herodes, sterven moest.

Na haar dood eerst openbaarde Titus de waarheid, triomfeerde in haar wraak Alexandra, en stortte Herodes vernietigd neer.

IV De geschiedenis

Het drama Mariamne, het treurspel van de gekrenkte Persoonlijkheid - als hoedanig Hebbels stuk een onmiskenbare eindindruk in ons achterlaat - blijkt dus bij nader beschouwing omvat te worden door het drama Herodes, het treurspel van het Wantrouwen.

Bij nog aandachtiger toezien evenwel, bespeuren we dat ook daarmee het geheel van onze voorstelling zooals die met het werk samenvalt, niet is uitgeput. Mariamne en Herodes zijn geen fantaziefiguren, zooals Othello en Desdemona; ze verbeelden aanwijsbare personen uit het verleden. Ook is het duidelijk dat Hebbel niet, zooals Shelley in *The Cenci* deed, het konflikt tusschen zijn personen als uitsluitend persoonlijk-menschelijk wil doen voorkomen.

Herodes, de Viervorst, is een oostersch despoot, die met hulp van de Romeinen, zich op zijn troon moet handhaven. Zijn wantrouwen is volstrekt niet, al kon dat ons zoo lijken toen wij alleen op zijn verhouding tot Mariamne acht gaven, een jammerlijke afwijking waartoe de aanleiding in zijn liefde lag en die overigens bij zijn groot aangelegde natuur niet paste. Hebbel heeft zorg gedragen ons daaromtrent niet in het onzekere te laten. In het eerste tooneel al, dadelijk als Herodes' wantrouwen blijkt en vóór wij nog weten dat het zich tegen Mariamne richt, zegt Judas, de joodsche hoofdman:

Het is dus werkelijk waar
Dat hij verkleed 's nachts door de straten sluipt

Als andren slapen. Hoeden we onze tong,
Zij mocht zijn ooren anders eens ontmoeten.¹⁾

Het is een kenmerkende trek van zulke oostersche alleenheerschers. Tot hoeveel avontuurlijke verhalen betreffende Haroen-al-Raschid gaf hij al niet gelegenheid.

Al zijn talent, al de wezenlijke eigenschappen van een sterke geest gebruikt Herodes om op goede voet te blijven met de eene groote macht boven hem, de romeinsche. Maar al zijn list, al de nietsontziende willekeur van de tiran dienen hem om de kleinere machten neer te houden die hem dag en nacht belagen.

Hebbel heeft met bijzondere zorgvuldigheid de toestand geteekend van die wereld waarin Herodes zich bewegen moest. Het romeinsche rijk zelf verdeeld. Palestina allereerst afhankelijk van Antonius die in Alexandrië zwelgde met Cleopatra. Het joodsche land in voortdurende onrust: bewegelijke hoofden en lijven, opgeruid door de priesterschap. Het volk maar half oostersch, daar het niet de onderworpenheid van de Perzen had en vol gisting was van nieuwe denkbeelden. Het kleine tooneeltje in het paleis waar de joodsche dienaars den draak steken met de perzische slaaf die aan het hof van zijn Satraap voor klok diende, heeft de beteekenis dat dit onderscheid er door wordt aangeduid. De fanatische farizeër Sameas is, door het heele stuk heen, de vertegenwoordiger van de priesters die het oude Maccabeër-rijk terugverlangen.

Zoolang men alleen op het menschelijke in het

1) In de vertaling van Nico van Suchtelen (Wereld-Bibliotheek).

treurspel let, is men geneigd die plaatsen aan het eind van het drama voorbij te zien, of zelfs ze overbodig te vinden, waarin de koningen uit het oosten optreden en Herodes bevel geeft tot de moord van Bethlehem. Maar zooals dit bevel Herodes' laatste woord is voor hij onder zijn aandoeningen ineenzinkt, zoo is wel degelijk deze verkondiging van Christus' geboorte het ware slot van het werelddrama dat Hebbel bedoelde te geven, de innerlijke, de beslissende wending, die uiterlijk door de slag bij Aktium was ingeleid.

In zijn eigen huis heeft de Viervorst het brandpunt van de wereldstrijd. Dáár zijn de Maccabeërs. Daar is Alexandra, de moeder, die met hem op éénzelfde plan staat van list en heerszucht. Maar daar is Mariamne ook.

In Mariamne voltrekt zich de omwenteling die de wereld van die tijd beweegt, onmiddelijk. Omwentelingsdrift - de geest van 1848 zeggen we vergelijkend - doortrekt het heele drama. Hij geeft er die koorts aan, die nu nog eruit tot ons komt, die het tempo bepaalt van onze belangstelling. Zooals uit een joodsche vrouw Jezus geboren wordt, zoo is in deze andere joodsche vrouw, de dochter van de Maccabeërs, de vrucht gegroeid van de christelijke aera: de Persoonlijkheid.

Hoe innig nochtans het persoonlijke en het geschiedkundige in Hebbel gehuwd zijn, blijkt hieruit dat Mariamne wel haar eigen vrijheid behouden wil, maar dat zij die niet gebruikt om zich los te maken van oostersche denkbeelden. Het sterven willen met haar echtgenoot, treft ons namelijk als onvoorwaardelijk oostersch.

Soëmus, die het vervloekt te dienen als hij niets

dan een werktuig en een ding mag zijn, is in onze zin veel meer uitsluitend menselijk. Mariamne, de hoofdpersoon, is historisch.

Indien het waar is, wat men zegt, dat de levenservaring waaruit dit drama in Hebbel ontstond, in een gevoelsstrijd met zijn vrouw, de tooneelspeelster Christine Enghaus gelegen was, dan heeft hij die toch niet kunnen uiten zonder ze te verbinden met zijn geschiedkennis. Eveneens, indien het waar is dat het probleem van zijn tijd: hoe zal de persoonlijkheid zich handhaven tegenover de wereld? hem levenslang bezig hield, dan kon hij dit probleem niet oplossen dan in de gegevens van de geschiedenis.

Evenals het wantrouwen van Herodes eerst de functioneele stemming van een oostersch despoot, en pas daarna de menselijke hartstocht was, bleef de persoonlijkheid van Mariamne, hoe menselijk ook in haar opstand, die van een oostersche vrouw.

V

Gyges en zijn ring

Het is niet onbelangrijk, in dit verband, een oogenblik te spreken van Hebbels latere drama in verzen: Gyges en zijn Ring. Dit is verreweg zijn beste dramatische gedicht: licht, nauwsluitend, in de hoogste mate genoegelijk om te lezen, maar het is geen drama. Het onderwerp is hetzelfde als van Mariamne: een vrouw acht zich doodelijk getroffen in haar persoonlijkheid. Waardoor? Een vreemde man heeft haar gezien in haar slaapvertrek. Haar eigen echtgenoot is het die hem daar bracht, die de misdaad op zijn geweten heeft. Een andere oplossing is niet

mogelijk, dan dat de misdadiger sterft door de hand van de vreemdeling, dat zij die vreemdeling huwt en dan zich de dood geeft.

Het lag geheel in Hebbel's lijn, in de lijn van Herodes en Mariamne, dat hij dit gegeven behandelde. De persoonlijkheid in de vrouw, de misdadige man, het aanlokkelijk verleden dat hij heel goed voor kon stellen als ook weer zulk een tijdperk in kentering.

Want Hebbel, we zagen het, zag de geschiedenis niet als geleerde, maar naar de geest van Hegel: ideeën uitgedrukt door tijdperken.

Nu, evenwel, mag het hem zijn voorgekomen dat aan de gekrenkte Rhodope een element van tragische ernst ontbrak, juist omdat ze zoozeer historisch was. Op tweeërlei wijs drukt hij dit uit. Ten eerste door die lichte gesprektoon waarvan ik gesproken heb, zeer veel meer verhalend dan dramatisch. Ten tweede door zijn opvatting van de figuur van Kandaules. Die brave is een nieuwlichter. Hij houdt niet van vormen die verouderd zijn. Van overgeleverde kronen en zwaarden niet, maar ook niet van overgeleverde en door de godsdienst gewijde schaamte. Menschelijkerwijs sprekend, komt hij ertoe zijn ongelijk toe te geven en neemt de straf blijmoedig op zich, maar niettemin heeft zijn lichtzinnigheid een wijsgeerige ondergrond.

Ik weet heel zeker, eenmaal komt de tijd
Dat elk als ik denkt; en wat steekt dan ook
In sluiers, kronen of verroeste zwaarden
Voor eeuwigs? Maar de moegeworden wereld
Is ingesluimerd over al dit fraais
Dat ze in haar laatste worsteling zich won

En klemt het vast. Wie het haar nemen wil
 Doet haar ontwaken. Hij beproev' dus eerst
 Zijn eigen kracht of hij haar binden kan
 Als halfontwaakt zij om zich slaat, en tel
 Zijn eigen schat, of die wat beters zij
 Dan 't speelgoed dat ze ongaarne varen laat.
 Herakles was de man, ik ben het niet,
 En veel te zwak te doen wat hij kon doen
 Heb ik de grond doorgraven die mij droeg
 En wrekend klauwt die mij nu mee omlaag.

De persoonlijkheid van Rhodope - evenals die van Mariamne - onontwarbaar vervlochten met een eerwaardige vergankelijkheid - in Gyges en zijn Ring is Hebbel niet meer in staat dit verschijnsel in ernst te nemen. Tegelijkertijd droomt hij, maar zonder haar te kunnen verwerklijken, van een nieuwe persoonlijkheid die boven de vergankelijkheid van een tijd zou staan.

Deze gedicht geworden kritiek die Hebbel op Herodes en Mariamne oefende, is ook de mijne. Zelf een tragische natuur, met een groot denkvermogen in dienst van Idee en Geschiedenis, kon hij zijn verbeelding niet anders uiten dan in gestalten die veel te veel historische figuren waren dan dat zij door eeuwige menselijkheid konden overweldigen.

VI

Shelley's The Cenci

Niet zonder reden noemde ik meer dan eens in dit opstel Shelley's The Cenci. In het groot gezien, heeft dit stuk maar één fout, dat namelijk van de oorzaak van het konflikt - het misdrijf waarmee

Beatrice door haar vader bedreigd werd - in te vage aanduidingen wordt gesproken. Het konflikt zelf daarentegen is onmiskenbaar. Dit edelst jonge schepsel vindt zich zoo geplaatst tegenover de wereld dat zij door de moord op haar vader zichzelf en haar vrienden moet te gronde richten. Of dit gebeurt in Italië of elders, in de zestiende eeuw of in een andere, maakt niets uit. Door de historie heen schijnt ongetemperd niet alleen het geval zelf in zijn volle menselijkheid, maar ook, gesymboliseerd door dat geval, de eeuwige noodlottigheid die Shelley levenslang in zich droeg: iedere menselijke adel, geplaatst tegenover de wereld, wordt onvermijdelijk tot een vloek voor zichzelf en anderen.

De grootheid, de klaarheid van dit gegeven voelt men onmiddelijk in het vers, van de eerste regel af.

That matter of the murder is hushed up
If you consent to yield his Holyness
Your fief that lies beyond the Pincian gate.

Men voelt het in de toon van deze verzen, zoo vast, zoo breed, zoo zonder aarzelen neergezet in een klank en een zinsbouw die de geest aangrijpen en vasthouden door hun zakelijkheid en hun zekerheid.

Leest men het tooneel ten einde, dan weet men dat ook voor de hoogste geestelijke rechter in de wereld, voorgesteld door de Paus, de ergste misdrijven gezoend kunnen worden door stoffelijke voordeelen en dat hij het goede alleen verwacht van de slechten. Als een zweeps slag klinkt dadelijk daarop het bevel van Cenci:

Bid Beatrice attend me in her chamber
This evening: - no, at midnight and alone.

Men beseft dat men in handen van een groot dichter is, die recht op zijn doel afgaat en die door niets anders gebonden wordt dan door de innerlijke noodzakelijkheid van zijn opgaaf.

Als men nu naast dit van Shelley, het eerste tooneel van Herodes en Mariamne stelt, dan is er al dadelijk de val tot een vers van niet meer dan slagvaardige laag-bij-de-grondsheid, maar daarmee gepaard het gevoel dat men op de verschillende trekken die door woord en weerwoord gegeven worden, wel aandachtig letten mag. Herodes als despoot, als echtgenoot, als gehaat door de priesters, als door verraad omgeven en door romeinsch krijgsvolk gesteund, wordt voorloopig geteekend, en men bevroedt dat men hier niet met een enkelvoudige, grootsch aangelegde dichterlijke conceptie te maken heeft, maar met een zorgvuldig bepland letterkundig weefsel, dat van draad tot draad met uiterlijke, dat is logische en dialektische noodzakelijkheid zich ontwikkelen zal.

Dit groote verschil in aard bepaalt het onderscheid in onze waardeeringswijs.

Tegenover Hebbel zien we toe, worden we aandachtig, merken we op en vergelijken we. We laten ons niets ontgaan van iedere kleine overgang in spel of sluitrede. We worden kritisch, we leggen de maatstaf aan van de ons bekende werkelijkheid, we stellen bij ieder afzonderlijk gedeelte de eisch van de waarschijnlijkheid.

Hebbel weet dat. Zijn wet van uiterlijke noodzakelijkheid is even streng als lenig. Hij noopt ons altijd weer toe te geven dat hij in ieder woord en in iedere wending van de aktie het juiste getroffen heeft.

Shelley daarentegen laat niet toe dat wij tot de

beschreven toestand overgaan. Hij heeft ons dadelijk, door de klemmende kracht van zijn vers, door het bondig vooropstellen van de fataliteit die het drama beheerschen zal, buiten de werkelijkheid geplaatst, buiten iedere werkelijkheid. Wij luisteren en wij weten dat wij hebben te luisteren. Ons verstand zwijgt. Het beseft vanzelf dat ieder verder deel van de voorstelling de aangekondigde fataliteit slechts ontwikkelen en openbaren zal. Wij komen er niet toe te vragen naar waarschijnlijkheid, want wij hebben tot in de klank van ieder woord, en in het oplichten van ieder beeld, de gezaghebbende waarheid van het dichterlijk vizioen.

Hiermee alleen houdt Shelley rekening. De waarheid van zijn innerlijk gezicht verlaat hij niet. Die houdt hij vast en gebruikt de werkelijkheid-lijkende voorstellingen tirannisch en vertrouwelijk, alleen om zijn innerlijke noodzaak uit te drukken. Hij dwingt ons de onwaarschijnlijkheid van zijn tooneelschikking en zijn argumenteering voorbij te zien.

Kinderlijk-onwaarschijnlijk zijn de middelen waarmee de oude Cenci vijandschap sticht tusschen zijn zoon en schoondochter. Alles behalve overtuigend en tooneelvullend is de belangzuchtige prelaat Orsino, die Beatrice het hof maakt en vlucht als zij gegrepen wordt. Weinig oorspronkelijk zijn de gehuurde moordenaars. Gewaagd is het optreden van Beatrice als zij een van die moordenaars door haar blik tot een leugen brengt. Maar - ondanks dat alles, neen beschamplicht en beschaduwd door al die halve effecten, is de gestalte van Beatrice, op haar tocht naar het Noodlot, vlekkeloos in woorden en bewegingen uitgebeeld en blijft een van de grootste dramatische scheppingen die in het engelsch geschreven zijn.

VII**Beaumont en Fletcher's The Maid's Tragedy**

Van een ander engelsch stuk, Beaumont en Fletcher's The Maid's Tragedy verscheen voor enkele jaren in De Beweging een bewerking waarvan ik wel gewenscht had dat ze een ongetemperde vertaling was geweest. Het is het verhaal van een jong meisje, door een koning verleid en, opdat hij zijn omgang met haar te beter zou kunnen voortzetten, uitgehuwelijkt aan een jeugdig hoveling. Het tooneel in de bruidskamer waar zij met schaamteloos cynisme, koninklijke hoer die zij is, koud en wreed Melantius afwijst en hem de staat van zaken meedeelt, doet ons in haar de brutale, sluierlooze deerne zien, zooals alleen een nietsontziend kunstenaar met snijdende raakheid en verbijsterend gemak voor de verbeelding weet op te roepen. Als aanstonds haar broer de schande van haar bestaan haar heeft voorgehouden verschijnt ze, tusschen de onguere grappen door van de hovelingen in de holle wachtkamer, en gaat naar het koninklijk slaapvertrek, waar ze met verfijnde wreedheid en tergende haat de koning die haar onteerd heeft, in zijn bed vastbindt, hem martelt en vermoordt.

Welnu, de bekeering die haar broer in haar bewerkt, door middel van een kort saamgesprek, is buitengemeen onwaarschijnlijk. Het is alsof een paard midden in zijn vaart zou worden opgevangen, en met een zweepslag ertoe verplicht zijn loop voort te zetten in tegenovergestelde richting. Met dit onderscheid, dat alles afdoet, dat een mensch geen paard is.

Toch waren Beaumont en Fletcher kenners van het tooneel, zoals zelfs hun eigen tijd er nauwelijks heeft opgeleverd. Maar juist daarom wisten ze dat in de hartstochtelijke beweging waartoe zij de toeschouwers door hun ontstellende vrouwekreatie hadden opgejaagd, naar niets minder door deze gevraagd zou worden dan naar die waarschijnlijkheid. Zoals Shelley zijn lezers bond aan de zekerheid van zijn fataliteits-gevoel, zoo bonden zij die toeschouwers aan de zekerheid van hun instinct dat uitersten omslaan in uitersten. Terwille van dat groote psychologische inzicht verwaarloosden zij het kleine. *Hoe* deze furie in de teugel gegrepen werd, deed er niet toe, zij zou moorden zooals zij gebraveerd had.

In beide gevallen de waarheid van de innerlijke noodzakelijkheid, maar niets van uiterlijke noodzaak en waarschijnlijkheid.

Hebbel verhief zich erop dat in zijn stukken altijd het een met noodzakelijkheid uit het ander volgde. Het is ook zoo: maar die noodzaak is logisch en dialektisch, ze is niet van binnen uit ondoorgrondelijk en onontkoombaar.

Aan Hebbel ontbrak wat die groote dichters bezaten: een overwicht van dichterlijke persoonlijkheid. Hij wàs een dichter, maar veel meer een denker, een geschiedkenner, een kind van zijn tijd, vol twijfelzucht en tragische gespletenheid, vast aan het oude en het toch hatend, reikend naar het nieuwe en toch de sprong erheen niet wagens. In zijn diepste wezen ontbeerde hij eerbied. Eerbied voor de Persoonlijkheid, die een onontleedbare onpeilbare natuurkracht in menschen is. Die hij niet kende en die hij toch uiten wou.

VIII

Hebbel's tijd en de onze

Misschien heeft juist zijn onrust Hebbel in onze dagen bemind gemaakt. Maar dan toch nog iets meer dan zijn onrust. De intellectueele binding en doordringing namelijk, waarmee hij een innerlijke stof, als ieder ander zou hebben gedrukt en verbijsterd, vormde en verhelderde.

In Herodes en Mariamne is die onrust, de revolutiekoorts van 1848 (een jaar vóór die datum was het stuk geschreven), op het hoogst. Ze is er het wanhopigst en het hoopvolst. Ze is er het kokendst en ze is toch volkomen gebonden. Dat geeft aan het drama zijn beteekenis in Hebbels werk en tevens - wat hij bemind moet hebben - een beteekenis als tijdsverschijning. Maar voor de toekomst zou ik willen dat het een beteekenis had als maat, waaraan wij kunnen aflezen hoe wij veranderd zijn.

Indien onze leeftijd een nieuw tijdperk geopend heeft, dan kan het enkel zijn doordat wij tot eenheid kwamen. Niet tot intellectueele binding van het weerbarstige, maar tot diepe onverbreekelijke eenheid. Eigenlijk kwamen wij daartoe niet, maar zij moet ons zijn ingeboren. Zij is een geloof, een zekerheid, dat de wereldorde in ons en buiten ons een vaste grondslag heeft, en eenzelfde grondslag. Niet een persoonlijkheid die zich stelt tegenover de wereld, maar eene die de wet van wereld en werkelijkheid in zich draagt.

Geen enkel dichter is uiteraard tragisch. Tragisch is alleen de val uit het dichterschap. De groote tragedie is altijd het werk geweest van serene geesten. Zij

toonden de tragiek van een leven dat het stellen moest buiten hun eigen klaarheid.

Vondel die Lucifer, Shakespeare die Othello, Shelley die Beatrice, Goethe die Tasso deed tenondergaan, waren zieners en zeggers van het tragische, maar niet zijn slachtoffers. Vandaar dat hun verbeeldingen, ook wanneer ze klaarblijkelijk uit een persoonlijke ervaring zijn voortgekomen, zoo vrij staan van de werkelijkheid en zoo veel grooter zijn dan de werkelijkheid.

Als ik de gesprekken tusschen Herodes en Mariamne volg, dan overvalt mij het gevoel dat ik een van die noodlottige twisten bijwoon, waarin man en vrouw elkaar voortdurend te veel of te weinig zeggen. Dat is goed, zal men meenen, want zoo is juist de toestand. Ik beweer: neen, dat is niet goed, want de toestand moest anders zijn. Hij moest zoo zijn dat in de vorm van het te veel of te weinig zeggen ons een innerlijke noodzakelijkheid verscheen. Ik ben nu geneigd Mariamne een duwtje te geven en te vragen: waarom, als ge Herodes werkelijk liefhebt, houdt ge geen rekening met zijn tirannen-aard? Of Herodes ter zijde te nemen en hem te zeggen: merkt ge wel dat ge twee begeerten door elkander haalt en dat die twee van ongelijke waarde zijn? De eene is dat Mariamne niet de vrouw zal worden van Antonius, de andere dat zij u niet overleven zal. Ge hebt misschien het recht te verwachten dat zij zich doodt voor Antonius haar aanraakt, maar gelooft ge in uw hart niet dat zij dat zal doen? Onderscheid dus wel dat de wensch haar onmiddelijk na u te doen sterven niet op de vrees voor Antonius berust.

De zaak is dat wanneer men eenmaal de werkelijkheid en daarmee de uiterlijke noodzakelijkheid op

het tooneel haalt, er altijd fijner kan onderscheiden worden en de kans dat de hoorder u in de rede valt, nooit wordt uitgesloten. Alleen wanneer die werkelijkheid van meet af ondenkbaar is, alleen wanneer de dichter ons in de noodzaak van zijn verbeeld geval doet leven, zwijgt die kritiek.

Er blijkt hieruit dat de vraag naar de voorrang tusschen Hebbel en Shelley er zelfs niet eens eene is tusschen meer dichterlijk en meer tooneelmatig drama, maar dat de dichter, zooals dan ook aan de grootste dramaturgen wel gebleken is, tevens de man is van de ware tooneelwijsheid. Alleen is het noodig dat hij toeschouwers heeft, die zelf kunnen worden losgemaakt, die zelf zich aan de verbeelding kunnen overgeven.

De ontwikkeling van een waarlijk groot drama tot veelzijdige volkomenheid, veronderstelt dan ook even goed hoorders als dichters.

Shakespeare had het Londen van Elisabeth noodig, evenals Beaumont en Fletcher, Vondel de zeventiende-eeuwsche amsterdamsche burgers. Goethe Weimar, Corneille - want ook die was een zeer groot dramadichter - het hof van Lodewijk XIV. Shelley, zonder toeschouwers, bereikte niet meer maar ook niet minder dan zulk een dichter uit eigen kracht bereiken kon.

Het negentiende-eeuwsche publiek dat Hebbel trachtte te veroveren, het twintigste-eeuwsche dat naar hem luisterde, had juist dat alles, onrust, gevoel voor geschiedenis, innerlijke verdeeldheid, eeredienst van de werkelijkheid, intellectueele vorming, in één woord alles wat hijzelf had; maar evenals hij had het ook een tekort aan persoonlijkheid, een tekort aan verbeeldingskracht.

De tijd voor het drama, zegt men soms, is voorbij: nooit weer zal een bevolking, nooit weer zal een groep zich doordrongen voelen van die eenheid die tot het scheppen en ontwikkelen van het drama noodig is.

Ik geloof het niet. Wij moeten er in elk geval niet aan wanhopen. Persoonlijkheid en verbeelding zijn nu eenmaal geen machten die de wereld ontberen kan. Zij zijn er altijd in enkelingen. Zij kunnen er in groepen, in bevolkingen, in de heele menschheid zijn. Dat wil zeggen: onze verwachting blijft dat zij er in de toekomst nog grootscher zijn zullen dan ooit in het verleden. Ware dat niet het geval: wij zouden niet de wording van een menschheid moeten tegemoet zien, maar de ondergang van onze wereld.

1916.

Goethe's Tasso

I

Tasso is de onevenwichtige, de man die de grenzen te buiten gaat. Hij zou niet tragisch zijn als die noodlottige aanleg niet met hem geboren was; als hij alleen door de omstandigheden zijn verstand verloor.

Zoals Shakespeare, de tot daden bereide, geen trek in zichzelf schooner en verderfelijker vond dan die van het dadenlooze peinzen - Hamlet's ziekelijktintige overweging - zoo vreesde Goethe, de tot maat geborene, geen drang in zich zoozeer als die van de verleidelijke mateloosheid.

Mijmering en gemis aan maat moeten wel sterk onze eigen bekoring geweest zijn, dat wij in geen verbeeldingen ons zoo innig herkenden als in Tasso en Hamlet.

II

Van jongs af heb ik Tasso gelezen, en zijn beginregels werkten op mij als een stemsleutel.

Du siehst mich lächelnd an, Eleonore,
 Du siehst dich selber an und lächelst wieder,
 Was hast du? Lass es eine Freundin wissen!
 Du scheinst bedenklich, doch du scheinst vergnügt.

Ik hoefde die verzen, door de prinses tot haar vriendin gericht, maar uit te spreken, en het edele en weldadige van een aan maat gebonden schoonheid begon voor me te leven, was vleesch en bloed geworden en één met mij. Toch was deze statige bevalligheid, met haar glimp van sierlijks, niet mijn eigene: zij was alleen zoo onwederstaanbaar.

Het heele tooneel was van zulk een kunstvolle gebondenheid. Volstrekt niet wat men natuurlijk noemt. Eer het tegendeel. Een tuinaanleg die wel niet anders dan zeer bezonnen zijn kon, getooid als hij was met borstbeelden van epische dichters, rechts vanoren Virgilius, links Ariosto. Daartusschen die twee jonge vrouwen in herderinne-kostuum, kransen windend, waarmee de meer ernstige de latijnsche dichter, de meer dartele de italiaansche kroonde. En hun gesprek, hoe waardig bewoog het zich, zelfs in zijn scherts, om de herinneringen en vergenoegingen van een edel, een wijsheid en schoonheid zoekend leven, totdat het eindelijk zich samentrok om hun eigen dichter, die onder hun beider naam, Leonore, de gestalte aanriep tot wie gericht hij verliefde klachten aan de boomen van het park hing.

Liefhebbend klonken de woorden waarmee Tasso tot aan de ziel van die vrouwen werd toegelaten, maar er klonk ook een onoverbrugbare afstand in, en misschien - als de prinses haar broeder Alfonso, de Hertog van Ferrara, ziet naderen - de vrees voor een gevaar.

Laat hij niet merken over wie we spraken, zegt ze, - hij zou ons uitlachen.

Maar onmiddelijk spreekt hijzelf van Tasso. Hij zocht hem. Hij verwijt hem zijn eenzelvigheid, zijn langzaamheid in het voltooien, zijn schuwheid en

wantrouwen tegen de mensen. Toch is zijn welwillendheid onmiskenbaar. Als dadelijk daarop Tasso nadert, hem zijn voltooid gedicht geeft, hem dankt en bescheiden erkent dat hij, de dadenlooze jongeling, nooit in zichzelf zijn stof had kunnen vinden, maar alleen in het voorbeeld van zijn beschermer, dan is er een oogenblik van hoogste bevrediging. Doch als de prinses, op een woord van Alfonso, hem de krans van Virgilius heeft op het hoofd gedrukt, dan is zijn ontroering groter dan hij verdragen kan. Hij is dan niet minder de man met het geschokte evenwicht als hij het later zijn zal: uit gebrek aan rustig zelfgevoel staat hij machteloos tegenover de werkelijkheid.

Zeker en zeer van zichzelf bewust treedt die werkelijkheid vóór hem in Antonio. De man van staat, die in de dichters de dienaars en sierders van de hoven ziet, die Ariosto prijst, omdat zelfs de waanzin in zijn gedichten 'im schönsten Takt sich mäszig hält', die de levende dichter enkel gelden laat voor zooverre hij door een vorstin geprezen wordt. Alleen de gevaar dreigende liefde blijft over, daar het alleen de prinses is die Tasso in bescherming neemt.

Het eerste bedrijf als zinnebeeld en voorspel van het heele drama, is daarmee afgesloten. De onevenwichtige heeft in Antonio de rots voor zich waarop hij zal brijzelen, in Leonore de kust waarvoor hij zal ondergaan.

III

Het tweede bedrijf ontwikkelt de liefde van Tasso en Leonore - want wat daar gezegd wordt kan niet anders verstaan worden dan als wederzijdsche liefde

- èn de afwijzing van Tasso's vriendschap, met prikkelende en hoonende woorden, door Antonio. Alfonso wordt onwillens genoopt de dichter die binnen het hof zijn degen trok in arrest te stellen.

Het is de gebeurtenis waartegen al de betrokken partijen hun karakter duidelijk afgrenzen.

Leonore Sanvitale, vrouw van de wereld, welgezind genoeg, maar ook ijdel, belust op het bezit van een groot dichter, ras bereid tot een intrige die winst belooft, wil Tasso van het hof verwijderen en hem met zich nemen naar Florence. Leonore van Este die zich in de smart hem te zullen missen, haar liefde geheel bewust maakt, maar tevens de lijdzame aard ervan, geschoold als ze is tot afstand doen, geeft haar toestemming tot de scheiding, op hoop dat haar vriend elders zal gelukkig zijn. Antonio, nu zijn spijtigheid ten opzichte van de jonge bekranste gevolgen had die zijn hertog verdrieten, heeft berouw en bereidt zich, in diens dienst, ernstig op een verzoening voor. Maar Tasso zelf heeft op het oogenblik van zijn grootste voldoening en zijn edelste opwelling de schok ontvangen die hem reddeloos terugwerpt op zijn eigen, een vaste grond ontberende wezen. Hij heeft maar één gevoel: wantrouwen tegen anderen, maar één gedachte: wegvlugten uit deze omgeving en dat oogmerk verbergen opdat hij het bereiken kan. Als Leonore Sanvitale komt, voelt hij zich versterkt in zijn achterdocht, ziet in haar voorstel dat hij haar vergezellen zou, booze bedoelingen, onthoudt met bitterheid dat de prinses, die zelf niets van zich hooren laat, in de scheiding berusten zal. Antonio's verzoening aanvaardt hij, doch enkel schijnbaar, opdat deze hem verlof tot een reis verwerft. De hertog zelfs bedriegt hij omtrent zijn voor-

nemens. Daarna is één enkel gesprek met de prinses voldoende om zijn hartstocht te doen omslaan zoodat hij haar in armen klemt.

Niet in de omgeving, die is zooals ze zijn moet, maar alleen in zijn aangeboren gebrek aan evenwicht, zag Goethe de oorzaak van Tasso's ondergang.

IV

Tasso hoort tot de helden die wegens hun verbeelding en bespiegeling van het volstreckte, de voeling verliezen met het betrekkelijke. Maar de wereld, waar zij zelf een deel van zijn, is niet anders dan betrekkelijk. Zij kunnen haar niet ontvluchten en zoo is het konflikt onvermijdelijk, niet alleen met haar bestand buiten hen, maar ook in hen. Antonio hangt er een vermakelijk beeld van op als hij beschrijft hoe Tasso zelfs de gewoonste onderdeelen van zijn eigen lichamelijke niet in overstemming weet te brengen met zijn naïeve begeerten.

Die erste Pflicht des Menschen, Speis' und Trank
 Zu wählen, da ihm die Natur so eng
 Nicht wie das Tier beschränkt, erfüllt er die?
 Und lässt er nicht vielmehr sich wie ein Kind
 Von Allem reizen, was dem Gaumen schmeichelt?
 Wann mischt er Wasser unter seinen Wein?
 Gewürze, süsse Sachen, stark Getränke,
 Eins um das andre schlingt er hastig ein,
 Und dann beklagt er seinen trüben Sinn,
 Sein feurig Blut, sein alzu heftig Wesen
 Und schilt auf die Natur und das Geschick.
 Wie bitter und wie töricht hab ich ihn
 Nicht oft mit seinem Arzte rechten sehn;
 Zum lachen fast, wär' irgend lächerlich

Was einen Menschen quält und andre plagt.
 'Ich fühle dieses Uebel', sagt er bänglich
 Und voll Verdruss: 'Was rühmt Ihr Eure Kunst?
 Schafft mir Genesung!' Gut! versetzt der Arzt,
 So meidet dies und das. - 'Das kann ich nicht' -
 So nehmet diesen Trank. - 'O nein! der schmeckt
 Abscheulich, er empört mir die Natur' -
 So trink denn Wasser. - 'Wasser? nimmermehr!
 Ich bin so wasserscheu wie ein Gebissner'. -
 So ist Euch nicht zu helfen. - 'Und warum?' -
 Das Uebel wird sich stets mit Uebeln häufen
 Und, wenn es Euch nicht töten kann, nur mehr
 Und mehr mit jedem Tag Euch quälen. - 'Schön!
 Wofür seid Ihr ein Arzt? Ihr kennt mein Uebel,
 Ihr solltet auch die Mittel kennen, sie
 Auch schmackhaft machen, dass ich nicht noch erst
 Der Leiden los zu sein, recht leiden müsse'.

Dit is alles zeer lichamelijk. Maar als Tasso zijn laatste vergrijp tegen de prinses begaat, doet hij niet anders. Hij vergeet op dat oogenblik dat zij hem juist daarom zoo veilig liefheeft, omdat er geen sprake van zijn kan, dat hij haar in zijn armen neemt.

Elders zegt Antonio die hem, van buiten gezien, voortreffelijk schildert, - alleen niet, als de vrouwen, gevoelt hoeveel zulk een natuur als dichter kan beteekenen:

Ich kenn' ihn lang, er ist so leicht zu kennen
 Und ist zu stolz sich zu verbergen. Bald
 Versinkt er in sich selbst, als wäre ganz
 Die Welt in seinem Busen, er sich ganz
 In seiner Welt genug, und Alles rings
 Umher verschwindet ihm. Er lässt es gehn,
 Lässt 's fallen, stösst 's hinweg und ruht in sich -
 Auf einmal, wie ein unbemerakter Funke

Die Mine zündet, sei es Freude, Leid,
 Zorn oder Grille, heftig bricht er aus:
 Dann will er Alles fassen, Alles halten,
 Dann soll geschehn was er sich denken mag;
 In einem Augenblicke soll entstehn
 Was Jahre lang bereitet werden sollte,
 In einem Augenblick gehoben sein
 Was Mühe kaum in Jahren lösen könnte.
 Er fordert das Unmögliche von sich,
 Damit er es von Andern fordern dürfe.
 Die letzten Ende aller Dinge will
 Sein Geist zusammenfassen; das gelingt
 Kaum Einem unter Millionen Menschen,
 Und *er* ist nicht der Mann: er fällt zuletzt,
 Um nichts gebessert, in sich selbst zurück.

Dit geheel verzinken in zichzelf is - van de wereld uit gezien - het symptoom van een ongeneeslijke eenzelligheid, omdat het binnendringen van de werkelijkheid erdoor verhinderd wordt, - hoewel het, voor een dichter, een deugd kan zijn. De hertog, die volstrekt niet alleen, zooals Antonio, het uitwendig verband van de dingen ziet, maar wel degelijk, schoon nooit anders dan in hoofdzaak en op de hem passende afstand, met de verschillende zijden van een geval rekening houdt - zoo is het ook merkwaardig te zien hoe hij onmiddellijk de ernst beseft van Tasso's gevangenneming, die Antonio onvermijdelijk en heilzaam vond - hij heeft tevens het ware oog voor de dubbele zin van Tasso's eenzelligheid.

Dich führet Alles was du sinnst und treibst
 Tief in dich selbst. Es liegt um uns herum
 Gar mancher Abgrund, den das Schicksal grub;
 Doch hier in unserm Herzen ist der tiefste,

Und reizend ist es sich hinab zu stürzen.
 Ich bitte dich, entreisze dich dir selbst!
Der Mensch gewinnt, was der Poet verliert.

Maar juist dit gemakkelijk over en weergaan, deze ongestoorde in- en uitademing van stoffelijk en geestelijk, van werkelijkheid en verbeelding, van menschzijn en dichterschap, ontbreekt aan Tasso. Hij is de dichter die het met zijn eigen mensch, en dientengevolge ook met de wereld, niet vinden kan.

V

Goethe had zijn leerjaren in Weimar achter zich. Hij was in het allerm minst geen Tasso. Zijn mensch en zijn dichter waren wèl in evenwicht. Toch had hij, als ieder dichter in zijn omstandigheden, de druk gevoeld van zijn omgeving. Toch waren er oogenblikken geweest dat zijn Hertog tot hem hetzelfde had kunnen zeggen wat Alfonso tot Tasso zei, en hijzelf even hartstochtelijk als deze had kunnen antwoorden:

Wenn ich nicht sinnen oder dichten soll,
 So ist das Leben mir kein Leben mehr.

Hij ook had zijn welwillende en inzichtige hertog, hij ook was in liefdegemeenschap met een vrouw die zijn hartstocht bond en puurde, hem alleen maar niet het fijne waas van haar wil en zede doorbreken liet, hij ook kende de man van staat die hem ergerde en beledigde, de hofdame die hem wereldsch bewonderde en zocht te doen dienen voor haar doel-

einden. Geen wonder dat hij zich met Tasso kon vereenzelvigen.

Maar het *lot* van Tasso kende hij zeker niet anders dan in kiem. Deze mocht uit een beginsel handelen dat hij met hem gemeen had, het tragische lag hierin dat hij de aandrift volgen moest, die Goethe bedwong. De aandriften waren er: de lust nu in zich te verzinken, dan weer alles om zich heen te overweldigen, maar hoe ver zij hem met zich sleurden, zij brachten hem nooit zoo ver dat hij zichzelf niet herwinnen kon. Hij kon voelen wat Tasso voelde, een schok gewaarworden als deze had doortestaan, zich op zichzelf zien teruggeworpen en in bitterheid zich afsluitend van de wereld, haar wantrouwen, in zwartheid en verblinding haar beschuldigen van valsheid en belangzucht. Maar dan ook weer kon hij nog uitroepen wat de Prinses zei toen ze afstand van Tasso deed:

Wohl ist sie schön, die Welt! In ihrer Weite
Bewegt sich so viel Gutes hin und her.

Eveneens had hij de drang gekend zijn ideaal in de armen te nemen, al bewerkte die daad zijn ondergang.

Maar de *waanzin* van Tasso bleef buiten hem.

Deze was immers juist het tragische, dat hij gevoelen kon, maar dat hij beelden wou. Door eenzelligheid, wantrouwen, achterdocht heen kwam Tasso tot waanzin. Door zijn onmacht grenzen te verdragen, door zijn onvermogen grenzen te leeren eerbiedigen kwam hij tot razernij.

De man van de wereld die Goethe prikkelde, de koele, de afgemetene, had geen gelijk tegenover hem

als dichter. Maar hij was begijpelijk, was vergefelijk, had zelfs zijn betrekkelijk recht binnen de grenzen van de wereld waarin ook de dichter nu eenmaal leven moest, de wereld immers van het betrekkelijke. De vrouw van de wereld bleef oppervlakkig en eigenzuchtig, maar het was toch al veel dat zij persoonlijk bekoorde, dat de poëzie haar aanlokte en de dichter haar beminnenswaardig scheen. De vrouw die hij liefhad was zeker niet de vrouw van zijn vrijheid, maar zij was het ideaal van zijn schoone gebondenheid, van het kunstenaarschap dat zijn dichterschap in zich opnam tot onvergankelijke vorm. Van zijn hertog, de vriend en heer over zijn zelfgekozen wereld, zou hij zich nooit kunnen scheiden.

Langzamerhand kwam Goethe tot dit veelvoudig inzicht. Tasso bleef niet langer de verliefde die een dwaasheid deed. Hij werd de drager van alles wat Goethe bedreigd en wat deze overwonnen had. Hij kreeg tegenover zich die heele werkelijkheid waarvan Goethe de grenzen nu kende, en begreep, en half duldde, half vereerde. Zijn waanzin werd aangrijpender nu die werkelijkheid juist dat beginsel van maatvolle binding kreeg dat de dichter van Gerusalemme Liberata als kunstenaar kennen moest.

Tasso viel daarmee aan zijn eigen verdeeldheid: de Kosmos aan zijn eigen Chaos.

De siddering van dit besef gaat door Goethe's drama. Begonnen in de koele weldadigheid van een sierlijke en haast overmatig bezonnen schoonheid maar van woord tot woord werkelijk, - getemd tot een eenvoud, die overal de stof, de door hem zelf beleefde, laat doorschijnen, en toch klaar en simpel als de natuurlijke oplossing van een probleem is, - zwelt en spant, en woelt en verbrijzelt ten slotte de

drang die niet wou bedwongen zijn, zich in de onverbiddelijke lijnen van dit zijn kunstwerk, tot op het oogenblik waarin de verslagen dichter tegelijk met de gruwbare heerlijkheid van zijn eigen toemellooze beweging, de vastheid van de werkelijkheid, zelfs in de wereldling die hem vernietigde, als een deugd erkent.

VI

Alleen door deze opvatting van Tasso's waanzin: de drang van het chaotische tegenover het kosmische ook in de samenleving, kon Goethe Tasso tot een symbool maken van algemeene beteekenis, en tevens al de betrokken personen tot menschen wier betrekkelijk recht in het algemeene gegrondvest was.

Vandaar dat als de ontwikkeling van die waanzin begint, met het vierde bedrijf eerst, wij het gevoel hebben dat wij in een wereld leven en niet in een dichterlijke of tooneelmatige voorbereiding. Terwijl wij die wereld kennen en er deel aan hebben, luiden als een doodsklok Tasso's woorden als hij zegt verloren 'auf düstrem schmalem Pfad' te staan.

Das hässliche zweideutige Geflügel,
 Das leidige Gefolg der alten Nacht,
 Es schwärmt hervor und schwirrt mir um das Haupt.
 Wohin, wohin beweg ich meinen Schritt,
 Dem Ekel zu entfliehn der mich umsaust,
 Dem Abgrund zu entgehn der vor mir liegt.

Even snel als de waanzin ontwikkelt zich dan die wereld en toont tegenover zijn donker al haar betrekkelijke deugden. Zij, tegenover wie, met Tasso,

wij geneigd waren geweest partij te nemen, meegesleept als we waren door zijn kinderlijke vriendschapsaanbieding en gegriefd door Antonio's ongelijk, wordt nu de miskende, en de haat waarmee Tasso Leonore's verdediging van Antonio beantwoordt, verliest door zijn opzettelijke voorkeur voor de dwaling ook al zou ze dwaling blijken, alle licht van redelijkheid.

Und irr' ich mich an ihm, so irr ich gern!
 Ich denk' ihn mir als meinen ärgsten Feind
 Und wär untröstlich, wenn ich mir ihn nun
 Gelinder denken müsste. Töricht ist's
 In allen Stücken billig sein; es heisst
 Sein eigen Selbst zerstören. Sind die Menschen
 Denn gegen uns so billig? Nein, o nein!
 Der Mensch bedarf in seinem engen Wesen
 Der doppelten Empfindung, Lieb' und Hass.
 Bedarf er nicht der Nacht als wie des Tags?
 Des Schlafens wie des Wachens? Nein, ich muss
 Von nun an diesen Mann als Gegenstand
 Von meinem tiefsten Hass behalten; nichts
 Kann mir die Lust entreissen, schlimm und schlimmer
 Von ihm zu denken.

Haat en liefde dus nog. Maar als hij zich vermeid heeft in zijn achterdocht Leonore Sanvitale doorzien te hebben, gaat hij verder.

Was soll ich hier? Wer hält mich hier zurück?
 O ich verstund ein jedes Wort zu gut,
 Das ich Lenoren von den Lippen lockte!
 Von Silb' zu Silbe nur erhascht' ich's kaum
 Und weiss nun ganz was die Prinzessin denkt -
 Ja, ja, auch das ist wahr, verzweifle nicht!
 'Sie wird mich gern entlassen, wenn ich gehe,

Da es zu meinem Wohl gereicht'. O! fühlte
 Sie eine Leidenschaft im Herzen, die mein Wohl
 Und mich zu Grunde richtete! Willkommen
 Ergriffe mich der Tod, als diese Hand
 Die kalt und starr mich von sich lässt.

Van dit oogenblik staat de volkomen afsluiting en vermomming vast.

Ich gehe! -
 Nun hüte dich und lass dich keinen Schein
 Von Freundschaft oder Güte täuschen! Niemand
 Betrügt dich nun, wenn *du* dich nicht betrügst.

In deze stemming vindt hem Antonio, die geen weerstand kan bieden aan zijn koortsachtige drang naar een reisverlof. Terwijl hij zelf zich afsluit en vermomt, spiegelt hij die waanzin terug in de anderen, in alle anderen. Zij zijn het die huichelen of hem alleen laten. Ook de prinses verlaat hem. Zij die hij liefhad, stelde zich aan de zij van zijn vijanden.

Maar als hij ten laatste, voor de eerste maal, zelfs voor zijn hertog zich verborg en nu zijn afscheid heeft, kan hij tegenover de prinses, als ze hem vertrouwelijk tegemoet komt, zich niet goedhouden. Zijn hartstocht overweldigt hem. Niet de schoone gebondenheid van hun ziele-gemeenschap maar de chaotische drang van de onbedwingbare begeerte wordt werkelijk. En met het enkele woord 'Hinweg!' stoot vluchtend, door de handen zelf van haar die hem liefheeft, de zede, als de maatschappelijk geworden maatvolle binding, hem van zich.

Niet aan Antonio, die, als voorspel tot de tragedie, de heiligheid van de paleis-wet handhaafde, maar aan

de vrouw die zich alleen door de zede van haar geslacht en stand onaantastbaar voelt, gaat Tasso onder, en van het diepste van zijn chaos uit begrijpt hij niet dat deze zede, in het maatschappijleven, de kosmos is. Lijder aan vervolgings-waanzin ziet hij in de handelingen van zijn omgeving een samenzwering, in Antonio haar aanstichter, in de prinses een Sirene, in Lenore Sanvitale een koppelaarster.

Geheel gebroken, heeft hij nu naast zich, troostend en menselijk geroerd, Antonio, de wereld zelf die ook tegenover de schoonste bandeloosheid het recht op haar bestand in wezen houdt.

VII

Dit is het verloop, dit de draagwijdte van het tooneelstuk, waarin Goethe Tasso's lot uitbeeldde. Hij was niet Tasso. Hij was èn Tasso èn de wereld om deze heen, in aanleg. Hij was zelfs Tasso's tegenbeeld, en op een hooger plan dan één van de personen in zijn drama. Deze had zich van de wereld afgewend, haar wet miskend, en daardoor ook zichzelf de grond onttrokken waarop hij in die wereld leven kon. Goethe vereenigde zich met haar: hij vond in haar als wet wat hij in zichzelf erkende als noodzaak van eigen werk en wezen: de vorm. Vormgroei was het beginsel dat hij overal gevonden had, en indien er in hemzelf iets tragisch school, dan was het alleen dit: dat er tusschen groeien en volgroeid zijn een onderscheid van graad zoowel als van tijd bestaat. Het volgroeide is niet alleen het groeiende in een later tijdperk, het is ook wezenlijk iets anders. Goethe moest doen alsof het hetzelfde was. Hij moest de

wereld eerbiedigen alsof zij hetzelfde recht had als zijn innerlijk.

Het komt mij voor dat de eenige in het stuk, die aan deze hoogte van beschouwing nadert, de hertog is. Zijn wijze en toch menselijke gelatenheid laat meer dan eens voelen dat hij, wereld en innerlijk gelijkelijk erkennende, aan het laatste nog wel iets toe wil geven. Zijn eerste harde woord valt als Tasso, on-loochenbaar, die wereld, en daarmee zijn eigen innerlijk, *niet* erkent. Dan zegt hij inderdaad dat Tasso - waanzinnig, neen aan de grens van de waanzin is.

Daarom is Goethe's gedicht zoo bloeiend van taal, zijn drama zoo gesloten van bouw, omdat het een volgroeidheid is die nog de adem van het groeien draagt. Het is vervuld en het is hoopvol. Het is kunst, en het is werkelijkheid zooals nauwelijks een van zijn werken. Zijn geest zweefde op die grens van zekerheid en onzekerheid, van bevestiging en ontkenning, van vreugde en weemoed, waarin de waarheid van ons leven ligt. Geen werk van hem is daarom tegelijk zoo stellig en zoo weinig dogmatisch. Voor geen enkel kunnen wij zoo nauwkeurig zien wat hij bedoelde en moeten we ons toch zoo in acht nemen dat de scherpte van onze omschrijving niet te kort doet aan zijn vaagheid. Het is een blij gedicht en toch in niet mindere mate een aangrijpend. Het heeft de bezonnenheid van het drama, zijn bouw, zijn verdeeling, zijn spanning, zijn voorbereiding en zijn climax, en tevens de volle onbelemmerde dracht van de lyrische uitstorting. Het is zichtbaar en het is dadelijk.

VIII

Zonder het te vergelijken met drama's uit vroegere eeuwen kan men zeggen dat Tasso in de dramatische literatuur van de nieuwere tijd als een voorbeeld staat, gelijk aan deze en toch ongelijk, een baak waarnaar de latere zich te richten heeft; men kan aan een werk als dit geen hooger lof geven dan dat het is wat het zijn moest. Een groote, leven en wereld omspannende opvatting, een vormgeving even werkelijk als sober, een gedachtengang even onbelemmerd in zijn volledigheid als in zijn begrenzing, een rust die nooit zwakheid wordt en een kracht die zich nooit te buiten gaat, - dit alles tezamen het gevoel nalatend dat alles gezegd is: deze zijn de eigenschappen waaraan het herkend wordt. Wat het overigens inhoudt, doet niets ertoe. Of het grieksch of engelsch, hollandsch, fransch of duitsch is, wat maakt het uit tegenover het schouwspel dat een mensch gestegen is tot deze volkomenheid.

Wil men het drama Tasso als een standbeeld zien, dan kan men zeggen dat Goethe de schoone vorm ervan in Italië gevonden heeft, en dat die met leven te vullen zijn droom is geweest.

1916.

Goethe's Die Wahlverwandtschaften

I

Het grondplan

Goethe, natuurvorscher en dichter, gehuwd en door honderd betrekkingen gebonden aan een bepaalde konstellatie van menschen en toestanden, heeft de hartstocht erkend onder het beeld van die geheimzinnige aantrekkingskracht die sommige stoffen op elkaar uitoefenen en die hen dringt bestaande verbindingen op te geven en een nieuwe met elkander aan te gaan.

Hij ziet derhalve de hartstocht als onontkoombaar aan zoodra twee zulke tot keus verwante wezens elkander in gunstige omstandigheden naderen, en zij moeten zich met elkaar vereenigen tenzij ze in zichzelf of in hun omgeving een weerstand vinden groot genoeg om hun vereeniging te verhinderen.

De hartstocht dus in dit karakter van noodlottige en niets ontziende natuurkracht, van nu eenmaal ingeboren keurverwantschap, en de weerstand die het tot stand komen van de nieuwe verbinding beletten wil, zijn de twee machten wier werking en tegenwerking hij zich wenscht voortstellen.

Hij deed dit in de toon die hem op aanstonds zestigjarige leeftijd hoe langer hoe meer eigen werd:

die van het hogere onderricht. De vorm evenwel waarin hij het deed was die van het verhaal.

II

Eduard

Hoofdpersonen, als eigenlijke dragers van de hartstocht, zijn Ottilie en Eduard. De laatste getrouwd met Charlotte. Maar zooals de scheikundigen, wanneer zij twee stoffen willen scheiden ten einde een van hen met een derde te verbinden, een vierde plegen in te voeren, die dan met de in den steek gelatene zich zal kunnen vereenigen, zoo voegde Goethe aan zijn personen een vierde toe, die hij Der Hauptmann - wij zouden zeggen De kaptein - noemde, en die bestemd was in inniger verhouding tot Charlotte te treden.

Deze verhouding nochtans blijft episode; die wel het lot van de hoofdpersonen helpt meebepalen, maar tegenover de werkingen die zij zelf op elkaar uitoefenen onbelangrijk is.

Ottilie en Eduard zijn het daarom aan wie de verhaler zijn meeste zorg besteedt. De laatste is een beminnelijke, beschaafde man van middelbare leeftijd, niet van diepe ontwikkeling of sterk van karakter, maar van kind af gewend zich in alles toe te geven en hardnekkig in het volgen van zijn neigingen. De eerste is een jong meisje, volkomen innerlijk, voorbestemd tot liefhebben, dienen, zelfvergeten.

De liefde, zooals Goethe haar door deze personen toonen wil, is een natuurkracht. Zij werkt als zoodanig demonisch, dat wil zeggen, zonder re-

kening te houden met zedelijke of verstandelijke overwegingen. Een karakter als dat van Eduard is juist wat ze daartoe noodig heeft.

Eduard heeft in zijn jonge jaren, hoewel hij en Charlotte elkaar genegen waren, op aandrang van zijn ouders een niet-jonge, rijke vrouw getrouwd. Toen zij na een kort huwelijk stierf, reisde hij; totdat de lust bij hem opkwam, Charlotte, inmiddels weduwe met een bijna volwassen dochter, terug te zien. Bij de ontmoeting had hij, in het gevoel nu toch nog aan zijn jeugdwensch te kunnen voldoen, ook wel eenigszins romantisch-ridderlijk aangelegd, enkel oogen voor haar, en nièt voor haar nichtje Ottilie die ze opzettelijk bij zich gehouden had, en op wie de kaptein, ingevolge haar verzoek, Eduard's aandacht vestigde.

Het huwelijk had plaats, en wij vinden Eduard bezig nieuwe op oude boomen te enten en Charlotte de paden van het nieuwe park aan te leggen. Dadelijk blijkt dat hij behoefte aan gezelschap heeft. De kaptein, die geen passende betrekking vinden kan, wenschte hij bij zich te doen inwonen.

Charlotte vreest de verstoring van een leven dat beiden nu eenmaal begonnen zijn, en dat zij, met rustige vooruitziende geest, had aangevangen te ordenen. Zelf had zij Ottilie, die samen met haar eigen schitterende dochter Luciane op de kostschool, daar geen gelukkig leven leidt, gaarne in huis genomen, maar juist uit vrees voor de mogelijke gevolgen van een verandering had zij die wensch het zwijgen opgelegd. Als zij evenwel op Eduards aanhouden heeft toegegeven en de nieuwe gast zich goed schijnt aan te passen, besluit zij tot haar overkomst.

Al dadelijk voelt Eduard zich tot Otilie aangetrokken. Hij vindt haar onderhoudend, terwijl ze geen woord gezegd heeft. Hij volgt haar minste bewegingen. Hij richt zich tot haar bij het spreken, laat zich door haar in het boek zien bij het voorlezen, wat hij van anderen, ook van Charlotte, niet lijden kan en is gevoelig voor ieder teeken van haar genegenheid.

Dat de dienende liefhebbende aard van het meisje in 't bizonder voor Eduard opengaat is ook duidelijk. Zij richt zich geheel naar hem, bewust en onbewust, kent zijn lievelingsgewoonten, past zich aan bij zijn fluitspel, ontwikkelt haar handschrift naar het zijne.

De wederzijdsche liefde is dan ook spoedig genoeg uitgesproken. Het grieft Otilie dat Charlotte en de kaptein over Eduard als over een wel eens lastig kind spreken. Zij gelooft hem gaarne als hij zegt dat Charlotte zijn vriend liefheeft, en geen bezwaar zal hebben tegen een scheiding.

Die tweede liefde is onloochenbaar. Hoewel de kaptein Charlotte's plan verstoorde - haar plan van de paden in het nieuwe park, meen ik - neemt zij hem dat niet kwalijk, ziet hoe langer hoe meer de waarde van zijn inzicht, zijn bezonnenheid, zijn goed en mannelijk karakter. Het past bij het hare. Zij werken samen en als zij hoort, wat hij nog niet weet, dat hem een betrekking zal worden aangeboden die hen scheiden zal, staat ze als van de donder getroffen en beseft hoezeer de hartstocht haar al vermeersterd heeft. Maar in het ééne daaropvolgende oogenblik waarin hij zich niet bedwingen kan en haar een kus op de lippen drukt die ze *bijna* beantwoordde, blijft ze zich meester. 'Ons gevoel kunnen

we niet veranderen' zegt ze, 'maar wel onze toestand.' De aanstaande scheiding werd door haar meegedeeld en vastgesteld.

Eduard ging het intusschen heel anders. Hij had toch al weinig rekening gehouden met de omstandigheden. Nu Charlotte, helderziend tegenover zichzelf geworden, in het gevoel van haar verantwoordelijkheid voor de toekomst, besloot ook hem de noodzakelijke grenzen weer bewust te maken, geraakte hij dientengevolge in een stemming van verzet, vervreemding en volslagen onbedachtzaamheid. Hij begon met Otilie een briefwisseling, hij nam zijn kamerdienaar in 't vertrouwen teneinde haar een geschenk te koopen voor haar verjaardag, hij wilde haar op die dag, ook door uiterlijke teekenen, tot de heldin maken van het feest dat ter gelegenheid van de voltooiing van een buitenhuis gegeven werd. Tijdens dit feest geraakte zijn waanzin tot een hoogtepunt. Een jongen stortte van een opgeworpen dijk in de vijver, de kaptein begaf zich te water en redde hem, Charlotte sloeg voor de viering te doen eindigen en repte zich, gevolgd door de gasten, naar huis om zorg te dragen voor de drenkeling. Eduard dwong Otilie te blijven en liet een vuurwerk dat hij in 't geheim had laten gereedmaken, te harer eer afsteken. Temidden van het gesis, geknal, geknetter en geratel zat hij neven haar.

Toen de kaptein vertrokken was, stelde Charlotte voor, dat Otilie hetzij naar de kostschool terug, of in het gezin van een vriendin zou worden gezonden. Eduard, in de engte gedreven en niet in staat iets anders te doen dan tijd te winnen, vertrok van huis en liet de belofte achter, dat hij geen aanslag op Otilie plegen zou, zoolang zij bij Charlotte bleef.

Er woonde in de streek een gewezen dominee, die Mittler heette. Hij maakte er zijn werk van, oneenigheden bij te leggen. Zijn bezoek aan Eduard en wat er op volgde, vult het laatste hoofdstuk van het eerste boek van *Die Wahlverwandtschaften*. Ik laat het hier volgen, omdat het van Eduard's toestand en tegelijk van de omstandigheden waarin Charlotte en Ottilie bleven verkeerden, de kortste voorstelling geeft.

‘Dat die zonderling bedrijvige man, die we al hebben leeren kennen, dat Mittler, nadat hij van de ramp die onder deze vrienden was uitgebroken, bericht ontvangen had, hoewel geen van de partijen zijn hulp nog had ingeroepen, in dit geval geneigd was zijn vriendschap, zijn bekwaamheid te bewijzen en te oefenen, kan men zich denken. Toch scheen het hem geraden eerst een poos af te wachten; want hij wist te goed dat het moeilijker is beschaafde lieden in hun zedelijke verwickelingen te hulp te komen als onbeschaafde. Hij liet hen daarom een tijd lang aan zich zelf over; maar ten laatste kon hij het niet langer uithouden en haastte zich Eduard op te zoeken, die hij al op 't spoor gekomen was.

Zijn weg voerde hem naar een aangenaam dal, waar een lieflijk groene boomrijke weide door het overvloedige water van een stroomende beek nu doorslingerd dan doorruischt werd. Op de zachte hellingen strekten zich vruchtbare akkers en welgevulde boomgaarden uit. De dorpen lagen er niet te dicht op elkander: het heele landschap had een vreedzaam voorkomen en de afzonderlijke gedeelten schenen, zoo niet tot schilderen, dan toch tot wonen bijzonder aanlokkelijk.

Een welverzorgde plaats, met een net en be-

scheiden woonhuis, door een tuin omgeven, viel hem eindelijk in het oog. Hij vermoedde dat hier Eduard's tegenwoordig verblijf zou zijn; en hij vergiste zich niet.

Van deze eenzame vriend kunnen we zooveel zeggen dat hij zich in stilte aan het gevoel van zijn hartstocht geheel overliet en daarbij velerlei plannen maakte, velerlei verwachtingen koesterde. Hij moest zich bekennen dat hij Ottilie hier wou zien, dat hij ze hierheen voeren, hierheen lokken wou, en wat hij nog meer geoorloofds en ongeoorloofds zich niet verbood te denken. Dan dwaalde zijn verbeelding door alle mogelijkheden. Zoo hij haar hier niet bezitten, niet rechtmatig bezitten kon, zou hij haar het eigendom van het landgoed verschrijven. Daar zou zij stil voor zichzelf, onafhankelijk leven; zij zou gelukkig zijn, en - wanneer zijn verbeelding hem nog verder voerde in zelf-kwelling - misschien met een ander gelukkig zijn.

Zoo gingen zijn dagen voorbij in een eeuwig zweven tusschen hoop en smart, tusschen tranen en opgewektheid, tusschen voornemens, toebereidselen en wanhoop. Mittler te zien verraste hem niet. Zijn komst had hij al lang verwacht, en hij was hem zelfs niet onwelkom. Verwachtte hij hem als door Charlotte gezonden, dan hield hij reeds allerlei verontschuldigen, uitstel en ten slotte meer beslissende voorstellen gereed; hoopte hij echter iets te vernemen van Ottilie, dan was Mittler hem zoo lief als een hemelbode.

Verdrietelijk derhalve en ontstemd was Eduard, toen hij vernam dat Mittler niet van ginds kwam, maar uit eigen aandrif. Zijn hart sloot zich toe, en het gesprek vlotte eerst niet. Maar Mittler wist

te goed dat een door liefde vervuld en ingenomen gemoed een dringende behoefte heeft zich te uiten en hetgeen erin omgaat voor een vriend uit te storten. Hij nam er daarom genoegen mee, na eenig heen en weer praten, voor ditmaal uit zijn rol te vallen en in plaats van voor bemiddelaar voor vertrouwde te spelen.

Toen hij vervolgens Eduard vriendelijk berispte wegens zijn eenzaam leven, gaf deze ten antwoord: O, ik zou niet weten hoe ik mijn tijd aangenamer moest doorbrengen! Altijd ben ik met haar bezig, altijd in haar nabijheid. Ik heb het onschatbare voordeel mij te kunnen denken waar Ottilie zich bevindt, waar ze gaat, waar ze staat, waar ze uitrust. Ik zie haar vóór me doen en handelen als gewoonlijk, werken en voornemen, weliswaar altijd dat wat mij het meest genoegen doet. Daarbij echter blijft het niet: want hoe kan ik ver van haar gelukkig zijn! Nu zin ik in mijn verbeelding uit, wat Ottilie doen kan om in mijn buurt te komen. Ik schrijf lieve vertrouwelijke brieven van haar aan mij; ik antwoord haar en bewaar de bladen bij elkander. Ik heb beloofd niets tegen haar te ondernemen, en dat zal ik houden. Maar wat hindert haar zich naar mij te wenden? Is Charlotte misschien zoo wreed geweest, belofte en eed van haar te eischen dat zij mij niet schrijven, mij geen boodschap zenden zal? Het is natuurlijk, het is waarschijnlijk, en toch vind ik het ongehoord, onverdragelijk. Als zij mij lief heeft, zooals ik geloof, zooals ik weet, waarom besluit ze dan niet, waarom waagt ze dan niet, te vluchten en zich in mijn armen te werpen? Zij moest dat, denk ik vaak, zij kon dat. Als ik beweging hoor in de voorzaal, zie ik naar de deur. Zij zal binnen komen!

denk ik, hoop ik. Ach! en daar het mogelijke onmogelijk is, verbeeld ik me dat het onmogelijke mogelijk zal worden. 's Nachts als ik wakker word, de lamp een bevende schijn door de kamer werpt, moest haar gestalte, haar geest, een gevoelsbesef van haar voorbijzweven, nadertreden, mij aanvatten, een oogenblik maar, zoodat ik een soort van verzekering verkreeg dat zij aan mij denkt, dat zij mij behoort.

Eén vreugd maar blijft me nog. Toen ik bij haar was, droomde ik nooit van haar; maar nu in de verte zijn we in droomen tezamen, en vreemd genoeg, sedert ik andere beminnelijke menschen hier in de buurt heb leeren kennen, nu eerst verschijnt haar wezen me in de droom alsof ze zeggen wou: zie maar om u, ge vindt toch niets schooners en lievers als mij. En zoo mengt zich haar persoon in iedere van mijn droomen. Alles wat mij met haar overkomen is schuift zich over en door elkander. Dan weer onderteekenen we een kontrakt; daar is haar hand en de mijne, haar naam en de mijne; beide verwisschen elkander, beide omwinden elkander. Ook niet zonder smart zijn deze heerlijke begoochelingen van de verbeelding. Dikwijls doet ze iets dat de reine idee die ik van haar heb, beleedigt; dan voel ik eerst hoezeer ik haar liefheb, doordat ik boven alle beschrijving beangst ben. Dikwijls plaagt ze me, heel en al tegen haar natuur, en pijnigt me; maar dadelijk verandert haar uitdrukking, haar schoone, ronde, hemelsche gezichtje verlengt zich: het is een andere. Maar toch ben ik gekweld, onbevredigd en uitgeput.

Glimlach niet, lieve Mittler, of glimlach maar! O, ik schaam me niet voor deze aanhankelijkheid, deze, zoo ge wilt, dwaze razende genegenheid.

Neen, ik heb nog nooit liefgehad; nu weet ik eerst wat dat zeggen wil. Tot nu toe was alles in mijn leven maar voorspel, maar afwachting, maar tijdverdrijf, maar tijdverkwisting, tot ik haar leerde kennen, tot ik haar liefhad, en geheel en eigenlijk liefhad. Men heeft mij, niet juist in 't gezicht, maar toch achter mijn rug, wel verweten, dat ik knoei, dat ik in de meeste dingen een stumper ben. Het zij zoo, maar ik had dat nog niet gevonden waarin ik een meester kan zijn. Ik wil diegene zien die mij overtreft in het talent van het liefhebben.

Wel is het een jammerlijk, een smarten- en tranenrijk; maar ik vind het mij zoo natuurlijk, zoo eigen, dat ik het bezwaarlijk ooit weer zal opgeven.

Door deze levendige hartgrondige ontboezeming voelde zich Eduard wel opgelucht, maar tegelijk ook was hem iedere afzonderlijke trek van zijn wonderlijke toestand zoo duidelijk opeens voor oogen getreden, dat hij, door de pijnlijke tegenstrijdigheid overweldigd, in tranen uitbrak, die te rijkelijker vloeiden daar zijn hart, door zich meetedeelen, week geworden was.

Mittler, die zijn haastige aard, zijn onverbiddelijk verstand te minder kon verloochenen nu hij zich door deze smartelijke uitbarsting van Eduard's hartstocht ver van het doel van zijn reis zag weggerukt, uitte onomwonden zijn afkeuring. Eduard - luidde het - moest zich goedhouden, moest bedenken wat hij zijn waardigheid als man schuldig was, moest niet vergeten dat het de mensch tot de grootste eer strekt als hij zich in 't ongeluk te beheerschen, de smart met gelijkmoedigheid en kalmte te dragen weet, om hooggeschat, geëerd, en als voorbeeld gesteld te worden.

Geprikkeld, doordrongen door de pijnlijkste aandoeningen, als Eduard was, moesten deze woorden hem hol en leeg lijken. De gelukkige, de tevredene heeft goed spreken, stoof hij op; maar schamen zou hij zich als hij inzag hoe onuitstaanbaar hij wordt voor de lijdende. Een oneindig geduld moet er zijn, een oneindige smart wil de in tevredenheid verstarde niet toegeven. Er zijn gevallen, ja zeker, die zijn er! waarin iedere troost laaghartig en wanhoop plicht is. Een edele Griek, die helden verstaat te schilderen, versmaadt toch geenszins hen te laten weenen als ze smart lijden. Zelfs in het spreekwoord zegt hij: tranenrijke mannen zijn goed. Laat ieder van mij weggaan die droog van hart, droog van oogen is! Ik vervloek de gelukkigen, voor wie de ongelukkige enkel een schouwspel is. In de gruwelijkste toestand van lichaams- en geestesnood moet die zich edel bewegen om zeker te blijven van hun bijval, en, opdat zij hem in zijn dood nog toejuichen, als een zwaardspeler met fatsoen voor hun oogen omkomen. Lieve Mittler, ik dank u voor uw bezoek; maar ge zoudt mij een groote vriendschap bewijzen als ge nu de tuin, de streek bekeekt. We zien elkaar weer. Ik zal mijn best doen rustiger en u meer gelijk te zijn.

Mittler wilde liever inbinden, dan een gesprek afbreken dat hij niet zoo licht meer zou kunnen aanknoopen. Ook Eduard had er niets op tegen het voortzetten, daar het toch zijn doel al nader kwam.

Weliswaar, zei Eduard, leidt het heen en weer denken, het heen en weer spreken, tot niets; maar al sprekende ben ik mezelf eerst bewust geworden, heb ik eerst beslist gevoeld waartoe ik besluiten wil,

waartoe ik besloten ben. Ik zie mijn tegenwoordig, mijn toekomstig leven voor me; te kiezen heb ik slechts tusschen genot en ellende. Bewerk gij, beste Mittler, een scheiding, die zoo noodig is, die al heeft plaats gehad; bezorg me Charlotte's toetoeestemming. Ik wil niet verder uiteenzetten waarom ik geloof dat ze te verkrijgen is, ga heen, mijn vriend, geef ons allen onze rust, ons geluk weerom!

Mittler aarzelde. Eduard ging voort: Mijn lot en dat van Otilie zijn niet te scheiden, en wij zullen niet te gronde gaan. Zie eens dit glas! Onze naamletters zijn erin gesneden. Een vroolijk jubelende wierp het in de lucht, op de rotsgrond zou het in stukken springen, maar het werd opgevangen. Tegen hooge prijs heb ik het terug gekocht, en ik drink er nu dagelijks uit om me dagelijks te overtuigen dat alle betrekkingen onverwoestbaar zijn die het noodlot besloten heeft.

O wee mij, riep Mittler, wat moet ik met mijn vrienden niet een geduld hebben! Nu krijg ik nog zelfs te doen met het bijgeloof, dat me als het schadelijkste wat bij menschen zijn intrek kan nemen, gehaat blijft. Wij spelen met voorspellingen, voorgevoelens en droomen en maken daardoor het dagelijksch leven gewichtig. Maar als het leven zelf gewichtig wordt, als alles om ons beweegt en woelt, dan wordt het onweer door die spoken nog maar verschrikkelijker.

Laat in deze onzekerheid van ons leven, riep Eduard, tusschen dit hopen en vreezen, het hulpbehoevende hart toch maar een soort van leid-ster, waar het naar op kan zien, al kan het er niet naar sturen.

Ik kon erin berusten, antwoordde Mittler, als daarbij dan maar met eenige konsekwentie werd te werk gegaan; maar ik heb altijd gemerkt dat op de waarschuwendende teekens niemand let; alleen op de vleiende en belovende richt zich de opmerkzaamheid en voor die alleen is het geloof levend.

Daar zich nu Mittler zelfs in dat donkere gebied gevoerd zag, waarin hij zich steeds minder op zijn gemak voelde hoe langer hij er vertoefde, nam hij de dringende wensch van Eduard, die wou dat hij naar Charlotte ging, wat gewilliger op, want wat zou hij in dit oogenblik nog tegen Eduard aanvoeren? Tijd winnen, nagaan hoe het met de vrouwen stond, dat was het wat hem zelfs volgens zijn eigen beginselen nu nog te doen bleef.

Hij haastte zich naar Charlotte die hij als naar gewoonte opgeruimd en rustig vond. Zij vertelde hem gaarne alles wat was voorgevallen, want uit Eduards spreken kon hij alleen de uitwerking opmaken. Hij van zijn kant polste voorzichtig, kon het evenwel niet over zich verkrijgen het woord scheiding, al was het maar in 't voorbijgaan uittespreken. Hoe verwonderd, verbaasd, en bij zijn denkwijze verheugd was hij daarom, toen Charlotte hem na zoo veel bedroevends eindelijk zei: Ik moet gelooven, ik moet hopen, dat alles weer in orde, dat Eduard weer bij me komt. Hoe kan het ook anders, daar ge me in blijde verwachting vindt.

Versta ik u goed? riep Mittler uit. - Volkomen, antwoordde Charlotte. - Duizendmaal gezegend zij deze tijding, riep hij, de handen in elkaar slaand. Ik ken de kracht van dit argument op een mannehart. Hoeveel huwelijken heb ik daardoor bespoedigd, bevestigd, hersteld gezien! Meer dan duizend woorden

werkt zulk een blijde verwachting, die waarlijk de blijdste verwachting is die we bezitten kunnen. Maar, ging hij voort, wat mij betreft, zou er alle reden zijn voor teleurstelling. In dit geval, zie ik wel, wordt mijn eigenliefde niet gestreeld. Bij u kan mijn werkzaamheid geen dank verdienen. Ik kom me voor als die arts, mijn vriend, wien iedere behandeling gelukte die hij om Godswil aan armen deed, maar die zelden een rijke genezen kon die hem goed betalen wou. Gelukkig volgt hier de genezing vanzelf, terwijl mijn moeite en toespraak vruchteloos zouden gebleven zijn.

Charlotte verlangde nu dat hij de boodschap aan Eduard brengen zou, een brief van haar meenemen, en zien wat te doen, wat te herstellen viel. Maar dat wou hij niet. Alles is al gedaan, riep hij. Schrijf uw brief! Iedere bode is zoo goed als ik, mijn schreden moet ik richten naar waar ik noodiger ben. Ik kom weer als ik u geluk kan wenschen, ik kom bij de doop.

Charlotte was ditmaal, zooals reeds meer, ontevreden met Mittler. Zijn voortvarendheid bewerkte veel goeds, maar zijn overhaasting was schuld aan menige mislukking. Niemand was afhankelijker dan hij van plotseling opgevatte meeningen.

Charlotte's bode kwam bij Eduard, die hem niet zonder schrik ontving. De brief kon even goed Ja als Neen luiden. Hij dorst hem lang niet open maken, en hoe getroffen stond hij bij de lezing, hoe versteend bij de volgende plaats, waarmee het schrijven eindigde.

“Herinner u die nachtelijke uren toen ge uw vrouw avontuurlijk als minnaar bezocht, haar onwederstaanbaar tot u trokt, haar als een beminde,

als een bruid in de armen sloot. Laat ons in deze vreemde toevalligheid een schikking van de hemel vereeren, die voor een nieuwe band van onze verhouding gezorgd heeft in het oogenblik nu het geluk van ons leven dreigt uiteen te vallen en te verdwijnen.”

Wat van dit tijdstip af in de ziel van Eduard omging, ware moeielijk te schilderen. In zulk een verwarring komen eindelijk oude gewoonten, oude neigingen weder naar voren, om de tijd te dooden of de duur van het leven te vullen. Jacht en oorlog zijn zulk een voor de edelman naastbij liggende uitredding. Eduard snakte naar de uitwendige gevaren om ze tegen de inwendige op te wegen. Hij smachtte naar zijn ondergang, omdat het bestaan hem ondragelijk dreigde te worden; ja, het was hem een troost te denken, dat hij niet meer wezen zou en juist daardoor zijn vrienden gelukkig kon maken. Niemand legde zijn wil iets in den weg, daar hij zijn besluit geheim hield. In allen vorm stelde hij zijn testament op: het was hem een zoete aandoening, Ottilie het landgoed te kunnen vermaken. Voor Charlotte, voor het ongeborene, voor de kaptein, voor zijn bedienden, was gezorgd. De juist uitgebroken oorlog begunstigde zijn voornemen. Halfheden van het legerbestuur hadden hem in zijn jeugd veel last gegeven; hij had dientengevolge de dienst verlaten: nu was het hem een heerlijke gewaarwording met een veldheer uittetrekken van wie hij zich zeggen kon: onder zijn aanvoering is de dood waarschijnlijk en de overwinning gewis.’

III Ottilie

Wat Goethe met Ottilie voor had, blijkt eerst uit het tweede boek. Hoewel een vervolg op het eerste, is dit zozeer een geheel dat het zijn eigen afzonderlijke kompositie heeft en men al het vorige als een inleiding ertoe beschouwen kan. Men zou het kunnen noemen: Ottilie's heiliging.

Deze vrouwelijke hoofdpersoon is, evenals Eduard, drager van hartstocht. Drager wil, bij hem als bij haar zeggen: geleider, omdat de hartstocht als een natuurkracht beschouwd wordt. Die kracht, dezelfde die stoffen verbindt, verbindt ook mensen. En onfeilbaarder naarmate zij geschikter zijn om haar door te laten. Wij zagen dat Eduard, beminnelijk, weinig diep, niet sterk van karakter, gewend zich toe te geven en hardnekkig in het volgen van zijn neigingen, daartoe gunstig was aangelegd. Maar veel dadelijker nog dan hij voor liefde toegankelijk, is Ottilie; en bovendien - Doch dat allerbelangrijkste wat ze meer is, bespreken we straks afzonderlijk.

De eerste trek die we aan haar erkennen is deze: dat zij de wereld niet een willekeurig middelpunt geven kan. De naïeve mensch geeft aan de wereld zichzelf, zijn eigen fysieke persoon, als middelpunt. Ottilie kan dat niet. Het wordt ons nadrukkelijk te verstaan gegeven: zij heeft een gebrek aan fysieke zelfbekrachtiging. Zij eet weinig. Zij kleedt zich sober. De indrukken verwarren haar, en een tergende hoofdpijn aan de linkerzijde is het symptoom van een doffe gevoeligheid en van een onvermogen zich tegenover de middelpuntvliedende wereld te

handhaven. Zij is niet in staat de verspreide kundigheden die men haar wil bijbrengen, om hunzelfs wil te onthouden. Ook niet ze door een vlugge, zij 't ook onjuiste en tijdelijke veralgemeening saam te binden. Zij begrijpt alleen wat tot haar gemoed, tot haar gevoel van aanhankelijkheid, van liefde een betrekking heeft, en alleen in het verband dat haar dan het ware blijkt. Zij kan ook haar onvermogen niet door woorden uiten. Wanneer men iets van haar verlangt dat zij onmogelijk kan toegeven, vouwt zij de handen, heft ze voor de borst, en ziet haar pijniger smeekend aan.

Een natuur dus die alleen zichzelf is wanneer een kern van liefde in haar gestalte krijgt, en buiten haar zichtbaar wordt, en ze van deze uit, de wereld kan ordenen.

Haar natuurlijke toestand, was in zelfvergeten iets doen voor anderen. Zij knielt voor Charlotte. Haar eerste beweging als iemand iets vallen laat, is het op te rapen. Zij denkt dan aan Karel I, die voor zijn rechters staande zich bukken moest toen hem het gouden knopje van zijn stok ontglipte. Zoals zij op de kostschool alles begreep wat een liefhebbend hulpleeraar haar bijbracht, hoewel zij het ook daar niet op het examen tot haar voordeel kon doen uitschijnen, zoo ziet zij in Charlotte's huishouding dadelijk alles in, en onbewust onmiddellijk rondom Eduard als middelpunt. Zij is dan een onafgebroken reeks van bevallige bewegingen.

Zoo gezien is zij tot niets anders voorbestemd dan tot minnares van Eduard, gelijk Eduard, zooals we zagen, zich niets dan haar minnaar voelde.

Doch nu ontdekt Goethe aan haar - wat hij aan Eduard niet deed - een dieper geheim.

Wanneer de natuur door een mensch haar aantrekkingskracht uitoefent zal de verliefde, wanneer zij niet geheel in het lichaam bevangen is, wel in de minnaar het beeld en de vertegenwoordiger van de natuur zien, maar tevens in of nevens hem de natuur-zelf erkennen die zijn goddelijke oorsprong is.

Goethe duidt aan dat Ottilie met de natuur in een onmiddellijke en geheimzinnige gemeenschap staat. Hij doet dat door het verhaal van haar onbewuste gevoeligheid voor de aanwezigheid van bepaalde geologische en mineralogische formaties: onverklaarbare gevoelens, het optreden van de hoofdpijn aan de linkerzijde, en de slingerbewegingen als zij een draad met aan 't uiteinde een metalen voorwerp boven andere dergelijke houdt. Zij heeft de aanleg van een medium en ervaart toestanden van schijnslaap.

Op een andere plaats zegt hij: Ottilie was geheel gevuld door Eduard en *door de godheid die alles doordringt*.

Van dit oogenblik aan is Ottilie dus niet enkel, zoals Eduard, de door de natuur tot liefde oor een mensch bezetene, maar zij erkent die natuur, met wie ze in geheimnisvolle gemeenschap leeft, als de godheid waarvan ze afhankelijk is.

Maar de mensch is beperkt en kenbaar, de natuur oneindig en ondoorgrondelijk. In het bepalen van ons lot kan dus de mensch veel, maar nooit alles zijn. In laatste aanleg is dezelfde natuur die in de menschen liefde is, ook het noodlot dat langs onbegrijpelijke wegen naar zijn eigen doel streeft, dat daartoe middelen gebruikt die wij niet verwacht hebben, dat ons als schuld aanrekent wat we on-

wetend tegen zijn onbekende bedoeling misdaan hebben, de liefde zelfs die hij in ons geschapen heeft, die ons uit een baan trok waartoe we nooit meer kunnen terugkeeren, ons bond aan een ander, met wie we ons niet zullen vereenigen omdat zij, de natuur, als noodlot, die vereeniging niet wil.

Hier ontmoeten we dus de twee machten van Goethe's grondplan: de aantrekkingskracht en de weerstand, dat wil zeggen de Liefde en het Noodlot, en beide als Natuur, en beide in Ottilie.

Wie zich aan de liefde overgeeft is Minnaar, wie ziende de wil van het noodlot doet is Heilige.

Het tweede boek, zei ik, is het verhaal van Ottilie's heiliging.

Het begint met drie hoofdstukken die onze aandacht bepalen bij de kerk en de kapel waarin ze als wonderwerkende heilige zal worden bijgezet. Tusschen dat begin en dat einde voltrekt zich haar ontwikkeling.

Toen Eduard, zonder afscheid van haar te nemen vertrokken was, toen zij hem had zien wegrijden zonder te weten waarheen, toen Charlotte over alles sprak, alleen niet over haar echtgenoot, toen de tafel gedekt was alvorens zijzelf het doen kon, en slechts voor twee, toen was ze nadenkend en bezorgd geworden, maar troostte zich met de gedachte dat Eduard misschien enkel zijn vriend een eindweegs vergezelde. Maar toen tegen Charlotte's bedoeling Eduards reiswagen onder het venster en zijn bediende met een schijnboodschap in de kamer kwam - een bedekte en mislukte poging om een oogenblik met Ottilie alleen te spreken - begreep zij dat Eduard voor lang was weggegaan, maar minder dan ooit wat de reden was.

‘Wij vermogen niet’ - zegt Goethe - ‘haar smart, haar tranen te schilderen, zij leed onbeschrijfelijk. Zij bad enkel God dat hij haar over deze dag maar heen zou helpen; zij kwam de dag en de nacht door en toen ze zich terugvond geloofde ze een ander mensch te zijn.

‘Ze was niet kalm geworden, ze berustte niet, maar ze was, na zulk een verlies, nog in het leven en ze had nog meer te vreezen. Haar naaste zorg, nadat haar bewustzijn terugkeerde, was dadelijk: dat zij nu ook, evenals de mannen, zou worden verwijderd. Zij vermoedde niets van Eduards bedreiging, waardoor het verblijf bij Charlotte haar verzekerd was; het gedrag van Charlotte zelf evenwel was geruststellend. Deze zocht het goede kind aan het werk te houden en liet haar maar zelden, maar ongaarne, alleen; en hoewel zij wel wist dat men met woorden niet veel tegen een wezenlijke hartstocht kan uitwerken, kende ze toch de macht van de bezonnenheid, van het bewustzijn, en bracht daarom velerlei tusschen zich en Ottilie ter sprake.’

Toen ze in het gesprek ook, als een bekende en besloten zaak, een aanstaand huwelijk van de kaptein noemde, trof dit Ottilie omdat daardoor alles een ander voorkomen kreeg dan zij na Eduards verzekeringen meende. Haar opmerkzaamheid op iedere van Charlotte's woorden en handelingen werd grooter. ‘Ottilie was wakker, scherpzinnig, argwanend geworden, zonder het te weten.’

‘Een eigenlijke open overeenstemming met Charlotte kon ook moeielijk meer tot stand komen. De toestand van de twee vrouwen was te verschillend. Als alles bij het oude bleef, als men in het spoor van de wettige leven terugkeerde, won Char-

lotte aan geluk voor het heden, en aan helder uitzicht in de toekomst; Otilie daarentegen verloor alles, men kan wel zeggen alles; want leven en vreugde had zij pas in Eduard gevonden, en in de huidige toestand voelde ze een oneindige leegte, zooals zij zich vroeger nauwelijks had kunnen voorstellen. Want een hart dat zoekt, voelt wel dat het iets mist; een hart dat verloren heeft voelt dat het ontbeert. Verlangen verandert in mismoedigheid en ongeduld en een vrouwelijk gemoed, gewend aan wachten en afwachten, zou dan uit zijn kring willen treden, werkzaam worden, ondernemen en zelf voor zijn geluk iets doen.

Otilie had van Eduard geen afstand gedaan. Hoe kon ze het ook, ofschoon Charlotte, wijs genoeg, tegen haar eigen overtuiging als vaststaand deed voorkomen dat een rustige vriendschappelijke verhouding tusschen haar man en Otilie mogelijk was. Maar hoe dikwijls lag deze 's nachts, als ze haar kamer gesloten had, op de knieën voor het kostbare koffertje, Eduards verjaargeschenk, en bekeek de schoone stoffen en sieraden waarvan zij nog niets gebruikt, niets versneden, niets vervaardigd had. Hoe dikwijls snelde ze met zonsopgang het huis uit, waarin zij eerst haar gelukzaligheid gevonden had, naar buiten, de streek in, die zij anders niet te zoeken placht. Ook op het land kon ze niet blijven. Ze sprong in de boot en roeide tot midden in het meer: daar haalde ze een reisbeschrijving te voorschijn, liet zich door de bewogen golven schommelen, las, droomde zich in den vreemde, en altijd vond ze daar haar vriend; aan zijn hart was zij altijd nabij gebleven, hij aan het hare.'

Zoo leefde ze totdat na Mittler's bezoek en de

terugkomst van de aan Eduard afgezonden bode, ook haar het geheim van Charlotte bekend werd. 'Geschokt, evenals Eduard, en meer nog, trok ze zich in zichzelf terug. Zij had verder niets te zeggen. Hopen kon ze niet en wenschen mocht ze niet.'

Dit alles was aan de gebeurtenissen die de inhoud van het tweede boek vormen, voorafgegaan. Allereerst ontmoeten ons daar de werkzaamheden aan kerk en kerkhof. Gedachten uit Otilie's dagboek worden ons voorgelegd, en de eerste luidt: 'Eens naast hen te zullen rusten die men liefheeft is de aangenaamste voorstelling die de mensch hebben kan wanneer hij verder denkt dan dit leven. Tot de zijnen verzameld te worden is zulk een hartelijke uitdrukking.' Haarzelf vinden wij daarop bezig, samen met de jonge architect, die door de kaptein tot het voltooiën van de nieuwe aanleg geroepen was, een kleine zijkapel te beschilderen die hij in het oude gebouw had blootgelegd. De jonge man is begonnen in haar zijn ideaal te zien, haar eigen gelaat scheen te glimlachen van de zoldering. Toen het werk gereed was had hij de kapel gesloten, in het geheim geschilderde ruiten doen aanbrengen, oude koorstoelen aan de wand geplaatst. Alleen - zoo verzocht hij - zouden de vrouwen het bezichtigen. Maar door Charlotte, die wegens haar bevalling iedere verrassing vreesde, vooruit gezonden, kwam Otilie er onvergezelschap. Toen, zittende op een van de stoelen, scheen het haar 'alsof zij was en niet was, gewaarwerd en niet gewaarwerd, alsof dit alles voor haar, zij voor zichzelf verdwijnen ging.' Tot zichzelf komend snelde ze huiswaarts. 'Het was de avond voor Eduards geboortedag. Hoe anders had zij gehoopt die te vieren: hoe had

alles voor dit feest moeten getooid zijn. Maar de heele herfstelijke bloemenrijkdom stond onafgeplukt. Deze zonnebloemen wendden nog altijd hun gezicht naar de hemel; deze asters zagen nog altijd stil bescheiden voor zich, en wat ervan tot kransen gebonden was had alleen tot model gediend voor hun beschildering van een ruimte, die, wanneer zij niet uitsluitend een kunstenaars-gril zou blijven, wanneer zij ooit tot iets dienen zou, alleen voor een gemeenzame begraafplaats geschikt scheen.' Ze was alleen en ze voelde het. Ze had geen hoop meer, ooit op Eduards' arm te leunen, aan hem een steun te vinden.

De beteekenis van de volgende hoofdstukken, waarin het wilde bezoek van Luciane, Charlotte's dochter, beschreven wordt, ligt hierin dat de pas begonnen loutering, dat wil voorloopig zeggen vermenschelijking, van Otilie er volledig wordt voorgesteld.

Eerst dof en instinktmatig dienend, was daarna Eduards zichtbare tegenwoordigheid haar het midden van het heelal geweest. Hij was het nu in haar geest, als vertegenwoordiger van de godheid, maar aan zijn persoon kon zij zich niet toewijden. Zij deed het aan de bloemen in de tuin, zij had samengewerkt met de architect, nu moest zij in een druk en verscheiden gezelschap, voorziend en regelend, optredend en terugwijkend, de persoonlijkheid ontplooiën die ze geworden was.

Zeker bedoelde Goethe, door haar contrast met Luciane die persoonlijkheid scherp te doen uitkomen. Maar in de schildering van dit contrast zou de stralende uiterlijkheid van Charlotte's dochter te veel en te uitbundig lijken, als niet de ontplooiing

van Ottilie's innerlijk, aanhoudend en uitvoerig de aandacht trok.

Geen dwazer denkbeeld dan te meenen dat Goethe als tijdwinning, teneinde de duur van Charlotte's zwangerschap door te komen, het verhaal van dat bezoek verzonnen had. Maar meer dan dwaas, kortzichtig in de hoogste mate is het, te wanen dat de gedachten uit Ottilie's dagboek bij wijze van bladvulling zijn ingelast.

Wel moet ons die zwangerschap, als de groei van het Noodlot, bijblijven. Goethe zelf heeft de langzaamheid van die groei, die in de opzettelijke langzaamheid van het verhaal een verschijning kreeg welke door on-inzichtigen kon worden misverstaan, in het begin van het tweede boek opzettelijk aangeduid. Sprekende van Charlotte zegt hij: 'met eerbied zien we naar een gemoed, waarin het zaad van een groot noodlot is uitgeworpen, dat de ontwikkeling van die bevruchting moet afwachten en noch het goede, noch het kwade, noch het gelukkige, noch het ongelukkige dat daaruit ontspringen zal, verhaasten mag en kan.'

Ook vestigt hij er de aandacht op dat onder Ottilie's gedachten vaak die van haar omgeving voorkomen.

Maar hij zou Goethe niet geweest zijn, als hij een oogenblik in zijn plan - een plan waarvan hij zegt dat het vooruit in allen deele vaststond - was afgeweken van wat nu de diepe en al het gebeurende bindende hoofdzaak geworden was: naast de lichamelijk-innerlijke groei van Charlotte de geestelijkinnerlijke groei van Ottilie.

De dagboek-bladzijden zijn dan ook ongewoon belangrijk. Zij zijn, neven de weinige daden van Ottilie, haar vele overwegingen.

Luciane, die niemand niet lijden mocht, omdat zij ernaar streefde, en er ook in slaagde, allen in haar dienst optenemen, was afkeerig van Otilie. Haar uiterlijkheid, die leefde in lange bogen en nooit naar de diepte ging, haatte de innerlijkheid die rustte in het eigen middelpunt. Haar schittering werd onrustig voor deze eenvoud, die stil, en toch altijd de schoonste bleef. Zij plaagde haar, niet uit boosheid van gemoed, maar uit natuurverschil. Zij hield haar op een afstand, omdat ze haar werking vreesde, zonder dat ze wist waar die uit voortkwam. Zij verkwistte en tirannizeerde omdat rust en groei en inzicht en zelfbezit haar vijandig waren.

Otilie daarentegen ging haar stille weg en schreef in haar dagboek de opmerkingen die een wereld van gasten op haar maakte. De jonge architect, de eenige met wie zij een klein geschil had, toen hij weigerde zijn portefeuille met teekeningen in handen te geven van een eerbied-looze menigte, zei tot haar: Het voegzame is met u geboren.

Zoo is het ook. Goethe heeft nooit schooner samenlevingswijsheid geschreven dan die in haar dagboek.

‘Iedere nadrukkelijke uitspraak verwekt haar tegendeel.’

‘Wat voor fouten mogen we behouden, ja zelfs aan ons kweken? Zulke die anderen eer vleien dan kwetsen.’

‘Men kan een gezelschap alles opdringen: alleen niet wat voortgezette aandacht vergt.’

‘Tegen groote voorrechten in anderen bestaat er geen redmiddel dan de liefde.’

Dit zijn waarheden die men vinden kan zonder ze bij Goethe te lezen; maar welk een geluk is het ze te vinden, ze in zijn jeugd te vinden.

Toen Luciane met haar bende vertrokken was, wilde de architect, die haar bij het vertoonen van levende beelden behulpzaam geweest was, niet op zijn beurt afscheid nemen - daar het werk waarvoor men hem geroepen had, voltooid was - alvorens nu ook Ottilie in zulk een beeld van zijn vinding te hebben zien optreden. Het kerstfeest naderde en hij wilde het vieren door een voorstelling van de heilige familie, maar niet zonder dat zij er de moeder Gods in was, waartoe hij haar in zijn gedachten al lang had verheven.

Nadat Charlotte de schroom van Ottilie overwonnen had, greep de voorstelling werkelijk plaats. Zij was de hoogste verheerlijking door middel van de kunst die Goethe het schoone gemoed, waarin door lijden de loutering begonnen was, had toegedacht. Maar tegelijk wenschte hij aan de sfeer van de kunst een andere te doen stooten, die voor hem, niet het minst in dit werk, gelijkwaardig ermee was, namelijk die van de leering.

Terwijl het beeld, eerst in schemer, nu in volle verlichting te zien was, trad die hulpleeraar van de kostschool binnen, die Ottilie, tijdens haar verblijf daar, zoo goed begrepen, en tot wie ze zoo had opgezien.

‘Een vreemde ontroering beving haar. Hoeveel was er gebeurd sedert zij de stem van deze trouwe leeraar het laatst gehoord had! Als bij bliksemlicht toog de rij van haar vreugden en smarten snel aan haar ziel voorbij, en tevens de vraag: kunt ge hem alles bekennen en blootleggen? En hoe weinig zijt ge waard onder deze heilige gestalte voor hem te verschijnen, en hoe zonderling moet het hem voorkomen *u die hij nooit dan natuurlijk gezien heeft, als masker waartenemen.*’

Van het levende beeld sprak hij niet. Maar toen men hem kerk en kapel toonde, uitte hij zich: 'wat mij betreft, zei hij, kan mij deze nadering, deze vermenging van het heilige tot en met het zinlijke geenszins behagen, niet behagen dat men bijzondere plaatsen wijdt, heiligt en tooit om eerst daar een gevoel van vroomheid te wekken en te onderhouden. Geen omgeving, zelfs de gemeenste niet, mag in ons het gevoel van het goddelijke storen, dat ons overalheen begeleiden en iedere plek tot een tempel wijden kan. Het hoogste, het voortreffelijkste in mensen is vormloos, en men moet zich in acht nemen het anders dan tot edele daden te vormen.'

Toen hij evenwel Otilie's wijs van kinderen optevoeden onderzocht had, vond hij 'niets tot schijn en uiterlijkheid gedaan, maar alles gericht op het innerlijke en noodzakelijke.'

Zijn ideaal was Otilie te huwen en samen met haar de school te drijven die de bejaarde eigenares hem wenschte aftestaan.

Hij moest tot na de bevalling van Charlotte geduld hebben.

Otilie schreef in haar dagboek: 'Een leeraar, die het gevoel voor een enkele goede daad, voor een enkel goed gedicht wekken kan, heeft meer tot stand gebracht dan hij die ons heele reeksen lagere natuurvormen naar naam en voorkomen laat uit het hoofd leeren: want dit laatste bevestigt ons alleen, wat we toch al kunnen weten, dat de mensch het best en uitsluitend het beeld van de godheid vertoont.'

Aan verschillende sferen rakend, door verschillende heengaande, er als het middenpunt van uit-

makend, zoo schijnt het of Goethe de ontwikkeling van Otilie toonen wil.

De geboorte van Charlotte's kind onthulde schrikwekkend een nieuwe sfeer, waarvan de geheimen aanstonds bij een bezoek van twee vreemden nog dieper zouden raadselen.

'Otilie zorgde voor de huishouding, terwijl ze nauwelijks eraan denken mocht wat zij deed. Zij had zich weliswaar geheel overgegeven, zij wenschte voor Charlotte, voor het kind, voor Eduard ook verder hulpvaardig haar best te doen, maar zij zag niet in hoe het mogelijk zou zijn. Niets kon haar voor volledige geestverwarring bewaren, dan dat ze iedere dag haar plicht deed.'

Het kind werd geboren. Otilie en Mittler waren doopgetuigen. Toen Otilie het kind in haar armen ontving en het in de oogen zag, schrok ze, want het waren haar eigen oogen. Mittler, toen hij het ontving, schrok ook, want het droeg de trekken van de kaptein.

De oude geestelijke stierf tijdens de plechtigheid.

'Zoo onmiddelijk geboorte en dood, graf en wieg neven elkaar te zien en te denken; niet alleen met het voorstellingsvermogen, maar met de oogen deze geweldige tegenstellingen te verwerkelijken; was voor de omstanders een zware taak, temeer nu ze hun zoo verrassend snel werd opgelegd. Otilie alleen bezag de ingeslapene, die nog altijd zijn vriendelijke innemende uitdrukking behouden had, met een soort nijd. Het leven van haar ziel was dood, waarom zou het lichaam nog voortduren.'

Wij zijn in de sfeer geraakt van het wonderbaarlijke. De scheiding van lichaam en ziel is zelfs uitgesproken. De gedachte dat wij deel zouden

kunnen hebben aan een wereld die met onze zichtbare en redelijke niet samenviel, was Goethe niet vreemd. Maar liever dan een sprong te maken naar het bovennatuurlijke, wilde hij het natuurlijke uitbreiden. Zijn verbeelding was zóó aangelegd dat zij in de Natuur haar alomvattende Beeld had. Waren er in hem gevoeligen die zich door haar niet schenen te kunnen belichamen, dan greep hij naar afgeleide, aan kunst of kerk ontleende gestalten, die toch middelijk als natuur konden verstaan worden, of naar verschijnselen die hoewel ondoorgrond en misschien ondoorgrondelijk, toch als haar dadelijke openbaringen konden gelden en haar zelfs, juist door hun raadselachtigheid, een grooter ontzag, een schuwer vereering verzekerden.

Charlotte en Eduard hadden elkaar omhelsd, terwijl deze in de verbeelding Otilie, gene de kaptein in de armen sloot. Het kind droeg het wezen van die beide. Een geheime werking van de natuur was hier aan het licht gekomen.

Hoe Otilie ook door haar droom met geheime natuurmachten in betrekking stond, spreekt Goethe dan uit in het volgende.

'Voerde haar zoo de dag met zijn droevige gebeuren vaak tot de overdenking van vergankelijkheid, verliezen, scheiden, zoo waren haar daarentegen wonderbaarlijke nachtelijke verschijningen tot troost gegeven, zulke als haar het bestaan van de beminde verzekerden en haar eigen leven bevestigden en versterkten. Als ze zich 's avonds ter ruste gelegd had en nog in het zoete gevoel tusschen waken en slapen zweefde, scheen het haar, alsof ze in een blanke maar zacht verlichte ruimte staarde. Zij zag daarin Eduard heel duidelijk, en wel niet gekleed

zoals zij hem anders gezien had, maar in oorlogsdracht, telkens in een andere houding, die echter volkomen natuurlijk was en niets fantastisch had: staand, gaand, liggend, rijdend. De gestalte, tot in onderdeelen duidelijk, bewoog zich gewillig vóór haar, zonder dat zij iets ervoor deed, zonder dat ze wilde of de verbeelding inspande. Menigmaal zag zij hem omgeven, vooral door iets bewegelijks, dat donkerder dan de blanke grond was; maar ze onderscheidde nauwelijks schaduwbeelden die haar soms als mensen, als paarden, als boomen en gebergte voorkwamen. Gewoonlijk sliep ze onder de verschijning in, en als ze na een rustige nacht 's morgens ontwaakte, was ze verkwikt, getroost, voelde zij zich overtuigd dat Eduard nog leefde, dat zij nog met hem in de innigste verhouding stond.'

Een ziele-verhouding was het, want dacht zij aan dat alles wat zij persoonlijk sedert een jaar gewonnen en verloren had, dan wist zij zich niet anders te helpen dan door arbeid. Van zichzelf had zij aftezien. Als zij dan ook in het nieuwe voorjaar het opgroeiende kind verzorgde werd het haar heelenal klaar 'dat haar liefde, om te volgroeien, geheel belangeloos worden moest, ja in sommige oogenblikken geloofde zij die hoogte al bereikt te hebben.'

In haar dagboek lezen we: 'Alles wat in zijn soort volkomen is, moet boven zijn soort uitstijgen, het moet iets onvergelijkelijks worden. In veel van zijn tonen is de nachtegaal nog vogel; dan stijgt hij zijn klasse te boven en schijnt alle gevederden te willen leeren wat eigenlijk zingen heet.'

Zichzelf overtreffen, door van haar vroeger zelf, het beperkt natuurlijke, afstand te doen, in deze grondtoon van haar gedachten wordt ze versterkt

door het bezoek van die twee vreemden, de Lord en zijn reisgenoot. Het ongenoeglijke van het reizend leven kwam haar in de schildering van haar engelsche bezoeker zoo pijnlijk tot het bewustzijn dat zij op haar kamer moest uitweenen, en dat zij besloot, het kostte wat het wou, tot Eduards vereeniging met Charlotte haar uiterste best te doen, haar smart en haar liefde op een stille plek te verbergen en zich door werkzaamheid afteleiden. Hoe pijnlijk moet haar het verhaal hebben aangedaan dat de andere gast voorlas, de novelle van de zonderlinge buurkinderen, die ondanks vervreemding en dreigend verdrinken elkander voor goed vonden. Tijdens dit bezoek was het ook dat zij gevoelig voor de aantrekking van metalen, en een medium bleek.

Wij merken wel, als de vertelling tot hier gevorderd is, dat wij de ontkenning naderen. Er is niet veel meer noodig om het tengere boompje dat Otilie is, geheel te ontwortelen. Met Eduards terugkomst uit de oorlog begint het Noodlot in te grijpen. Hij overreedt de kaptein (nu majoor), die ondanks opgeworpen plannen ongehuwd was gebleven, naar Charlotte te gaan en een scheiding voor te stellen. Zelf wacht hij in de nabijheid op een teeken. Maar zijn onrust drijft hem het park in. Hij vindt Otilie aan het water lezende met het kind naast zich. Het kind van een dubbele echtbreuk, zegt hij, dat zijn ouders scheidt inplaats van ze te verbinden. Van Charlotte stelt Otilie haar lot en het zijne afhankelijk, maar met haar eerste en laatste vrijwillige kussen schuift het noodlot haar de schuld toe waartoe het besloten heeft. Om Charlotte niet te laten wachten springt ze in de boot, het boek in de eene, het kind in de andere hand. Beide ont-

glippen haar, en als ze het kind redt heeft het opgehouden te leven.

Als de majoor bij Charlotte wordt toegelaten vindt hij Otilie schijnbaar slapende aan haar knieën, naast haar het kind en ziet niet zonder gruwen zijn verstarde gelijkenis. Hij voldoet aan zijn opdracht en Charlotte antwoordt: 'Ik stem toe in de scheiding. Ik had vroeger ertoe moeten besluiten; door mijn talmen, mijn tegenstreven heb ik het kind gedood. Er zijn dingen die het noodlot zich hardnekkig voorneemt. Vergeefs, dat verstand en deugd, plicht en al wat heilig is zich in zijn weg stellen; er moet iets gebeuren dat het voor goed houdt, dat ons niet goed schijnt, en zoo zet het ten slotte door, wij mogen ons ertoe verhouden hoe we willen. Wat zeg ik! Eigenlijk wil het noodlot mijn eigen wensch, mijn eigen plan, waar ik onbedachtzaam tegen handelde, weer in gang brengen. Heb ik niet zelf reeds Otilie en Eduard me als het passendste paar bijeengedacht? Heb ik niet getracht ze elkaar te doen naderen? Waart gij zelf, mijn vriend, niet in het geheim van mijn voornemen? En waarom kon ik de eigzinnigheid van een man niet onderscheiden van ware liefde? Waarom nam ik zijn hand aan, terwijl ik als vriendin hem en een andere vrouw gelukkig zou hebben gemaakt? Zie hier waar ze slaapt, deze ongelukkige! Ik beef voor het oogenblik dat ze uit haar halve doodslaap tot bewustzijn komt. Hoe moet zij leven, hoe moet ze zich troosten, als ze niet hopen kan door haar liefde Eduard dat te vergoeden wat ze hem als werktuig van het vreemdste toeval ontroofd heeft. En zij kan hem alles vergoeden, naar de genegenheid, naar de hartstocht waarmee ze hem liefheeft. Vermag de

liefde alles te dragen, zoo vermag ze nog veel meer alles goed te maken. Aan mij mag in dit oogenblik niet gedacht worden.'

Toen de majoor vertrokken was, stond Ottilie op. 'Ten tweede maal, begon ze, gebeurt me hetzelfde. Ge zei mij eens: er weervaart de menschen vaak iets eenders op eendere wijze, en altijd in belangrijke momenten. Ik merk nu hoe waar dat is en ik voel me gedrongen u een bekentenis te doen. Kort na de dood van mijn moeder, als klein kind, had ik mijn stoeltje bij u geschoven: ge zat op de sofa zooals nu; mijn hoofd lag op uw knieën, ik sliep niet, ik was niet wakker: ik sluimerde. Ik hoorde al wat er voorviel, voornamelijk alle gesprekken, heel duidelijk; en toch kon ik me niet bewegen, me niet uiten, en, als ik het gewild had, niet te kennen geven dat ik me van mezelf bewust was. Ge spraakt toen met een vriendin over me; ge betreurde mijn lot, als een arme wees in de wereld te zijn gebleven; ge schilderde mijn afhankelijke toestand, en hoe slecht het er voor mij uit kon zien als niet een bijzondere geluksster mijn leven regeerde. Ik vatte goed en nauwkeurig, misschien te streng, al wat ge van mij te wenschen, van mij te eischen scheent. Ik maakte mij naar mijn beperkt inzicht wetten daarover; naar deze heb ik lang geleefd, naar hen was mijn doen en laten ingericht ten tijde toen ge van mij hieldt, voor me zorgde, toen ge me in uw huis opnam, en ook nog een tijd daarna.

Maar ik ben uit mijn baan getreden, ik heb mijn wetten gebroken, ik heb zelfs het gevoel ervan verloren, en na een vreeselijke gebeurtenis doet ge me weer mijn toestand zien, die jammerlijker is dan de eerste. Op uw schoot rustend, half verdoofd,

als uit een vreemde wereld hoor ik weer uw fluisterende stem boven mijn oor; ik verneem hoe het met mij staat, ik voel een afschuw voor mezelf; maar evenals toen heb ik ook nu in mijn halve doodslaap me mijn nieuwe weg voorgeteekend.

Mijn besluit is genomen, evenals toen, en ge moet het dadelijk van me hooren. De vrouw van Eduard word ik nooit! Door een vreeselijk middel heeft God me de oogen geopend over het misdrijf waarin ik bevangen ben. Ik wil het boeten; en niemand moet beproeven mij van mijn plan aftebrengen. Neem daarnaar, lieve, beste, uw maatregelen. Laat de majoor terugkomen; schrijf hem dat niets gebeuren mag. Hoe bang was het me te moede, daar ik me roeren noch bewegen kon, toen hij heenging. Ik wou opspringen, luid roepen dat ge hem niet met zulk een misdadige hoop moest laten gaan.'

Charlotte hoopte nog dat Ottilie op haar besluit zou terugkomen. Maar er was geen sprake van.

'Zij had het geheim van haar levensloop aan haar vriendin ontdekt; ze was van haar vroegere beperking, van haar dienstbaarheid ontbonden. Door haar berouw, door haar besluit voelde ze zich ook bevrijd van de last van haar misdrijf, van haar ongeluk. Zij behoefde zichzelf niet meer geweld aantedoen; zij had zich in het diepst van haar hart alleen op voorwaarde van volkomen zelfverloochening vergeven, en deze voorwaarde was voor goed onontbindbaar.'

De twee machten, beide Natuur, die Goethe in Ottilie werkzaam wou toonen, waren in evenwicht. Het aanvaarde noodlot hield de weegschaal tegenover de onbedwingbare liefde. Maar hiermee trad de mensch in wie dit evenwicht bereikt was, nu ook

buiten de sfeer van het menselijk-natuurlijke. Als een gewijde persoon wilde zij voortaan worden aangezien, als een die zich in dienst had gesteld van het heilige.

IV

De omgeving

Het huwelijk als vorm van maatschappelijke binding, en dus als natuurlijke weerstand ten opzichte van de persoonlijke keurverwantschap, moest wel in het midden van dit verhaal staan.

Het is er te zuiverder omdat de persoonlijke band tussen Charlotte en Eduard zoo weinig krachtig is. Wat hun gemoed betreft zouden zij kunnen scheiden. Dat Charlotte het niet wil ligt aan de beteekenis die zij het huwelijk als maatschappelijke, dat is hooger dan individueele, grootheid, toeschrijft. De heiligheid van het huwelijk als instelling weerhoudt haar, en daarna het gemeenschappelijk bezit van het kind.

Als de graaf en de barones op bezoek zijn, zij die het met deze heiligheid zoo nauw niet nemen, dan vreest zij hun al te lichtvaardige gesprekken om de indruk die ze op Ottilie zouden kunnen uitoefenen. En bij de vermelding blijkt dat Goethe's waardeering eensgezind met de hare is. 'Zij wist zeer goed' - zegt hij - 'dat niets gevaarlijker is dan een al te vrij gesprek, dat een laakbare of half laakbare toestand als een gewone, gangbare, ja lofwaardige behandelt; *en daartoe behoort toch zeker alles wat de echtelijke verbinding aantast.*'

Mittler wordt door hem als een zonderling voor-

gesteld. Als men alleen op zijn eigenaardigheden lette, zou men geneigd zijn hem niet te zeer in ernst te nemen. Hij heeft de gemiddelde meening van hen die de kracht van de hartstochten niet kennen en niet vereeren. Een man die voor zijn kind ongevoelig is kan hij zich niet voorstellen. Een geval waarin echtgenooten door de geboorte van een kind niet inniger aan elkaar zouden verbonden worden, lijkt hem ondenkbaar. Het huwelijk heeft zooveel goeds, meent hij, dat de bezwaren daartegen heel niet in aanmerking komen, en overigens: met zijn geweten is iemand ook getrouwd. Maar zijn welsprekendheid wordt ernst in een verschrikkelijk oogenblik.

Toen Ottilie haar besluit had willen uitvoeren van Eduard af te zien, en daartoe in de kostschool, onder leiding van die leeraar die we kennen zich te wijden aan het onderwijs, was ze halfweegs, in de herberg waar ze overnachten zou, door Eduard afgewacht. Zijns ondanks, want hij had haar niet persoonlijk willen naderen, zag zij hem. Charlotte, die wel wist dat de voornemens van verliefden tegen geen persoonlijke ontmoeting bestand zijn, had haar doen beloven niet meer met hem te spreken. Zij zweeg: maakte alleen dat aangrijpende gebaar: de gevouwen handen tot voor haar borst te heffen. Doch ze zette haar reis niet voort. De wagen bracht haar op het kasteel terug en te paard volgde Eduard. Ze legde zijn handen in die van Charlotte. Ook verder bleef ze zwijgen, maar, zalige noodzakelijkheid van de liefde, ook zonder spreken konden die twee minnaars niet van elkaar laten. 'Onafgebroken oefenden ze een onbeschrijfelijke, haast magische aantrekkingskracht op elkander uit. Ze woonden

onder één dak, maar zelfs zonder bepaald aan elkaar te denken, met andere dingen bezig, door het gezelschap her en der getrokken, naderden zij elkander. Waren zij in dezelfde zaal, dan duurde het niet lang of zij stonden, zij zaten samen. Alleen de naaste nabijheid kon hun rust geven, maar ook heelenal rust geven, en die nabijheid was genoeg; niet een blik, niet een woord, geen gebaar, geen aanraking was noodig, alleen het reine samenzijn. Dan waren het niet twee mensen, het was slechts één mensch in onbewuste volkomen genoegzaamheid, tevreden met zichzelf en met de wereld. Ja, had men een van beiden aan het verste eind van het huis vastgehouden, de andere had zich langzamerhand vanzelf, zonder voornemen, naar hem heen bewogen. Het leven was hun een raadsel, welks oplossing ze alleen samen vonden.'

Toch was Ottilie bezig te sterven.

Zoals Mittler de maatschappelijke wet vertegenwoordigde, zoo een klein meisje, Nanny, de natuurlijke willekeur. Ze had zich bij Ottilie - deze diepe ziel van de geheimnisvolle natuur - gevoegd en verliet haar niet. Zij verklapte niet dat haar meesteres niets gebruikte. Ze genoot de lekkernijen zelf.

Het was de avond vóór Eduards geboortedag en voor het eerst had zij het kostbare verjaargeschenk dat ze van hem ontvangen had, het koffertje met de stoffen en sieraden, geopend en een kostuum gereed gemaakt. De huisgenooten, die het merkten, verheugden zich. Niemand wist dat ze de dood nabij was.

Toen was daar Mittler met weer een van zijn zonderlinge redenen. Nu sprak hij over de tien geboden. En juist toen Ottilie binnenkwam, ging hij voort: 'Gij zult niet echtbreken. Hoe grof,

hoe onwaardig! Klonk het niet heel anders als er staan zou: Ge zult eerbied hebben voor het huwelijk; waar gij echtgenooten ziet, die elkander liefhebben, zult ge u daarover verheugen en deel eraan nemen als aan het geluk van een zomerdag. Mocht zich in hun verhouding iets verduisteren, dan zult ge uw best doen het op te klaren; ge zult uw best doen hen neer te zetten, hen te verzoenen, hen hun wederzijdsche voordeelen duidelijk te maken en met schoone belangeloosheid het heil van de anderen bevorderen, doordat ge hen voelen laat welk geluk uit iedere plicht en in 't bijzonder uit deze ontspruit, die man en vrouw onscheidbaar verbindt.'

Het was de maatschappelijke wet die Goethe door Mittler liet handhaven, en waaraan hij Ottilie sterven deed. Maar daartegenover laat hij het natuurkind Nanny in haar een heilige zien en gelooven in haar wonderkracht.

Het kind, wanhopig dat zij de verhongering van haar meesteres niet voorkomen had, was misleid omtrent het uur waarop deze begraven werd. Maar toen de klokken luiden en de stoet naderde sprong zij in het huis van haar ouders uit het zoldervenster. Aan alle leden gebroken, scheen het, werd zij opgenomen. Maar bij de open kist gebracht, sprong ze geheeld op en zei: gij allen hebt gezien dat ze zich oprichtte, dat ze haar handen vouwde, me zegende, me vriendelijk aanzag, me vergeven geeft. Deze gedachte bleef vast in haar en zij wist haar overtuiging zoo uittedrukken dat ook anderen haar aannamen. De kapel moest gesloten worden wegens te groote aandrang van geloovigen.

Niet lang duurde het of ook Eduard werd er bijgezet.

V**Het uiterlijk**

Een studie waarin werd aangetoond hoezeer alles in *Die Wahlverwandtschaften* volgens de zinnige orde van een verhalend onderwijzer gevormd en verdeeld werd zou zelf een boek worden. Alles is tot een hoge graad van levendigheid gebracht, zoowel de dingen als de mensen - vooral over de uitbeelding van Charlotte zou nog veel te zeggen zijn - maar alles is tevens in die toon gehouden, die de opmerkzaamheid niet alleen op het zichtbare richt, maar ook op de zin die eraan verbonden is. Ieder ding, iedere verschijning is er eerst om zichzelf, dan om de zin die er ons door wordt meegedeeld. Een uitvoerig stelsel van symmetrie en herhaling straalt als een netwerk uit van de paars-gewijs gegroepeerde personen.

Het proza van dit werk is dan ook niet eigenlijk verhalend, het is onderrichtend, maar met een klare onmiddelijkheid, en een zinlijkheid in de voorstelling, die ons een voortreffelijke verhaalkunst in dienst van een belangwekkende wijsheid kennen doen.

1917.

Goethe's Iphigenie auf Tauris

I

Naar zijn onderwerp

Iphigenia, dochter van Agamemnon en Klytemnestra, is op het oogenblik dat haar vader haar deed offeren, door de godin Diana gered en overgebracht naar haar tempel op Tauris. Als priesteres heeft zij Thoas die daar koning is, bewogen niet langer het gebruik te volgen, naar hetwelk vreemdelingen, aan zijn kust gevonden, de godin als offer werden toegewijd. Haar naam en staat heeft ze verzwegen. Maar als Thoas, teruggekeerd van een krijgstoet waarop hij zijn jong gesneuvelde zoon gewroken heeft, haar huwen wil, openbaart zij hem, gehoorgevend aan de aandrang van zijn veldheer Arkas, haar afkomst van het noodlottige Tantaliden-geslacht en haar lotgeval. Verder evenwel dan hem haar vertrouwen te schenken gaat zij niet, en vertoornd beveelt hij dat twee vreemdelingen, zoo pas aan zijn kust gevangen, zullen geofferd worden.

Die vreemdelingen zijn Orestes en Pylades. Orestes, de broeder van Iphigenia, heeft zijn moeder gedood, omdat zij, uit wraak wegens het offeren van haar dochter, het na zijn terugkomst van Troie Agamemnon gedaan had. Vervolgd door de Furiën, vroeg hij

raad aan het orakel van Apollo, en het antwoord luidde dat hij van Tauris zijn zuster zou wegvoeren en genezen zijn. Hij verstond Apollo's zuster, Diana, wier beeld hij dus uit haar tempel rooven moest. Hij reedde met zijn vriend een vaartuig dat hen naar Tauris bracht.

Iphigenia spreekt eerst met Pylades, die haar misleidt omtrent Orestes' afstamming, maar niet omtrent zijn toestand. Doch daarna hoort zij van Orestes de waarheid en ontdekt zich aan hem. Na een laatste hevige aanval van waanzin komt hij in haar armen tot zichzelf.

Samen met Pylades zoekt hij de makkers, terwijl Iphigenia de schijn zal opwekken alsof de gevangenen in de tempel zijn, en door een voorwendsel het offer uitstellen. De afspraak is dat zij zal voorgeven het beeld van Diana, als door de bloedschuld van de vreemdeling verontreinigd, in de zee te moeten afwasschen.

Maar als Arkas gekomen is, daar de koning op spoed aandringt, en hij na haar voorwendsel gehoord te hebben heenging, verlangende dat zij Thoas' besluit verbeiden zou, komt Iphigenia tot zichzelf, Uit vreugde over het weervinden van haar broeder en het uitzicht op het terugzien van haar land en huis had ze vergeten dat ze ook hier tot menschen in menschelijke betrekking staat. Pylades komt, brengt de boodschap dat Orestes geheel hersteld, de bemanning gevonden, hun schip zeilklaar is. Maar Iphigenia aarzelt. Zij voelt het als de vloek van haar geslacht dat juist nu haar broeder haar is teruggegeven, zij terwille van hem de misdaad van bedrog en ondankbaarheid moet begaan.

Onderwijl is Arkas argwanend geworden. De

nabijheid van het schip is uitgelekt. Thoas beveelt dat de priesteres naar buiten komt en voor hem verschijnen zal. Als dat gebeurd is, openbaart zij hem wie Orestes is, en hun voornemen. Zij dringt er bij hem op aan dat hij niet naar de oude zede, niet naar zijn vertoornd gemoed, maar naar zijn edele aard zal doen. Hij weifelt.

Op dat oogenblik vertoonen zich eerst Orestes met de zijnen, dan Pylades, welke Arkas met zijn gewapenden tegenhouden. De koning beveelt stilstand. Als Orestes werkelijk de zoon van Agamemnon gebleken is, zou hij de gevangenen zonder strijd willen vrijlaten, ware het niet dat zij het op de beeltenis van Diana voorzien hadden. Dit laatste bezwaar wordt opgeheven als Orestes inziet dat de god, van zijn zuster sprekende, niet zijn eigene, maar Orestes' zuster heeft bedoeld.

Dit eenvoudige overzicht is voldoende om te doen zien wat Goethe wou uitdrukken.

Wat hij Tasso als ergste symptoom van ontaarding zou aanrekenen: dat hij zijn vorst bedroog om te kunnen ontvluchten, - wat hijzelf zijn hertog niet zou kunnen aandoen toen hij Weimar ontvluchtte voor Italië -, dat kon Iphigenia niet tegenover Thoas.

Geen gering overleg was noodig om een lang dramatisch gedicht te ontwikkelen uit dit gegeven.

Temeer daar dit gegeven zich zoo weinig in volle kracht openbaren kon.

Wanneer wij bedenken hoe plotseling groote tooneelgestalten door hartstocht of welsprekendheid hun weerpartij weten te doen omslaan, van het eene uiterste in het andere, dan zouden wij geneigd kunnen

zijn een woeste Thoas te verwachten, getemd en bekoord door een onweerstaanbare Iphigenia.

Maar daar was Goethe's voorstelling van de Vorst niet naar. Zijn ervaring en zijn aard beletten hem Thoas anders te zien dan als de brave, de vaderlijke vriend van Iphigenia, een barbaar alleen in zooverre hij geen Griek was, een tiran zoo weinig dat hij geen oogenblik eraan dacht door dwang te verkrijgen wat hem niet vrijwillig gegeven werd, onbarmhartig nauwelijks, want dat hij wet en zede van zijn volk tevoren gehandhaafd had en erover denken kon het weer te doen, het getuigde in een vorst minder van wreedheid dan zijn toegankelijkheid voor Iphigenia's menselijke neigingen van een zacht gemoed. Was er ook in zijn terugkeer tot de wreede zede wel iets meer dan een verliefde spijtigheid?

Thoas mocht alleen in zooverre een weerstand beteekenen als noodig was om Iphigenia gelegenheid te geven haar edele en menschlievende aard - die aard in welker alles overwinnende kracht Goethe geloofde - uittespreken. De trouwe en welmeenende Arkas, als tusschenfiguur, mocht hetzelfde doen. Van contrast was tegenover beide deze mannen geen sprake. Elk van hen ging, met aan de hare nauwelijks ongelijke schreden, in haar richting en ondersteunde haar.

Was er dan géén contrast? Ja, natuurlijk wel. Zoodra Iphigenia na de afspraak met Orestes en Pylades, tot zichzelf komt, is zij in contrast met deze beiden. Als Pylades terugkomt en het beeld wil stelen, dan is het contrast openlijk. Zij verzet zich, zij weigert het bedrog voortzetten. Zij gehoorzaamt Thoas. Niet de barbaar, die er geen is, maar de grieksche listigheid blijkt haar vijand. Als haar

diepste overtuiging onthult zich de stelregel dat de waarheid sneller gaat dan de leugen en dat niets langer duurt dan eerlijkheid.

Maar een andere opmerking: door dit contrast waarin hij tot de hoofdpersoon treedt, wordt Pylades niet belangrijker. Integendeel: hij is al te duidelijk niets dan de steen waartegen de hoef van het edele paard zich maar te stooten heeft om aanstonds zijwaarts uitteslaan. Hij wordt zelfs merkbaar *on*belangrijk. En met hem Orestes. Want terwijl deze eerst, als drager van de vloek die ook Iphigenia getroffen had, en als weerpartij in het herkenningstooneel, een groote rol speelde, valt na dit tooneel al onze aandacht op Iphigenia zelf terug en wordt de broeder alleen bij de ontknooping van een toch maar bijkomstige beteekenis.

Tusschen de eer mee dan tegengaande Thoas (en Arkas) en de als weerpartij nauwelijks ernstig te nemen Pylades (Orestes telt in dit opzicht niet) staat dus Iphigenia als draagster van het gegeven dat men een welmeenend vorst niet bedriegen mag.

Dit is inderdaad de onloochenbare, en zeer povere, kern van het drama, en mythe en wijsheid en talent en aandoening moeten dienen om hem te omwikkelen.

Euripides had de roof van Artemis' beeld op Tauris, tegelijk de redding van Iphigenia en Orestes' bevrijding van de Erinyën, tot een levend en boeiend spel gemaakt. Van het eerste woord af was daar alles zichtbaar. De tafereelen (gezegd of vertoond) van de vreemden aan de kust, van de herkenning, van de vriendschappelijke wedijver tusschen Orestes en Pylades, - de rol van het koor, - de bedotting

van Thoas, - de even felle als reë figuur van Iphigenia, - het een werkte met het ander samen om ons te doen zien en deelhebben. Het grieksche meisje zou het niet goed vinden Thoas te dooden die haar gastheer was. Maar moest hij gedood worden, dan zou zij prijzen wie het doen dorst. Zij keurde menschenoffers af en verheugde zich dat het slachten buiten haar ambt viel. Maar zij zou er niet over denken tegenover de Barbarenkoning de verkondigster te worden van eenig humaniteits-beginsel. Hem te bedriegen en het beeld te stelen, zij had er geen bezwaar tegen, te minder daar het noodzakelijk bleek en een god het bevolen had. Wat was naast de regelrechte voorstelling van deze natuurlijke werkelijkheid - zelfs goden en overleveringen waren hier werkelijk - Goethe's zinrijke en bijna geheel tot de woorden van een daadlooze vrouw beperkte overweging!

Toch was juist deze vrouw de schepping waartoe Euripides hem scheen uittetarten. Inplaats van *zijn* natuurlijke, deze zedelijke. In plaats van zijn daad, deze overweging. In plaats van zijn zichtbaarheid, waarin de zin van religie en legende als vanzelfsprekend was opgenomen, deze zin, die de heele zichtbare wereld als haar zedelijke wet doordringen zou.

De mythe van Iphigenia en Orestes verloor dus haar natuurlijk bestaan voor Goethe. Zij werd zinnebeeld, ter illustreering van de door Iphigenia voorgestelde zedewet.

II Naar zijn gevoelsgrond

Met Goethe's Iphigenie auf Tauris heb ik mij vroeger noch later kunnen vereenigen en ik behoorde niet tot hen die het gelijkwaardig achtten aan Tasso. Al dadelijk werd ik door de toon van Iphigenia's eerste alleenspraak van de wijs gebracht. Het dramatisch accent ontbreekt eraan.

Als de dichter in het gevoel van de grootheid van zijn onderwerp bevangen is, in de overweging ervan als opgezogen, zoodat het door hem heen schijnt te spreken, niet door middel van zijn vrije verbeelding zich als een van hem afgescheiden gestalte voorbracht, dan voelen wij in dat spreken die bevangenheid, die overweging, en de adem die tot ons komt is niet een vrij buiten hem levende, maar zijn eigene, door de dwang van zijn gevoel aangezette. Voor een vers dat zich zoo aankondigt staan wij besluiteloos. Wij voelen ons genoopt de dwang die de dichter drijft te ondergaan, de pathetische stemming die hem heeft aangegrepen te deelen, en we beseffen dat daarmede ook ónze vrijheid geweld wordt aangedaan. Dan willen we ons van die toon losmaken en de gedachte zien zonder die omademing, maar nu toont ze zich in haar nuchterheid en wij voelen dat ze zoo niet bedoeld kan zijn. Er wordt ons een onderscheid bewust tusschen toon en gedachte, geen eenheid van die beide, omdat deze alleen bestaan kan als zij niet langer de toon en de gedachte van de dichter zijn, maar van een verbeelding die zich uit hem heeft losgemaakt. In het drama is die verbeelding de in

de ruimte levende gestalte. De toon van haar spreken, de onmiddellijke zekerheid van zijn eenheid met de uitgesproken gedachte, is het dramatisch accent.

Hetzij ik die eerste woorden van Iphigenia: 'Heraus in eure Schatten' pathetisch of nuchter las, zij konden mij niet bevredigen; totdat ik mij voorstelde dat het niet Iphigenia was die hier onmiddelijk, maar Goethe, die onder dwang van zijn gevoel, middelijk, namelijk emblematisch sprak.

Iphigenie auf Tauris is ontstaan uit tweeërlei gemoedservaring. De eerste was het verlangen naar Italië van de aan Weimar gebonden ambtenaar die in de priesteres op Tauris zijn zinnebeeld zag. De tweede was het humaniteitsgevoel van de dichter die zich aan vorst en vriendin gebonden kende en zich zijn vrijheid niet toe wou staan. Uit dit tweede gevoel eerst kwam de conceptie voort van een Iphigenia anders dan die van Euripides. Maar door die conceptie werd de aard van zijn voorstelling, als namelijk zinnebeeld van zijn gevoel te zijn, in het minst niet aangetast. De naar Griekenland verlangende Iphigenia was dezelfde als die oprechtheid verlangde in alle menselijke verhoudingen, en het konflikt tusschen haar beide begeerten was juist het dramatische. Ook dit konflikt was geheel en al Goethe. Het heele drama hoefde niets anders te zijn als Goethe onder het mom van Iphigenia: een embleem in drama-vorm.

Van dit inzicht uit begon het spreken, of liever het doen spreken van de vooraf gestelde figuren. Met zorgvuldig overleg werd alles geordend wat hun moest worden in de mond gegeven, alles waardoor zij zich legitimeerden als die en die Grieken en Barbaren van de mythe zooals Goethe haar gewijzigd

had, alles wat hen tegelijk de dragers maakte van Goethe's gevoel en gedachten. De uitvoerigheid van dit overleg is in al de onderdeelen van het stuk merkbaar en ons besef ervan wordt niet door de vrijheid van de sprekende personen opgeheven, want die personen zijn geen in hun eigen recht handelende wezens, maar zinnebeelden van Goethe. Opgeheven wordt het ook niet door de persoonlijke toon van Goethe's eigen spreken, want ook hij spreekt niet onmiddellijk, maar middellijk door zijn figuren, niet lyrisch, maar pathetisch. Zoodra in het drama plaatsen kwamen waar aan de zinnebeeldigheid Goethe's persoonlijk gevoel minder deel had, en dus ook het pathetische zwakker werd, kon het zichtbaar worden van het dramatisch getimmerte niet uitblijven.

Er was toch al tusschen de verschillende gevoelsstroomingen waaruit Goethe's gedachten welden, een onderscheid in klaarheid en diepte. De eene, het verlangen naar Italië, was zuiver, ongemengd door eenige overweging van tijd of omstandigheid. De tweede, het verlangen naar een oprechte menselijkheid, kon alleen bestaan op de grond van bepaalde beschavingen, in bepaalde tijdperken, onder bepaalde omstandigheden. Het eerste was een natuurlijk verlangen, het tweede een ideëel.

Het feit is dan ook dat wij tot en met het eind van het derde bedrijf - daarna begint de zelfbezinning van Iphigenia - door het eerste gedragen worden, en dat van daar af, dus met het intreden van het vierde, de zwakkere toon ons zelfs in de woorden van Iphigenia, een aanzienlijk overwicht van overweging bewust maakt.

Die zelfbezinning evenwel is tevens het konflikt.

Het eigenlijke drama begint nu pas. Wij schrijven daarom aan zijn opvolgende bewegingen, vooral om de daarin vervatte weerstanden, meer beteekenis toe. En nu zien we eerst hoe pover en onbelangrijk deze zijn. Het weinige dat Pylades, het nog mindere dat Thoas te zeggen weet, het schamele apparaat van de strijdende groepen, de snelle oplossing van het orakel-raadsel, dat overvalt ons alles en brengt ons als een teleurstelling tot het bewustzijn, hoe weinig dit drama een drama is, hoe weinig zijn personen op zichzelf voor ons beteekenen, hoe uitsluitend wij bepaald moeten blijven tot de zin die in deze beelden gegeven werd, hoezeer ze niets zijn dan pathetisch en emblematisch.

III

Waardeering

Het ligt wel juist aan zijn idealistische adem dat Iphigenie auf Tauris in Duitschland zoo bewonderd wordt. Veel meer dan Tasso eigenlijk, dat toch als kunstwerk oneindig hooger staat.

Erkennen we dat het als verzinnebeelding - niet belichaming - van een zedelijk, van het nieuwere humaniteits-ideaal zijn wedergade niet heeft.

Erkennen we tevens dat dit ideaal, als voortkomende niet uit de christelijke, maar uit de klassieke wereld zooals Goethe haar begrepen heeft, een eigenaardige en schoone houding toont temidden van andere dergelijke europeesche, en dat het beantwoordt aan aandriften die, sedert Goethe, vooral in Duitschland, levenwekkend gewerkt hebben.

Als we nu, en hier in Nederland, het gedicht her-

lezen, zijn we evenals altijd ieder gevoelig voor de schoone leuzen, de wijze waarheden, en we volgen in het gevoel van een naderende bevrijding dat hoopvol door alle woorden ademt, het verhaal van Iphigenia, de tooneelen met Orestes en Pylades. Met het vierde bedrijf - ik zei het al - begint de wending, de aarzeling, de overweging, waaraan tenslotte, in haar toespraak tot Thoas, Iphigenia met inspanning een einde maakt.

Met inspanning, want dit is het grootste onderscheid tusschen de vroegere toon en de latere. De eerste was een verheven gemoedsbeweging, de tweede is het moeizame streven van een gedachte.

Und an dem Ufer steh ich lange Tage
Das Land der Griechen mit der Seele suchend -

Dit is de eerste. En de tweede:

THOAS.

Du glaubst, es höre
Der rohe Scythe, der Barbar, die Stimme
Der Wahrheit und der Menschlichkeit, die Atreus,
Der Grieche, nicht vernahm?

IPHIGENIE.

Es hört sie Jeder,
Geboren unter jedem Himmel, dem
Des Lebens Quelle durch den Busen rein
Und ungehindert fließt.

Dit is de ideale, maar afgetrokken gedachte, geestdriftig, maar beeldsprakig. Het komt in het

latere deel telkens voor dat opzettelijke stemverheffing en beeldsprakigheid kracht moeten bijzetten, maar inderdaad zwakheid verraden.

De grondfout is dat, hoewel in wezen een evenwichtige en overlegde verzinnebeelding, dit stuk de schijn moet dragen van een drama dat het met hartstochten te stellen heeft. In de eerste helft kon het pathos van de dichter ons meeslepen, voor ons verbergen dat de dramatische kracht afwezig was, - in de tweede, waar overweging, gedachte, en het overleg van de tooneelschikker alleen overblijven, erkennen we de zwakheid die van het begin af zich gelden deed.

Iphigenie auf Tauris schijnt Goethe's meest volmaakte tooneelstuk, het is inderdaad zijn zwakste, zijn verstandelijkste, zijn minst levende. Hij boeit ermee door zijn wil, zijn persoonlijkheid; hij ontroert door conflicten van het lagere sympathische; hij bevredigt door de juistheid en geslaagdheid van plaatselijke onderdeelen; maar hij veroverf niet - zooals hij met Tasso deed - door de eenheid van een groote zichtbare werkelijkheid.

1917.

Wilhelm Heinrich Wackenroder

Dat kleine boekje in zijn chromaatgele kartonneering heeft haast twintig jaar op dezelfde plaats in mijn kast gestaan. Al die jaren heb ik het niet herlezen, maar wanneer ik ernaar zag, dacht ik aan voorjaar, aan de reinheid en het geluk van een beginnende wereld, en aan een zekere scheppingsgaafheid: gevoelens en gedachten zonder bijmengsel en zonder beet.

Neen, ik heb het nooit herlezen, omdat ik altijd het gevoel had er niets in te zullen vinden dan wat ik zelf bezat, en wat ik eenmaal, op een gelukkige morgen, niet erin gevonden heb, maar weergevonden. Gedachten en gevoelens, mij te vertrouwelijk dan dat zij mij ooit als nieuw konden aandoen, lagen daar ongerept als in een eeuw-oude bewaarplaats. Nadat ik ze dus herkend had voor wat ze waren, heb ik het boekje, Wackenroder's *Phantasien über die Kunst, von einem kunstliebenden Klosterbruder*, in Ludwig Tieck's uitgaaf van 1814, weer weggezet en het later alleen maar, nu en dan, op de rug gestreeld, bij wijze van vriendschapsbetuiging.

Wilhelm Heinrich Wackenroder is in 1773 te Berlijn geboren. Op het gymnasium maakte hij kennis met Tieck, bleef achter toen die als student naar Halle ging, maar werd in toenemende vriendschap, eerst door briefwissel, daarna door gezamenlijke reizen, en door studie te Erlangen en Göttingen,

aan hem verbonden. Hij stierf, vijftientig jaar oud, op 13 Februari 1798.

Nog bij zijn leven, in 1797, verschenen sommige van zijn opstellen. Tieck had ze, zonder de naam van de schrijver te noemen, met enkele van zichzelf tezaamgevoegd tot de *Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders*. In 1799 gaf hij, onder de titel *Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst*, een vervolg. Daarin waren zijn eigen bijdragen talrijker. In een voorbericht werd over de gestorvene en zijn werk het een en ander meegedeeld.

De uitgave van 1814 bevat enkel de opstellen van Wackenroder. Het feit alleen al dat Tieck, zestien jaar na de dood van zijn vriend, zijn werk nog eens afzonderlijk in het licht gaf, bewijst de ernst en de oprechtheid van zijn vriendschap. Die blijken ook uit de voorrede. Wat Wackenroder eigen was, zegt hij daar, is sindsdien met meer of minder ernst, door grootere of geringere talenten, gezongen en aangeprezen, maar het was eerst het zijne, en in hem was het oorspronkelijk en van natuur. Tieck onderscheidde dus zijn vriend eerst van zichzelf, door diens werk van het zijne aftezonderen; en daarna, door een opzettelijk getuigenis, van alle anderen. Dat hij dit deed, die door de rijkdom en de verscheidenheid van zijn voortbrenging de aanzienlijkste was van de groep waartoe ook Wackenroder behoorde, maakte het tot zelfs meer dan een vriendschaps-uiting, tot een daad van gezaghebbende rechtspraak namelijk. Wackenroder werd door hem vooraangesteld; in zekere zin zelfs vóór hemzelf. Op het oogenblik toen de denkbeelden die hij en zijn jeugdvriend tezamen hadden voorgestaan, niet alleen voldoende erkend, maar mode waren

geworden, toen dus hun verdere verbreiding op zichzelf allesbehalve gewenscht kon zijn, drukte hij Wackenroders opstellen nog eens afzonderlijk, en zei: ziedaar de arbeid van hem die onze denkbeelden oorspronkelijk en van nature bezat.

Op een tijd toen ik me nog volstrekt niet helder maakte dat het Tieck's bedoeling geweest was dit uittespreken, heb ik in Wackenroders opstellen de natuur en de oorsprong van de Romantische School gezien. Natuur en oorsprong; - niet alsof hij het eerst en hij uit zichzelf de ideeën van die school zou hebben voortgebracht. Integendeel, die ideeën waren niet nieuw en hij was minder voortbrengend dan ontvankelijk. Maar omdat alleen de wijs waarop zij in hem tot natuur werden, hun vernieuwde werking op een heel geslacht van schrijvers en kunstenaars verklaarbaar maakt.

* *

Aanleiding tot deze herdenking is de verschijning van Wackenroders *Werke und Briefe*, onlangs door Friedrich von der Leyen bij Eugen Diederichs te Jena uitgegeven. Die uitgaaf bevat de *Phantasien* van 1814 met als toevoegsel de bijdragen van Tieck, benevens een brokstuk van Wackenroder over de dramatische arbeid van Hans Sachs, in het eerste deel. In het tweede de briefwisseling van de beide vrienden, een brief van Wackenroder aan Tieck's zuster, en zijn verslag van de reis die hij Pinkster 1793 met Tieck ondernomen heeft.

Gretig heb ik dit alles gelezen en herlezen. Tieck deed goed en schoon Wackenroder van zich te onderscheiden om hem zodoende op eigen voeten te stellen voor het nageslacht; maar voor ons is het

onvermijdelijk die twee bijeen te zien. Daartoe helpen ons hun brieven, hier uit twee verzamelingen in hun natuurlijke orde van woord en weerwoord afgedrukt. Weliswaar blijft het ons te doen om Wackenroder. Tieck is een man van tachtig jaar geworden. Zijn vriendschap met een jonggestorvene is een episode uit zijn jeugd geweest. Maar voor de ander was die vriendschap zijn leven. Zoals Von der Leyen terecht zegt: de zin van het leven. De voortbrengende kunstenaar Tieck heeft zonder twijfel de beschouwende kunstminnaar Wackenroder met de liefde en de bewondering ook een taak en een houding ingeboezemd. Doch de man te zijn van een taak en een houding kan dan ook weer een schepping en schoonheid op zichzelf wezen. Niet het willooze was, maar de geest die een eigen plasticiteit heeft, vormt zich - zij het dan ook uit de levensvoorraad van anderen - bepaalde vastheden. Als Tieck hem verwijt dat hij vroeger Ramler bewonderde, de stijve verstandsdichter, dan antwoordt hij zoo bescheiden: 'Ramler was in mijn oogen de grootste dichter, toen ik nog geen anderen kende'. En hoeveel plaatsen zijn er in zijn brieven waaruit blijkt hoezeer hij afhankelijk was van de ontmoeting met 'anderen'. Maar er blijkt tevens dat wanneer hij zulk een andere eenmaal liefhad en begrepen had, hij niet duldde dat die aan zichzelf ontviel, hij hem zelfs tegen zichzelf in bescherming nam. Er is in zijn brieven meer vastheid dan in die van Tieck; al is het de vastheid van iemand die niet door duizend grillen van verbeelding en scheppingslust wordt meegesleurd. Voor hem was de omgang met anderen een zaak van groote beteekenis. Hij schrijft er dan ook uitvoerig over. Zijn zienswijs komt hierop

neer dat hij, als iemand van afwijkende aanleg, zich aan het gros van de menschen niet toonen kan zonder te worden misverstaan. Niet liegen of huichelen, maar zwijgen schijnt hem daarom geraden, of anders uitwijken, of, als ook dat niet kan, met algemeene beweringen het antwoord geven op bijzondere vragen. Tieck vindt dat hij zich de vraag te ernstig stelt. Wees met jongelieden, zoo schrijft hij, noch te aanmatigend noch doorgaans toegefelijk; ouderen kunt ge in de meeste gevallen gelijk geven. Dit schijnt hem de kortste weg, maar hij vergeet dat hij in het begin van zijn brief als eenige redding uit deze 'droge, dorre erbarmelijke wereld' zichzelf de vlucht in een ideeën-wereld heeft voorgespiegeld, en zelfs dáármee in Duitschland weinig raad had geweten. Hij springt van het eene uiterste naar het andere, terwijl Wackenroder zich tusschen de twee een midden zoekt. Een prachtig voorbeeld van het onderscheid tusschen hun karakters geven de brieven waarin Tiecks voorlezing van Grosse's *Der Genius* ter sprake komt. Dit was een werk in twee deelen en hij had het in één trek voor twee van zijn vrienden hardop gelezen. De voordracht duurde van 's middags vier tot 's nachts twee en hij had niet opgehouden hoewel de hoorders erbij insliepen. Het gevolg was een zenuwtoeval, waanvoorstellingen, en volslagen uitputting. Tieck geeft van het heele voorval een hoogst zorgvuldige en duidelijk behaagzieke beschrijving. Hij achtte het nu waarschijnlijker dan ooit dat hij eindigen zou met krankzinnig te worden, en hoewel hij zei dat de bezorgdheid daarover hem vreeselijk was, moet de verbeelding tot een zoo ijzingwekkend lot te zijn voorbestemd hem toch niet enkel onaangenaam hebben aangedaan. Wacken-

roder beantwoordt het verhaal allereerst met zijn hart, en met een voor hem ongewone sterkte. Hij bezweert de vriend, niet terwille van wat ook leven of gezondheid op het spel te zetten. Tegenover dat wat hem daartoe drijven zou, stelt hij alleen zijn vriendschap. Maar al schrijvende stelt hij tevens Tieck's wezen in zulke grenzen dat het juist getroffen schijnt, dat Tieck zelf er zich met genoeg in herkend zal hebben, en dat het toch veel meer dan Tieck's wezen is. Hij begint met de vraag: deedt ge het uit geestelijke zwelglust of uit ijdelheid? De laatste vraag was gerechtvaardigd tegenover Tieck, die een virtuoos was en zijn wou, ook in het lezen, en die, vroeger al, van de kapelmeester Reichardt, de goede raad kreeg zijn stem niet te doen overslaan in tonen die er niet bij pasten. Maar tegelijk begrijpt hij dat *indien* die twee beweegredenen aanwezig zijn, zij in een natuur als Tieck een diepere grond hebben. Tieck brengt zijn leven in gevaar; Tieck vindt iets schoons in de gedachte van eigen ondergang; dat kan alleen omdat de verbeelding hem die ondergang als schoon voorspiegelt: Tieck's fantasie is de geheimzinnige demon, die hem buitensporig in werken en genieten zoowel als ijdel maakt, en die er een eer in stelt heerscheres te zijn over zijn verstand. 'De gedachte het inwendige van het heilige geheim, het leven, waartoe alleen de natuur de sleutel heeft, te verwoesten, zou u in een vriendelijk licht omzweven, en het zou uw troetelkind, de Fantasie, wel hartelijk kittelen, als zij het Verstand als een weenende bedelaarster, voor haar troon zag staan.' Wackenroder voelt dat hij deze opperheerschappij van de Fantasie niet wil, dat er in hem altijd een genegenheid zal zijn, een vriendschap,

dezelfde kracht die hem nu zoo moedig zich Tieck tegemoet doet werpen, en waarmee hij aan de werkelijkheid onder alle omstandigheden verbonden blijft. *Hij* maakt hier een scheiding. Tieck is de dichter, wiens enthoesiasme teugelloos in het spoor van zijn verbeelding loopt. Maar er moet nog iets anders zijn: een kunstenaarswezen, dat uit liefde tot de werkelijkheid haar in zich opneemt en weergeeft en schooner toont. Zoo zie ik in tegenoverstelling tot Tieck's karakter in Wackenroder de voorstelling ontstaan die later de meeste van zijn opstellen vullen zou, die van de beeldende kunstenaar, die door hem zorgvuldig van de dichter onderscheiden werd. Beminnelijk en fijn toont zich ook zijn onafhankelijkheid als Tieck hem opgewonden over Frankrijk schrijft; (het was in het jaar '92). 'Gij spreekt zoo heel niet van de Franschen? Ik wil niet hopen dat ze u onverschillig geworden zijn, dat ge u werkelijk niet om hen interesseert? O, als ik nu een Franschman was! Dan zou ik hier niet zitten, dan ... Maar helaas! ben ik in een monarchie geboren, die tegen de vrijheid streed, onder menschen die nog barbaren genoeg zijn om de Franschen te verachten. Ik heb me zeer veranderd, ik ben nu niet gelukkig als ik geen kranten lees. O, in Frankrijk zijn, het moet toch een groot gevoel wezen onder Dumouriez te vechten en slaven op de vlucht te jagen, en ook te *vallen*, - wat is een leven zonder vrijheid? Ik begroet de genius van Griekenland met verrukking, die ik boven Gallië zweven zie, Frankrijk is in mijn gedachten dag en nacht, - is Frankrijk ongelukkig dan veracht ik de heele wereld en wanhoop aan haar kracht, dan is voor onze eeuw de droom te schoon, dan zijn wij ontaarde, vreemde wezens, met geen

ader hun verwant, die eens bij de Thermopylen vielen, dan is Europa voorbeschikt een kerker te zijn.' Wackenroder antwoordde: 'Ik heb me al lang verwonderd dat ge nog niet gevraagd hebt wat ik van de Franschen denk. Ik denk juist als gij over hen, en stem van heeler harte met uw geestdrift in, dat verzeker ik u. Maar ik kan mij niet onthouden, u het volgende te schrijven. Ik spreek hier volstrekt met geen mensch over de Franschen; en wel daarom, omdat ieder die van hen spreekt, hun grootste daden altijd vertelt met een glimlach, alsof hij zeggen wou: Wat die dwaze lieden toch al voor dingen doen! En wie met die glimlach zoo spreekt, zou ik liefst dadelijk een oorvijs geven. Ook denk ik zeer weinig over de zaak na: ik weet zelf niet hoe het komt. Ook lees ik geen kranten, omdat ik geen tijd heb en alles van anderen hoor. Eindelijk zou ik, als ik een Franschman was, hoe trotsch ik ook op mijn vaderland en mijn volk zijn zou, toch zeker niet soldaat worden, en sabel of geweer ter hand nemen, omdat ik mijn leven en mijn gezondheid te lief heb, en te weinig lichamelijke moed bezit. Ik weet, dat ge u over mijn driestheid, u mijn meest krasse grondbeginselen zoo naakt voor te stellen, zult verwonderen; dat ge niet zult kunnen begrijpen hoe men werkelijk geestdrift voor deze zaak voelen kan, zonder ook moed genoeg in zich te voelen om zelf erbij mee te werken; ik weet dat ik door mijn openhartige bekentenis, tenminste voor een paar uur uw toorn op mij laad. Maar bedenk: kunt ge van welke mensch ook heldenmoed en dapperheid verlangen die hij niet heeft? Ik ben zeer ervan teruggekomen deze lichamelijke deugden gering te achten: maar - ik heb ze niet; en het is

onmogelijk dat gij mij dat als zonde kunt aanrekenen; ik doe afstand van die soort grootheid. Ook ben ik eenmaal zoo gemaakt, dat de ideëele kunstschoonheid het lievelingsvoorwerp van mijn geest is; ik kan mij onmogelijk door levendige belangstelling voelen meegesleept, als ik in de dagbladen lees, dat de Pruisen nu deze, de Franschen nu die plaats hebben ingenomen, en wat dergelijke particularia meer zijn; alles is mij wat te ver, - te weinig zichtbaar, gaat me te langzaam, past niet bij de ideëele gang van mijn verbeelding, maakt me onrustig, bevredigt me niet.' Het antwoord van Tieck schijnt verloren. Het kan zijn dat hij geschrokken is, evenals de heer Von der Leyen die de bekentenis van lafheid, hoe eerlijk ook, kras blijft vinden. In het vaderland van Erasmus vindt men er weinig ontstellends in. Het zou kunnen zijn dat Wackenroder, juist om Tieck te bekoelen, zijn uiting gekozen had; maar ik geloof het niet. In elk geval is het duidelijk hoezeer hij zich van zijn eigen wezen bewust is, hoe hij het weet te handhaven, en hoe hij het, veel meer dan Tieck, onbewegelijk houdt temidden van de tijds-omstandigheden. Tieck zweeft, hij blijft in een middelpunt. Tieck laat zich gaan, hij houdt zich samen. En juist dit rustige liefhebbende saamtrekken op zijn onderwerp, en op de kring van denkbeelden die hem daaruit ontstonden, is de innerlijke kracht die zijn werk duurzaam maakt.

* *

De gedachte die zweeft achter al de denkbeelden van Wackenroder is geen andere dan die ook in Goethe werkte en die in de *Ethica* van Spinoza haar

verheerlijkt leven leidt. Een noodzakelijk en oneindig Leven, - hij mag het dan God, Schepper of Hemel noemen - openbaart zich voor hem in eindelooze verbijzondering, als Natuur en als Geest. Natuur en Mensche-geest, of - zooals Wackenroder liever zegt - Natuur en Kunstgeest, of - als hij zich tot het zichtbare bepalen wil - Natuur en Kunst, zijn dus de twee oorspronkelijke levensgroepen, beide goddelijk, eeuwig, onverklaarbaar in hun werkingen, en in hun wezen nooit anders te naderen dan door de liefde die de in de mensch gebroken straal is van het goddelijke Leven zelf.

Maar Wackenroder was geen wijsgeer die zijn gedachte zuiverde en doorzichtig maakte; hij had ook de aanleg van Goethe niet tot verzamelen en ordenen. Hij zocht in zijn gevoel naar vormen die zijn denken zooveel mogelijk vastheid gaven en het best voldeed hem het beeld dat zijn volte voorloopig samenhield. Half onbewust, zoekend en tastend, vond hij zulke beelden. En zoo wordt het begrijpelijk dat de schrijversgestalte die hij aannam, het eerste beeld, waaronder toch al het andere zich moest saamvoegen, van hemzelf geen naam kreeg. Het moet Reichardt geweest zijn die bij het lezen van sommige opstellen in handschrift erdoor herinnerd werd aan de kloosterbroeder in Lessings Nathan, en door die opmerking aan het boek zijn titel gaf. Toch was het beeld van hemzelf en heeft Tieck door zijn verklaring, 'dat Wackenroder zonder eenig plan ertoe kwam zijn woorden een van de wereld afgezonderd geestelijke in de mond te leggen', de waarheid geen geweld gedaan. Zelf een afgezonderde temidden van de menschen, bezig in oude kronieken de levens te bestudeeren van vroegere schil-

ders, moet hij zich wel, zonder het te weten, vereenzelvigd hebben met een kunstlievend kloosterling. Maar toen dat beeld eenmaal, hoe onbewust ook, in hem aanwezig was, zal het ook op de verdere vormen van zijn schrijven hebben ingewerkt. De taal van de schilderskronieken trouwens leende zich ertoe: zij behoorde van nature bij de kloosterbroeder, die misschien wel door *haar* woorden het eerst in Wackenroder omtrek kreeg.

Zoo vinden wij dus de gedachte die ik aanduidde noch in wijsgeerige vormen, noch in die van de ordenende waarnemer, maar in die van een voorloopig niet onderscheidend dreamer, verdiept in oude kunst en schilderslevens. Het gaat dan ook volstrekt niet aan (het misverstand dat zulk een bewering veroorzaakt nog daargelaten) als Wackenroders gronddenkbeeld te noemen: dat de diepste werking die van de godsdienst is. Integendeel kan men getuigen dat de voorstellingen van kunst en van religie in zijn denken voortdurend gescheiden bleven. Hij hechtte aan een van kind af ongekrenkt gehouden vroomheid, allereerst als gevoelsuitstorting: gebed; maar daarna ook als wijding van alle menselijke en maatschappelijke daden en verhoudingen. De rol van kloosterbroeder paste hem ongetwijfeld ook hierom, omdat hij daarin vroom *in alles* zijn kon. Maar naast die levensvroomheid had hij zijn bijzondere: die voor de kunst. Die ook was goddelijk, die ook gaf zaligheid, die ook kon niet verstaan worden dan door een onmiddellijke eeniging in liefde, een ziels-uitstorting, die met het gebed overeenkomst had. Het schijnt mij juist het eigenaardige van Wackenroder dat hij voor de *verschillende* uitingen van zijn liefde en vereering,

voor zijn tweeërlei vroomheid dus, in zijn kunstlievende kloosterbroeder de ware gestalte vond.

‘Het is toch een kostelijke gaaf, die de Hemel ons verleend heeft, liefdehebben en te vereeren.’ Dit is de eerste zin die ik uit Wackenroders opstellen zou willen aanhalen. Zij brengt het gevoel onder woorden dat hem levenslang bewogen heeft. Maar als men hem vroeg waar hij dat gevoel het liefst heenwendde, dan zou hij antwoorden: naar de werken van beeldende kunstenaars. De rust van hun voorstellingen was hem liever dan de dichterlijke beweging. Zich daarin te verdiepen was zijn zaligheid. En hij wist hoezeer dit verdiepen met uitsluiting van elke andere gemoeds- of geestes-werking gebeuren moet. ‘Vergelijking is een gevaarlijk vijand van het genot; ook de hoogste schoonheid van de kunst oefent slechts dan, zooals ze moet, haar volle kracht op ons uit, als ons oog niet tegelijk zijdelings naar andere schoonheid ziet.’ De vormen van die kunst waren oneindig. ‘Een Rafael bracht in alle onschuld en onbevanging de geestrijkste werken voort, waarin wij de heele hemel zien; - een Guido Reni, die zulk een wild spelersleven leidde, schiep de zachtste en heiligste tafreelen; - een Albert Dürer, een eenvoudige neurenbergsche burger, vervaardigde in dezelfde cel waar zijn booze vrouw dagelijks met hem twistte, met ijverige werktuigelijke vlijt zijn zielvolle kunstwerken.’ Want de meest verschillende waren bewonderenswaardig. ‘Ik geloof dat men geesten van zeer verscheiden aanleg, die beiden groote eigenschappen bezitten, beiden kan bewonderen.’ ‘Niet alleen onder itaïaansche hemel, onder majestatische koepels en korintische zuilen; - ook onder spitsbogen, bochtig-versierde gebouwen

en gothische torens, wast ware kunst op.' En zoo schoon zegt hij dat meer dan één liefde in de borst van menschen wonen kan.

Hij wordt dan ook niet moede de kunst te prijzen, die de bloem is van het menschelijk gevoelsleven; en van het menschelijk leven niet alleen. Want ze is ook een goden-spraak, een vlam waarin de eeuwig brandende levens-olie nooit raakt uitgeput. Vandaar ook zijn onderscheiding tusschen fantazie en scheppings-kracht. De eerste kan haar bezitter voortjagen en hem toch nergens anders brengen dan tot zijn ondergang, maar de tweede stelt hem in staat zijn verbeeldingen als vaste inslag koen en sterk in zijn aardsche bestaan inteweven. Deze is waarlijk goddelijk, een eeuwig geheim waarvan de mensch de diepten niet doorgronden kan.

Geen wonder dat hij toornst tegen hen die zonder vroomheid de werken van kunstenaars naderen, en die hun verstand gebruiken niet om ze tenminste zooveel mogelijk nabij te komen, maar om te beoordeelen wat ze niet verstaan. 'Een schoon schilderij is geen paragraaf van een leerboek', zegt hij. En de verrukking waar het uit ontstaan is kan niet door een lichtvaardig verstelselaar bevat worden. Tegen hen die dat meenen toornst hij, toornst de kloosterbroeder, het hevigst. 'De verrukkingen van dichters en kunstenaars zijn van oudsher een groote aanstoot en voorwerp van twist geweest. De gewone menschen kunnen niet begrijpen hoe het daarmee geschapen is, en maken zich daarover heelenal valsche en verkeerde voorstellingen. Daarom zijn over de inwendige openbaringen van kunstgeesten evenveel domheden, in en buiten stelsels, met en zonder methode verhandeld en bebabbeld als over

de mysteriën van onze heilige godsdienst. De zoogenaamde theoristen en stelselaars beschrijven ons de verrukking van de kunstenaar naar hooren zeggen, en zijn volkomen over zichzelf tevreden als ze met hun ijdele en profane gefilosofeer omschrijvende woorden hebben bijeengezocht voor iets, waarvan zij de geest die zich in woorden niet vatten laat, en de beteekenis, niet kennen. Zij spreken van de kunstenaarsverrukking als van een ding dat zij voor oogen hadden; zij verklaren het, en vertellen veel ervan; en zij moesten met reden blozen het heilige woord uittespreken, want zij weten niet *wat* ze daarmee uitspreken.' Goddelijke liefde en openbaring zijn het die zich in de kunstenaar hebben kond gedaan, en alleen door liefde en geheele overgave, niet door het verstand en minst van al door verstelseling kan zijn werk bevat worden. 'Wie dat wat zich enkel van binnen uit voelen laat, met de wichelroede van het onderzoekend verstand ontdekken wil, die zal eeuwig slechts gedachten over het gevoel, en niet het gevoel zelf, ontdekken. Een altijdblijvende vijandige kloof is tusschen het voelend hart en de onderzoekingen van het vorschen vastgelegd, en het eene is een zelfstandig, afgesloten goddelijk wezen, dat door het verstand niet aan den dag gebracht en niet ontbonden kan worden. Zooals ieder kunstwerk op zichzelf alleen door hetzelfde gevoel waardoor het werd voortgebracht, bevat en innerlijk gegrepen kan worden, zoo kan ook het gevoel-zelf alleen door gevoel worden bevat en gegrepen: - juist zoo als, naar de leer van de schilders, iedere kleur alleen door licht van dezelfde kleur beschenen, haar ware wezen te kennen geeft. Wie de schoonste en goddelijkste dingen in het rijk

van de geest met zijn Waarom? en met het eeuwige vorschjen naar doel en oorzaak ondergraaft, die bekommert zich eigenlijk niet om de schoonheid en goddelijkheid van de dingen zelf, maar om de begrippen, als de grenzen en hulzen van de dingen, waarmee hij zijn algebra in elkaar zet. Wien evenwel - om stoutmoedig te spreken - van zijn kindsheid af, de hartetrek door de zee van de gedachten pijlrecht als een stoute zwemmer, naar het tooverslot van de kunst almachtig heensleurt, die slaat de gedachten als hinderende golven moedig van zijn borst, en dringt binnen in het binnenste heiligdom en is zich machtig bewust van de geheimen die op hem aanstormen.'

Verstand en kunstgevoel. 'Het eenmaaleen van het verstand volgt onder alle volken van de aarde dezelfde wetten, en wordt slechts hier op een oneindig groot, daar op een zeer klein veld van voorwerpen toegepast. Op overeenkomstige wijze is het kunstgevoel slechts een en dezelfde hemelsche lichtstraal, maar die door het menigvuldig geslepen glas van de zinlijkheid onder verschillende aardekringen zich in duizenderlei kleuren breekt. Schoonheid: een wonderzeldzaam woord! maar vind eerst nieuwe woorden uit voor ieder nieuw kunstgevoel, voor ieder nieuw kunstwerk! In ieder spreekt een andere kleur, en voor een ieder zijn andere zenuwen in het lichaam van de mensch geschapen. Maar gij spint uit dit woord, door kunsten van het verstand, een streng *systeem*, en wilt alle menschen dwingen naar uw voorschriften en regels te voelen, - en voelt zelf niet. Wie een systeem gelooft, heeft de algemeene liefde uit zijn hart verdrongen! Verdragelijker nog is onverdraagzaamheid van het gevoel

dan onverdraagzaamheid van het verstand, - bijgeloof beter dan systeemgeloof.' Wat Wackenroder haat is niet het verstand dat verklaart wat verstandelijk verklaarbaar is, maar het systeem dat zichzelf als verklaring geeft van wat alleen in het onmiddellijke voelen begrepen wordt. Dáártegenover grenst hij zijn wezen af als een in liefde-en-vereeringvolle verdieping, door onmiddelijk voelen, vatten en begrijpen, voor zoover mogelijk, van het levensraadsel in kunstwerken.

De gedachte dat de wezenlijke inhoud van een kunstwerk niet beschreven kan worden, hoogstens in een gedicht tot andersoortige uiting gebracht, past bij dit wezen geheel. En van ditzelfde wezen uitgaand, heeft hij door zijn ontdekking van Neurenberg en door het gebruik dat hij van de levensbeschrijvingen van Vasari en Sandrart maakte, een invloed geoefend die in de laatste jaren volledig erkend en bevestigd is. In het opstel 'Schildering hoe de oude duitsche kunstenaars geleefd hebben, waarbij tot voorbeelden aangehaald worden Albert Dürer benevens zijn vader Albert Dürer de oude', teekent hij, dunkt me, dat wezen geheel, en toont tevens hoe het met zijn dagelijksche persoonlijkheid en met zijn opvatting van het eigenlijkreligieuze verbonden was.

* *

Voordat Wackenroder zijn gevoel aan schilderijen en aan de overblijfselen van oude steden ontwikkelde, had hij innig in de muziek geleefd. Gedurende een tusschentijdperk heeft hij ook studie gemaakt van vroegere duitsche letteren. Weer toont hij, in het handhaven van die studie tegenover Tieck, hoe vast

zijn gedachten zijn, die hij uit het weeke gevoel verdichtte tot overtuigingen. Bescheiden, haast bebeschroomd deelt hij Tieck mee dat hij eraan begonnen is. Een geringschattende meening over de poëzie van de Minnezangers is het antwoord. Bescheiden blijvend, weert Wackenroder eerst de gedachte af dat hij op 't oogenblik iets beters doen kon; maar zegt dan koelbloedig: 'Gij kent overigens zeer weinig van de oudduitsche letterkunde, als ge alleen de Minnezangers kent. Ze is in het algemeen te weinig bekend. Ze bevat zeer veel goeds, interessants en kenmerkends, en is voor de geschiedenis van de natie en van de geest zeer gewichtig.' Een brokstuk van de 'Schildering der dramatische werken van de meesterzanger Hans Sachs' toont wat hij bedoelde en getuigt van de ernst van zijn onderzoek. Maar aan de muziek bond hem dieper ernst. In zijn eerste brieven aan Tieck komt ze telkens ter sprake. 'Als ik naar een concert ga, vind ik altijd, dat ik op twee manieren de muziek geniet. De eene soort van genot is de ware: zij bestaat in de aandachtigste waarneming van de tonen en van hun voortgang; in de geheele overgave van de ziel aan deze voortsleurende stroom van gevoelens; in de verwijdering en afgetrokkenheid van iedere storende gedachte en van alle andersoortige zinsindrukken. Dit gretige inslurpen van de tonen is met een zekere inspanning verbonden, die men niet al te lang uithoudt. Juist daarom geloof ik te mogen beweren dat men hoogstens een uur lang muziek met deelneming voelen kan, en dat derhalve concerten en opera's en operetten de natuurlijke maat overschrijden. De andere wijze waarop de muziek mij verheugt, is heel geen waar genot ervan,

geen lijdelijk opnemen van de indruk der tonen, maar een zekere geestes-werkzaamheid, die door de muziek opgewekt en onderhouden wordt. Dan hoor ik niet meer het gevoel dat in het stuk heerscht, maar mijn gedachten en fantazieën worden als het ware op de golven van het gezang meegevoerd, en gaan vaak verloren in verwijderde schuilhoeken. Het is zonderling, dat ik, in deze stemming gebracht, ook het best over muziek als estheticus kan nadenken terwijl ik muziek hoor: het schijnt, als scheurden zich dan van de gewaarwordingen die het toonstuk inboezemt, algemeene ideeën los, die zich mij snel en duidelijk voor de ziel stellen.' Deze plaats en nog een andere in de brieven, doet voelen dat muziek zijn diepste hartstocht, en meteen zijn noodlot was. 'Gisteren was ik met Bernhardi op het concert, zooals gewoonlijk Woendags. Omdat ik daar meestal zeer aandachtig ben, valt het me bijzonder op, hoe *moede* de muziek mij altijd maakt: ik voel het zeer, hoe de tonen, als men ze met de heele ziel opneemt, de zenuwen rekken, spannen en verslappen.' Deze meevoelende aandacht, die zoozeer alle andere krachten uitputte, ze in zich verslond, kon zich maar moeilijk verdragen met een werkelijkheid die van die krachten ook haar schatting wou. Daarbij was Wackenroder veel te ernstig dan dat hij die werkelijkheid zonder bedenken zou hebben afgewezen. Zoo schreef hij aan Tieck: 'Een paar avonden heeft mij mijn vader akten van een klein proces getoond, en ze me heelemaal laten doorlezen. Het is waar: om de hoofdomstandigheden van het feit goed uit elkaar te zetten, om ze te beoordeelen, om de wetten erop toetepassen, is een zekere kritiek van noode, die zeker het verstand bezighoudt en scherpt, bij

eenigszins moeilijke zaken tenminste. En alle kritiek is, zoals ik nu heel wel inzie, een waardeerbare en beminnenswaardige geesteswerkzaamheid.' Tot zoover kan hij de taak laten gelden, die zijn vader hem wilde opleggen. Maar of zij de zijne, en of zij de hoogste was? De onzekerheid van de rechtspraak, en dat voor hem die in alles behoefte had aan een bevredigende, hem geheel voldoende uitkomst. De noodzakelijkheid koel te zijn, waar juist voelen en meevoelen in zijn natuur lag. De gewoonte kritiek te oefenen, terwijl alleen het scheppen, alleen de kunst, hem volledig leven leek. - De fout lag niet bij zijn vader die met zijn aanhouden op de rechtsstudie de werkelijkheid nog wel in een heel milde zin vertegenwoordigde. De fout lag in de natuur van de jonge Wackenroder, die tegen de werkelijkheid evenmin was opgewassen als een al te week eiland tegen de werkingen van de zee. Meer dan eens merkte hij op dat de schoonheids-ontroering het fijnste en teerste van het menselijk wezen raakt. Zoo is het ook en daarom wordt ze op den duur alleen verdragen door wie een sterkere kracht dan die tot genieten alleen in zich heeft.

In 'Het merkwaardige muzikale leven van de toonkunstenaar Jozef Berglinger' heeft hij zijn strijd geteekend. Een jonge man die door zijn vader tot de studie in de geneeskunde gedwongen werd, maar die innerlijk voor de muziek leefde. 'De bittere onverzoenbaarheid van zijn aangeboren etherische enthousiasme en het aardsche aandeel aan het leven van elke mensch, dat ieder dagelijks uit zijn dweperijen met geweld neertrekt, kwelde hem zijn heele leven door.' Ook toen hij de studie opzij zette en zijn roeping volgde. Want - en hiermede blijkt

dat Wackenroder zich zijn eigen zwakheid was bewust geworden - zijn eigen natuur, zijn eigen liefde voor de kunst was het, die hem uitputte en toch niet voldeed. Kracht om te *genieten* niet enkel, maar kracht om te *scheppen* moet voorradig zijn.

Met het uitspreken van zijn genietend begripen was Wackenroders kracht uitgeput. Over muziek heeft wel niemand zoo schoon als hij geschreven. Zijn beeld van de oude koraal-muziek, 'die als een eeuwig "Miserere mei Domine!" klinkt en wier langzame diepe tonen als met zonden beladen pelgrims in diepe dalen voortsluipen' is alleen maar het zichtbaarste in een rij van volzinnen die alle even zin- en zielvol zijn.

Het valt makkelijk de dichters en schrijvers van de romantische school in Duitsland hard te vallen, omdat inderdaad hun schepping schamel of onvoldoende is; maar zij hebben *diep* gevoeld wat, dank zij *hun* aansporing, een andere tijd *groot* verbeelden mocht.

Door dit diepe gevoel en door hun heenwijzen naar het scheppen als het hoogste, hebben zij op de dichters van onze tijd, in *alle* landen, zoo oneindig nagewerkt. Er is op dit oogenblik geen poëzie, er is geen wijsbegeerte, voeg ik eraan toe, die niet in hen, als in een diepe bron, de stralen spiegelt, die langs duizend ondergrondsche wegen, uit diezelfde bron haar zijn toegevloten.

Duitsche invloed? ja, maar waaraan alle groote vaderlandsche stroomen - ook nederlandsche, zooals ik tevoren al opmerkte - overvloedig deel hebben, en die niets anders is dan het gevoel van een leven dat, in duizend vormen, schepping en schoonheid wil.

1911.